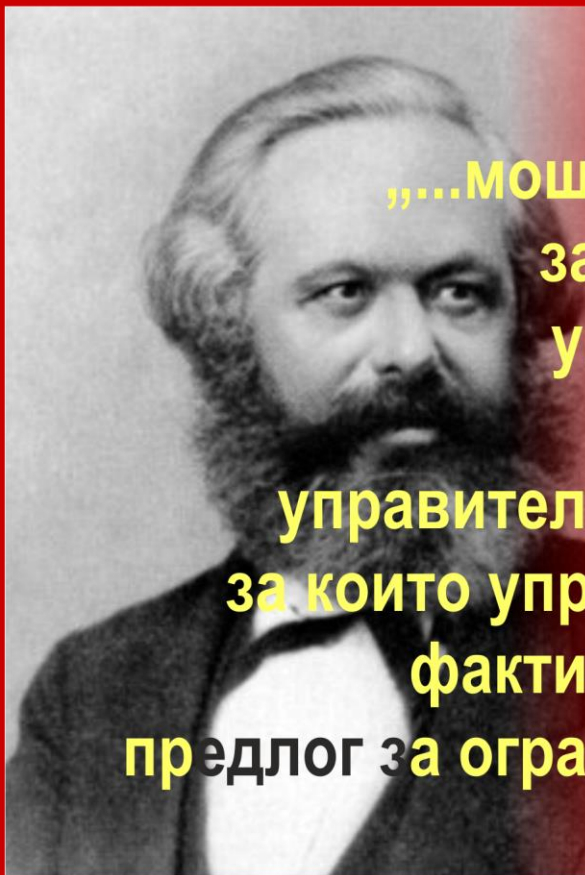

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

ТОМ ТРЕТИ

Капитализъм:

„...мошеничества с плащането за „управление“, наред с управител ...се появяват множество членове на управителни и контролни съвети, за които управлението и контролът фактически служат само като предлог за ограбване на акционерите.“

Карл Маркс

ЧАСТ ПЪРВА

ОТДЕЛ ПЕТИ

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА
И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД.
ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

КРИТИКА

НА ПОЛИТИЧЕСКАТА

ИКОНОМИЯ

(на теорията и на практиката)

ТОМ ТРЕТИ

ЦЯЛОСТНИЯТ ПРОЦЕС

НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО

ПРОИЗВОДСТВО

ЧАСТ ПЪРВА, ОТДЕЛ ПЕТИ

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА

ЛИХВА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ

ДОХОД.

ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Назад към всички части

Съдържание

ЧАСТ ПЪРВА, ОТДЕЛ ПЕТИ **РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА И** **ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД. ЛИХВОНОСНИЯТ** **КАПИТАЛ**

Глава двадесет и първа.
Лихвоносният капитал

Глава двадесет и втора.
Разделяне на печалбата. Лихвоносен процент. „Ес-
тествена“ норма на лихвата

Глава двадесет и трета.
Лихва и предприемачески доход

Глава двадесет и четвърта.
Проявяване на капиталистическото отношение във
формата на лихвоносен капитал

Глава двадесет и пета.
Кредит и фиктивен капитал

Глава двадесет и шеста.
Натрупване на паричен капитал; неговото влияние
върху лихвения процент

Глава двадесет и седма.
Ролята на кредита в капиталистическото производс-
тво

Глава двадесет и осма.
Средства за обръщение (циркулиране) на капитал;
възгледът на Тук и Фулертън

* **БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ)** „ПОД ЛИНИЯ“

(горе)

ЧАСТ ПЪРВА. ОТДЕЛ ПЕТИ
РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА
И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД.
ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА
ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Когато за пръв път разглеждахме общата, или средната, норма на печалба (отдел II на тази книга), тя не изпъкваше още пред нас в своя завършен вид, тъй като изравняването на печалбите се представяше още просто като изравняване на промишлени капитали, вложени в различни сфери на производство. Това беше допълнено в предишния отдел, където бяха изследвани участието на търговския капитал в това изравняване и търговската печалба. Общата норма на печалба и средната печалба се представиха сега в по-тесни граници, отколкото преди. При по-нататъшното изследване трябва да се има предвид, че когато говорим в следващото изложение за обща норма на печалбата, или за средна печалба, ние разбираме нейното последно значение, т.е. говорим само за средната норма в нейния завършен вид. А тъй като тази норма сега е еднаква за промишления и за търговския капитал, то, доколкото се отнася само до тази средна печалба, също не е необходимо да правим занапред разлика между промишлена и търговска печалба. Независимо от това, дали капиталът е вложен в сферата на производството като промишлен капитал или в сферата на обръщението като търговски капитал, той носи *pro rata* на своята величина една и съща годишна средна печалба.

Парите, взети тук като самостоятелен израз на една стойностна сума — независимо от това, дали тя съществува действително във формата на пари или на стока, — могат на базата на капиталистическото производство да бъдат превърнати в капитал и в резултат на такова превръщане самите те се превръщат от дадена стойност в *самонарастваща, самоувеличаваща* се стойност. Те произвеждат печалба, т.е. дават на капитал-

иста възможност да извлича от работниците и да присвоява определено количество незаплатен труд (принаден продукт и принадена стойност). С това освен потребителна стойност, която притежават като пари, те придобиват добавъчна потребителна стойност, именно тази, да функционират като капитал. Тяхната потребителна стойност се състои тук именно в печалбата, която те, превърнати в капитал, произвеждат. В това си свойство на потенциален капитал, на средство за производство на печалба, парите стават стока, но стока *sui generis* (от особен род. ред.). Или, което се свежда до същото, капиталът като капитал става стока*[54](#)).

Да допуснем, че годишната средна норма па печалбата се равнява на 20%. В такъв случай една машина на стойност 100 ф.ст., която се използва като капитал при средни условия и при средно равнище на умение и целесъобразност, би дала печалба 20 ф.ст. От това следва, че едни човек, който разполага със 100 ф.ст., държи в ръцете си властта да превърне тези 100 ф.ст. в 120, или да произведе печалба от 20 ф.ст. Той държи в ръцете си един потенциален капитал от 100 ф.ст. Ако този човек отстъпи тези 100 ф.ст. за една година на някой друг, който действително ще ги употреби като капитал, той му дава властта да произведе 20 ф.ст. печалба, да произведе принадена стойност, която нищо не му струва, за която той не заплаща никакъв еквивалент. Ако последното лице заплаща на собственика на тези 100 ф.ст. в края на годината например 5 ф.ст., т.е. част от произведената печалба, по такъв начин то заплаща потребителната стойност на тези 100 ф.ст., потребителната стойност на тяхната функция като капитал, на функцията да произвеждат 20 ф.ст. печалба. Частта от печалбата, която се заплаща на притежателя на тези пари, се нарича лихва, което следователно не е нищо друго освен едно особено название, особена рубрика за онази част от печалбата, която функциониращият капитал трябва да заплати на притежателя на капитала, вместо да я сложи в собствения си джоб...

Ясно е, че притежанието на тези 100 ф.ст. дава на техния притежател сила да притегли към себе си лихва, известна част от печалбата, произведена от неговия капитал. Ако той не беше дал тези 100 ф.ст. на някое друго лице, последното не би могло да произведе печалба, изобщо не би могло да функционира като капиталист по отношение на тези 100 ф.ст.*[55](#))

Да се говори тук заедно с Джилбърт (вж. бележката) за естествена справедливост е безсмислица. Справедливостта на сделките, които се извършват между агенти на производството, се основава на това, че тези сделки произтичат като естествено следствие от производствените отношения. Юридическите форми, в които тези икономически сделки се проявяват като волеви действия на участниците, като израз на тяхната обща воля и като задължения, към чието изпълнение отделните страни биват принуждавани от държавата — тези юридически *форми*, само като *форми*, не могат сами да определят това съдържание на сделките. Те само го изразяват. Това съдържание е справедливо, доколкото съответства на начина на производство, доколкото му е адекватно. То е несправедливо, доколкото му противоречи. Робството е несправедливо на базата на капиталистическия начин на производство; също така е несправедлива измамата по отношение качеството на стоката.

Тези 100 ф.ст. произвеждат печалба от 20 ф.ст., защото функционират като капитал — било то промишлен или търговски. Обаче *sine qua non* (*задължително условие. ред.*) за такова тяхно функциониране като капитал е изразходването им като капитал, т.е. изразходването на парите за покупка на средства за производство (при промишления капитал) и за покупка на стока (при търговския капитал). Но за да бъдат парите изразходвани, те трябва да бъдат налице. Ако *A*, собственикът на тези 100 ф.ст., би ги изразходвал за свое лично потребление или би ги задържал при себе си като съкровище, то *B* (функциониращият капиталист), не би могъл да ги изразходва като капитал. Той изразходва не свой капитал, а капитал, принадлежащ на *A*, но той не може да изразходва принадлежащия на *A* капитал без съгласието на лицето *A*. Така че всъщност тези 100 ф.ст. се изразходват първоначално като капитал от лицето *A*, макар че цялата негова функция като капиталист се ограничава в това изразходване на 100-те ф.ст. като капитал. Доколкото се касае до тези 100 ф.ст., то *B* само затова функционира като капиталист, защото *A* му предоставя тези 100 ф.ст. и по този начин ги изразходва като капитал.

Нека най-напред да разгледаме своеобразното обръщение на лихвоносния капитал. След това, на второ място, трябва да разгледаме своеобразния начин, по който той се продава като стока, именно като се дава в

заем, а не се отстъпва веднъж завинаги.

Изходната точка са парите, които *A* дава в заем на *B*. Заемът може да бъде отпуснат срещу залог или без залог; обаче първата форма е по-древна, с изключение на заемите срещу стоки или срещу ценни книжа като полици, акции и т.н. Тези особени форми тук нас не ни интересуват. Ние тук имаме работа с лихвоносния капитал в неговата обикновена форма.

В ръцете на *B* парите действително се превръщат в капитал, извършват движението $P—C—P'$ и след това отново се връщат при *A* като P' , като $P+\Delta P$, където ΔP представлява лихвата. За по-голяма простота ние засега се абстрахираме от случая, когато капиталът остава в ръцете на *B* за по-продължително време и лихвите се плащат на определени падежи. И така, движението е следното:

$$P—P—C—P'—P'.$$

Тук се появяват два пъти 1) изразходване на парите като капитал, 2) обратният им приток като реализиран капитал (като P') или $P+\Delta P$.

При движението на търговския капитал $P—C—P'$ една и съща стока преминава два пъти, а в случаите, когато търговец продава на търговец, и много пъти от едни ръце в други; но всяко такова преместване на една и съща стока означава метаморфоза, покупка или продажба на стоката, колкото пъти и да се повтаря този процес, докато стоката не влезе окончателно в потреблението.

От друга страна, в $C—P—C$ се извършва двукратно преместване на едни и същи пари, но то показва пълната метаморфоза на стоката, която най-напред се превръща в пари, а след това пак се превръща от пари в друга стока.

Напротив, за лихвоносния капитал първото преместване на P съвсем не е момент нито на стоката метаморфоза, нито на възпроизводството на капитала. Преместването на P става такъв момент едва при вторичното им изразходване, в ръцете на функциониращия капиталист, който върши с тези пари търговия или ги превръща в производствен капитал. Първото

преместване на Π не изразява тук нищо друго освен тяхното преотстъпване или предаване от лицето A на лицето B , което преотстъпване става обикновено при спазване на известни юридически форми и условия.

На това двукратно изразходване на парите като капитал, при което първото е просто предаване на парите от лицето A на лицето B , съответства и тяхното двукратно връщане. Като Π' , или $\Pi + \Delta\Pi$, те се връщат от движението обратно към функциониращия капиталист B . Тогава последният пак ги предава на A , но вече заедно с част от печалбата, предава ги като реализиран капитал, като $\Pi + \Delta\Pi$, където $\Delta\Pi$ не е равно на цялата печалба, а представлява само част от печалбата, лихвата. Към B те се връщат обратно само като това, което той е изразходвал — като функциониращ капитал, който обаче е собственост на A . Ето защо, за да се завърши процесът на тяхното връщане, B трябва да ги предаде на A . Но освен капиталовата сума B трябва да предаде на A под названието лихва част от печалбата, произведена от него чрез тази сума капитал, тъй като A е дал парите на B само като капитал, т.е. като стойност, която не само се запазва в движението, но и създава на своя собственик принадлежна стойност. Те остават в ръцете на B само докато представляват функциониращ капитал. И след своето завръщане — след изтичане на срока — те престават да функционират като капитал. Но и като вече нефункциониращ капитал те трябва да бъдат отново предадени обратно на A , който не е престанал да бъде техен юридически собственик.

Формата на заемане, която вместо форма на продажба е присъща на тази стока, на капитала като стока, но която се среща и при други сделки, произтича вече от определението, че капиталът се явява тук като стока, или че парите като капитал стават стока.

Тук трябва да се прави следната разлика:

Ние видяхме («Капиталът», кн. II, гл. I) и припомняме тук накратко, че в процеса на обръщение капиталът функционира като стоков капитал и като паричен капитал. Но и в двете форми капиталът става стока не като капитал.

Щом производственият капитал се превърне в стоков капитал, той трябва

да бъде хвърлен на пазара, да бъде продаден като стока. Тук той функционира просто като стока. Капиталистът се явява в дадения случай само като продавач на стока, както и купувачът — само като купувач на стока. Като стока продуктът трябва в процеса на обръщението да реализира чрез продажбата своята стойност, да приеме своя превърнат вид като пари. Затова е също така съвсем безразлично дали тази стока се купува от някой потребител като средство за живот, или от някой капиталист като средство за производство, като съставна част на капитала. В акта на обръщението стоковият капитал функционира само като стока, не като капитал. Той е стоков капитал за разлика от простата стока, **1)** защото той вече е бременен с принадлежна стойност, следователно реализацията на неговата стойност е същевременно и реализация на принадлежна стойност; но това с нищо не изменя фактът, че той съществува просто като стока, като продукт с определена цена; **2)** защото тази негова функция като стока е момент от процеса на неговото възпроизводство като капитал и затова неговото движение като стока, като само частично движение в извършвания от него процес, е същевременно негово движение като капитал; но то става такова не чрез самия акт на продажба, а само поради връзката, която съществува между този акт и цялото движение на тази определена стойностна сума като капитал.

Също така като паричен капитал той фактически действа просто само като пари, т.е. като средство за покупка на стоки (на производствени елементи). обстоятелството, че тези пари са тук същевременно паричен капитал, форма на капитала, не произтича от акта на покупката, от онази действителна функция, която той изпълнява като пари, а от връзката на този акт с цялото движение на капитала, защото този акт, който капиталът извършва като пари, служи като встъпление към капиталистическия производствен процес.

Но доколкото стоковият капитал и паричният капитал действително функционират, действително играят своята роля в процеса, стоковият капитал действа тук само като стока, а паричният капитал — само като пари. В нито един от отделните моменти на метаморфозата, разглеждани сами по себе си, капиталистът не продава на купувача стоката като *капитал* — макар че за него стоката представлява капитал — и не отчуждава парите си на продавача като капитал. И в двата случая той отчуждава сто-

ката просто като стока и парите просто като пари, като покупателно средство по отношение на стоката.

В процеса на обръщение капиталът се явява като капитал само в общата връзка на целия процес, в момента, в който изходната точка е едновременно и точката, към която се връща движението, в $P—P'$ или $C—C'$ (докато в производствения процес той се явява като капитал поради подчиняването на работника от капиталиста и поради производство на принадлежна стойност). Но в този момент на връщане към изходната точка свързващият процес е изчезнал. Налице тук е P' или $P+\Delta P$, една парична сума, равна на първоначално авансираната парична сума плюс известен излишък над нея, реализираната принадлежна стойност (независимо от това, дали стойностната сума, увеличена с ΔP , съществува сега във форма на пари или на стока, или на производствени елементи). И тъкмо в тази точка на връщане, е която капиталът съществува като реализиран капитал, като нараснала стойност — доколкото тази точка се фиксира като точка на покой, въображаема или действителна, — в тази форма капиталът никога не влиза в обръщение, а, напротив, се явява като изтеглен от обръщение, като резултат на целия процес. Ако се изразходва отново, той никога не се отчуждава на трето лице *като капитал*, а му се продава като обикновена стока или му се плаща срещу стока като обикновени пари. В процеса на своето обръщение той никога не се явява като капитал, а само като стока или пари, и това в дадения случай е единствената форма на неговото съществуване за другите. Стоката и парите тук са капитал не доколкото стоката се превръща в пари, а парите в стока, не в техните действителни отношения към купувача или продавача, а само в техните мислени отношения към самия капиталист (ако въпросът се разглежда субективно) или като моменти на процес на възпроизводство (ако въпросът се разглежда обективно). В действителното движение капиталът съществува като капитал не в процеса на обръщение, а само в процеса на производство, в процеса на експлоатация на работната сила.

Но другояче стои въпросът с лихвоносния капитал и тъкмо в това се състои неговият специфичен характер. Притежателят на пари, който иска да използва парите си като лихвоносен капитал, ги отчуждава на трето лице, хвърля ги в обръщение, превръща ги в стока като капитал — като капитал не само за самия себе си, но и за други. Това е капитал не само за онзи,

който отчуждава парите, но и на третото лице те още от самото начало се предават като капитал, като стойност, която притежава потребителната стойност да създава принадлежна стойност, печалба. Те се предават като стойност, която се съхранява в движението и след своето функциониране се връща към лицето, което първоначално я е изразходвало, в дадения случай към притежателя на парите, която стойност следователно само за известно време се отдалечава от него и само временно преминава от владението на своя собственик във владение на функциониращия капиталист, т.е. не се употребява заплащане и не се продава, а само се дава в заем, само се отчуждава, при условие че след изтичане на известен срок тя, *първо*, ще се върне към своята изходна точка и, *второ*, ще се върне като реализиран капитал, след като реализира своята потребителна стойност, своята способност да произвежда принадлежна стойност.

Стоката, която се дава в заем като капитал, в зависимост от нейните свойства се дава в заем или като основен, или като оборотен капитал. Парите могат да се дават в заем в две форми — като основен капитал, например в случая, когато те се изплащат обратно във форма на пожизнена рента, така че заедно с лихвите винаги се връща обратно и част от капитала. Някои стоки могат според характера на своята потребителна стойност да бъдат дадени в заем само като основен капитал, например къщи, кораби, машини и т.н. Но всеки даден в заем капитал, каквато и да е неговата форма и както природата на неговата потребителна стойност и да модифицира обратното му изплащане, е винаги само отделна форма на паричния капитал. Защото онова, което тук се дава в заем, е винаги една определена парична сума, и върху тази именно сума се изчислява лихвата. Ако онова, което се дава в заем, не е нито пари, нито оборотен капитал, то и обратното му изплащане става по начин, по който се стича обратно основният капитал. Кредиторът получава периодично лихвата и част от потребената стойност на самия основен капитал, еквивалента на периодичното износване. А след изтичане на срока непотребената част на дадения в заем основен капитал се връща обратно *in natura* (*в натура. бг.ред.*). Ако даденият в заем капитал е оборотен капитал, той се връща обратно към кредитора по начин, по който протича обратно оборотният капитал.

И така *начинът* на връщане се определя във всеки отделен случай от действителния кръгооборот на възпроизвеждащия се капитал и на неговите отделни видове. Но връщането на дадения в заем капитал приема *форма* на обратно плащане, тъй като авансирането, отчуждаването на този капитал има *форма* на заем.

В тази глава ние се занимаваме само със същинския паричен капитал, от който са произлезли всички други форми на давания в заем капитал.

Даденият в заем капитал се стича обратно два пъти; в процеса на възпроизводство той се връща към функциониращия капиталист, а след това връщането се повтаря още веднъж като предаване капитала на кредитора, на паричния капиталист, като обратно изплащане капитала на неговия действителен собственик, на юридическата изходна точка на капитала.

В действителния процес на обръщение капиталът винаги се явява само като стока или пари и неговото движение се свежда до редица актове на покупка и продажба. Накратко казано, процесът на обръщението се свежда до метаморфозата на стоката. Друго е, ако разгледаме процеса на възпроизводството като цяло. Ако вземем за изходна точка парите (работата няма да се измени, ако вземем за изходна точка стоката, защото в такъв случай ние изхождаме от нейната стойност и следователно разглеждаме самата стока *sub specie* (във вид. ред.) на пари), ние ще видим, че известна сума пари е изразходвана и след известен период се връща обратно с известно увеличение. Връща се обратно възстановената авансирана парична сума плюс принадлежна стойност. Тя се е съхранила и увеличила, извършвайки известно кръгообразно движение. Но парите, доколкото те се дават в заем като капитал, се дават в заем именно като такава съхраняваща се и увеличаваща се парична сума, която след известен период се връща с известна прибавка и винаги може отново да започне същия процес. Те не се изразходват нито като пари, нито като стока, т.е. те не се разменят срещу стока, ако са авансирани във вид на пари, и не се продават срещу пари, ако са авансирани във вид на стока. Те се изразходват като капитал. Отношението към самия себе си, в което се представя капиталът, ако капиталистическият производствен процес се разглежда като цяло и като единство, отношение, в което капиталът се

явява като пари, които раждат пари, се сраства тук с парите без извърващо междинното движение, просто като техен характер, тяхна определеност. И в тази определеност те се отчуждават, когато се дават в заем като паричен капитал.

Прудон странно разбира ролята на паричния капитал («*Gratuité du Crèdit. Discussion entre m. F. Bastiat et m. Proudhon*». Paris, 1850). Заемът се струва на Прудон като зло, защото той не е продажба.

Заемът срещу лихва

«е възможност постоянно да се възобновява продажбата на един и същ предмет и постоянно да се получава отново неговата цена, без никога да се отстъпва собствеността върху онова, което се продава» (с.9).

Предметът, парите, къщата и т.н. не променят собственика си, както става при покупка и продажба. Но Прудон изпуска предвид, че при отдаване на парите във форма на лихвоносен капитал срещу тях не се получава еквивалент. При всеки акт на покупка и продажба, щом изобщо се извършват разменни процеси, имаме действително предаване на обекта. Собствеността върху продадения предмет всеки пък се отстъпва. Обаче стойността не се предава. При продажба се предава стоката, а не нейната стойност, която се връща във *форма* на пари или — което тук представлява само друга *форма* на парите — под *форма* на запис за дълг или платежен титул. При покупката се предават парите, а не тяхната стойност, която се възстановява във *форма* на стока. В продължение на целия процес на възпроизводство промишленият капиталист запазва в свои ръце една и съща стойност (като оставим настрана принадлежната стойност), само че в различни форми.

Доколкото се извършва размяна, т.е. размяна на предмети, не става изменение на стойността. Един и същ капиталист държи винаги в ръцете си една и съща стойност. Но доколкото се произвежда принадлежна стойност от капиталиста, размяна не става; а когато се извършва размяна, принадлежната стойност вече се съдържа в стоките. Ако разглеждаме не отделните разменни актове, а целия кръгооборот на капитала $II—C—II'$, то определена стойностна сума постоянно се авансира и същата тази стой-

ността сума плюс принадлежната стойност (печалбата), се изтегля от обръщение. В простите разменни актове осъществяването на този процес остава, разбира се, невидимо. Но тъкмо на този процес на *II* като капитал почива лихвата, получавана от даващия в заем паричен капиталист, и тъкмо от този процес тя произтича.

«Наистина — казва Прудон — шапкарят, който продава шапки... получава в замяна тяхната стойност, не повече и не по-малко. Но капиталистът, който дава в заем пари... не само получава обратно ненамален своя капитал — той получава повече, отколкото е капиталът, повече, отколкото е хвърлил в размяната, той получава свръх капитала още и лихва» (с. 69).

Шапкарят представлява тук промишления капиталист в противоположност на заемодаващия капиталист. Прудон очевидно не е проникнал в тайната на това, по какъв начин промишленият капиталист може да продава стоката по нейната стойност (изравняването по производствени цени, по неговото разбиране, тук няма никакво значение) и тъкмо поради това да получава печалба свръх капитала, който той хвърля в размяната. Да допуснем, че производствената цена на 100 шапки = 115 ф.ст. и че тази производствена цена случайно е равна на стойността на шапките, т.е. че капиталът, който произвежда шапките, представлява капитал със среден обществен състав. Ако печалбата = 15%, то шапкарят реализира печалба 15 ф.ст., като продава своите стоки по тяхната стойност от 115 ф.ст. На него те струват само 100 ф.ст. Ако той е произвеждал посредством свой собствен капитал, то той слага в джоба си целия излишък от 15 ф.ст.; ако е произвеждал посредством капитал, взет в заем, то той ще трябва може би от тези 15 ф.ст. да отстъпи 5 ф.ст. като лихва. Това ни най-малко не изменя стойността на шапките, а внася само изменение в разпределението на принадлежната стойност между различни лица, която се съдържа вече в тази стойност. Следователно, тъй като плащането на лихва не оказва влияние върху стойността на шапките, безсмислено е и следното твърдение на Прудон:

«Тъй като в търговията лихвата на капитала се прибавя към работната заплата на работника, за да състави заедно с работната заплата цената на стоката, то работникът не може да изкупи продукта на своя

собствен труд.; «Да живееш от собствения си труд» е един принцип, който при господството на лихвата съдържа в себе си противоречие» (с. 105).[*56](#))

Колко лошо е разбрал Прудон природата на капитала, може да се види от следната фраза, в която той представя движението на капитала изобщо като движение, характерно за лихвоносния капитал:

«Тъй като поради натрупване на лихвите капиталът-пари, след като извърши редица обмени, винаги се връща към своя източник, следва че заемът, който се прави от едно и също лице, носи печалба винаги на същото лице» [с. 154].

Но какво остава за него загадъчно в своеобразното движение на лихвоносния капитал? Категориите: покупка, цена, отстъпване на предмети и онази неосъществена форма, в която се появява тук принадлежната стойност; накратко, явлението, че тук капиталът като капитал е станал стока и че поради това продажбата се е превърнала в заем, а цената — в дял от печалбата.

Връщането на капитала към своята изходна точка е изобщо характерно за движението на капитала, който извършва цялото обръщение. Това съвсем не е отличителна черта само на лихвоносния капитал. Характерна за него е само *външната форма* на връщане, която е откъсната от осъществяващия кръгооборот. Капиталистът, който дава в заем, отстъпва своя капитал, предава го на промишления капиталист, без да получава еквивалент. Това предаване изобщо не е акт от действителния процес на обръщението на капитала, то само подготвя обръщението, който трябва да бъде извършен от промишления капиталист. Това първо преместване на парите не изразява никакъв акт на метаморфозата: нито покупка, нито продажба. Собствеността не се отстъпва, тъй като не става размяна и не се получава еквивалент. Връщането на парите от ръцете на промишления капиталист в ръцете на далия ги в заем просто допълва първия акт на отстъпване на капитала. Авансираният в парична форма капитал чрез процеса на обръщението отново се връща при промишления капиталист в парична форма. Но тъй като при изразходването капиталът не му е принадлежал, то и при връщането той не може да му принадлежи. обстоятелството, че този капитал е преминал през процес на

възпроизводство, не може да го превърне в собственост на промишления капиталист. Следователно той трябва да върне този капитал на онзи, който го е дал в заем. Първото разходване на капитала, което го предава от ръцете на кредитора в ръцете на заемополучателя, е юридическа сделка, която няма нищо общо с действителния процес на възпроизводство на капитала, а само го подготвя. Обратно плащане, което отново предава върналия се обратно капитал от ръцете на заемополучателя в ръцете на кредитора, е втора юридическа сделка, допълнение на първата; първата подготвя действителния процес, втората е заключителен акт, който става след завършване на последния. Следователно изходната точка и точката на връщането — даването и връщането на зетия капитал — се явяват като произволни движения, които се осъществяват чрез юридически сделки, ставащи преди и след действителното движение на капитала и нямащи никакво отношение към самото това движение. За действителното движение на капитала би било безразлично, ако капиталът принадлежеше от самото начало на промишления капиталист и поради това само се връщаше при него като негова собственост.

В първия, встъпителния акт, кредиторът предава своя капитал на заемополучателя. Във втория, допълнителния и заключителен акт заемополучателят връща капитала на кредитора. Доколкото се взема под внимание само сделката между двамата и — ако оставим засега лихвата настрана — доколкото следователно се отнася само за движението на самия даден в заем капитал между кредитор и заемополучател, двата тези акта (независимо от това, дали ще бъдат отделени един от друг чрез повече или по-малко продължителен интервал от време, в който се извършва действителното движение на възпроизводство на капитала) обхващат цялото това движение. А това движение — даване при условие за връщане — е изобщо движението на даването в заем и вземането в заем, на тази специфична форма на само условното отчуждаване на пари или стока.

Движението, което е характерно за капитала изобщо — връщането на парите към капиталиста, връщането на капитала към неговата изходна точка — придобива за лихвоносния капитал чисто външен вид, откъснат от действителното движение, за *форма* на което той служи. *А* дава своите пари не като пари, а като капитал. С капитала тук не става никакво изменение. Той само преминава в други ръце. Неговото действително

превръщане в капитал се извършва само в ръцете на **B**. Но за **A** той вече е станал капитал поради простото му предаване на **B**. Действителното връщане на капитала от процеса на производство и обръщение става само за **B**. Но за **A** връщането става в същата форма, както и отчуждаването. От ръцете на **B** капиталът отново се връща в ръцете на **A**. Отстъпването, даването в заем на парите за известно време и обратното им получаване с лихва (принадена стойност) — ето цялата форма на движението, която принадлежи на лихвоносния капитал като такъв. Действителното движение на дадените в заем пари като капитал е операция, която лежи извън сделките между кредитори и заемополучатели. В самите тези сделки осъществяването е заличено, невидимо, невключено, непосредствено. Ката особен вид стока на капитала е присъщо и особен вид отчуждаване.

Затова и връщането се изразява тук не като следствие и резултат на определен ред икономически актове, а като следствие на една специална юридическа сделка между купувач и продавач. Времето на връщане зависи от хода на процеса на възпроизводството; при лихвоносния капитал неговото връщане като капитал като че ли зависи от самото споразумение между кредитор и заемополучател. Така че по отношение на тази сделка връщането на капитала се явява вече не като резултат, които се определят от производствения процес, а така, като че ли даденият в заем капитал никога не е изгубвал формата на пари. Разбира се, тези сделки фактически се определят от действителното връщане на капитала. Но това не се проявява в самата сделка. Също и на практика съвсем не винаги става така. Ако действителното връщане не е станало навреме, то заемополучателят трябва да търси друг спомагателен източник, за да се издължи пред кредитора. Чистата форма на капитала — парите, които се изразходват във вид на сумата A и след известен интервал време се връщат обратно във вид на сумата $A + \frac{1}{x}$. А без каквото и да е било друго посредничество освен този интервал време — е само ирационална форма на действителното движение на капитала.

В действителното движение на капитала неговото обратно връщане е един момент от процеса на обръщението. Отначало парите се превръщат в средства за производство; производственият процес ги превръща в

стока; чрез продажба на стоката те отново се превръщат в пари и в тази форма се връщат обратно в ръцете на капиталиста, който отначало беше авансирал капитала в парична форма. Но при лихвоносния капитал неговото връщане, както и неговото даване, е само резултат на юридическа сделка между собственик на капитала и едно друго лице. Ние виждаме само даването и обратното изплащане. Всичко, което става между тези два момента, се е заличило.

Но тъй като парите, авансирани като капитал, имат свойство да се връщат при онзи, който ги е авансирал, който ги е изразходвал като капитал; тъй като $P—C—P'$ е присъщата форма на движение на капитала, то тъкмо затова притежателят на пари може да ги дава в заем като капитал, като нещо, което притежава свойство да се връща към своята изходна точка, да се запазва и да нараства като стойност в движението, което то извършва. Той дава парите като капитал, защото, след като са били използвани като капитал, те се връщат към своята изходна точка, и следователно след известен срок заемополучателят може да ги върне именно защото те се връщат обратно към самия него.

И така, даването в заем на пари като капитал — даването им при условие за връщане след известно време — предполага, че парите действително се използват като капитал, че действително се връщат обратно към своята изходна точка. Следователно действителният обръщението на парите като капитал е предпоставка на юридическата сделка, съгласно която заемополучателят е длъжен да върне парите на кредитора. Ако заемополучателят не употреби парите като капитал — това си е негова работа. Заемодателят дава парите в заем като капитал и като такъв те трябва да извършат функциите на капитал, включващи в себе си обръщението на паричния капитал до връщането му в парична форма към неговата изходна точка.

Актовете на обръщение $P—C$ и $C—P'$, в които стойностната сума функционира като пари или като стока, са само посреднически процеси, отделни моменти от цялото нейно движение. Като капитал тя извършва цялото движение $P—P'$. Тя се авансира като пари или като стойностна сума в някаква форма и се връща обратно като стойностна сума. Заемодателят на парите не ги изразходва за покупка на стока или ако стойност-

ата сума съществува във вид на стоки, не продава последните срещу пари, а ги авансира като капитал, като $P—P'$, като стойност, която в определен срок отново се връща към своята изходна точка. Вместо да купува или да продава, той дава в заем. Това даване в заем е следователно съответна форма за отчуждаване на стойността *като капитал*, а не като пари или стока. Но оттук съвсем не следва, че даването в заем не може да бъде *форма* и на такива сделки, които нямат никакво отношение към капиталистическия процес на възпроизводство.

Досега разглеждахме само движението на давания в заем *капитал* между неговия собственик и промишления капиталист. Сега ни предстои да изследваме *лихвата*.

Кредиторът разходва своите пари като капитал; стойностната сума, която той отчуждава на друго лице, е капитал и затова се връща обратно при него. Но простото връщане към него на дадената в заем стойностна сума не би било връщане на същата *като капитал*, а просто връщане на дадена в заем стойностна сума. За да се върне като капитал, авансираната стойностна сума трябва не само да се запази в движението, но и да нарасне, да увеличи размера на своята стойност, т.е. да се върне с принадлежна стойност, като $P+\Delta P$, и това ΔP е тук лихвата, или онази част от средната печалба, която не остана в ръцете на функциониращия капиталист, а се пада на паричния капиталист.

Обстоятелството, че той е отчуждил парите като капитал, означава, че те трябва да му бъдат върнати като $P+\Delta P$. На нас ни предстои още специално да разгледаме онази *форма*, когато лихвата се стича обратно в определени срокове през онзи период от време, за който е сключен заемът, но без капитала, чието заплащане става само в края на един по-продължителен период.

Какво дава паричният капиталист на заемополучателя, на промишления капиталист? Какво му отчуждава той всъщност? А само актът на отчуждаване превръща заема на парите в отчуждаване на парите като капитал, т.е. в отчуждаване на капитала като стока.

Само чрез акта на това отчуждаване капиталът на заемодателя се предава на друго лице като стока, или пък стоката, с която той разполага, се предава на някое друго лице като капитал.

Какво се отчуждава при обикновената продажба? Не стойността на продадената стока, тъй като тя само променя своята *форма*. Тя съществува мислено в стоката като цена, преди да премине реално във форма на пари в ръцете на продавача. Една и съща стойност и една и съща стойностна величина изменят тук само своята *форма*. В единия случай те съществуват в стокова форма, в другия случай — в паричка форма. Онова, което действително се отчуждава от продавача, а затова и преминава в сферата на индивидуално или производствено потребление на купувача, е потребителната стойност на стоката, стоката като потребителна стойност.

Но какво е потребителната стойност, която паричният капиталист отчуждава за времето на заема и предава на промишления капиталист, на заемополучателя? Това е потребителната стойност, която парите получават поради това, че могат да бъдат превърнати в капитал, могат да функционират като капитал и че поради това те, освен че запазват своята първоначална стойностна величина, произвеждат в своето движение определена принадена стойност, средна печалба (онова, което стои над тази норма или под нея, се явява тук като случайност). Потребителната стойност при останалите стоки в края на краищата се потребява, а заедно с това изчезва субстанцията на стоката, а с нея и нейната стойност. Стоката капитал притежава, напротив, тази особеност, че с потреблението на нейната потребителна стойност нейната стойност и нейната потребителна стойност не само се запазват, но се и увеличават.

Тази потребителна стойност на парите като капитал — способността да произвеждат средна печалба — паричният капиталист предоставя на промишления капиталист за времето, за което той предоставя на промишления капиталист правото да се разпорежда със заетия капитал.

В този смисъл има известна аналогия между парите, дадени по такъв начин в заем, и работната сила, взета в нейното отношение към промишления капиталист. Само че капиталистът заплаща стойността на работната

сила, докато стойността на взетия в заем капитал той просто връща обратно. За промишления капиталист потребителната стойност на работната сила е: да произвежда в процеса на своето потребление повече стойност (печалбата), отколкото тя самата притежава и отколкото тя струва. Този излишък от стойност е потребителната стойност на работната сила за промишления капиталист. Също така и потребителната стойност на дадения в заем паричен капитал се явява като способността му да създава стойност и да я увеличава.

Паричният капиталист действително отчуждава потребителна стойност и по такъв начин онова, което той дава, го дава като стока. И в това отношение аналогията със стоката като такава е пълна. Първо, това е стойност, която преминава от едни ръце в други. При простата стока, стоката като такава, в ръцете на купувача и продавача остава една и съща стойност, но в *различна форма*; както преди търговската сделка, така и след нея в техните ръце се намира същата стойност, която те са отчуждили, но само че у единия тя е в стокова форма, а у другия в парична форма. Разликата е тази, че при заема паричният капиталист е единственото лице, което при тази сделка отстъпва стойност; но той я запазва, тъй като по-късно тя му се връща обратно. При заема само едната страна получава стойност, тъй като такава се дава само от едната страна. Второ, едната страна отчуждава действителна потребителна стойност, а другата страна я получава и я потребява. Но за разлика от обикновената стока тази потребителна стойност сама е стойност, именно излишъкът на стойностната величина в сравнение с нейната първоначална величина, излишък, който се получава поради употребата на парите като капитал. Печалбата е тази потребителна стойност...

Потребителната стойност на даваните в заем пари се състои в това, че те могат да функционират като капитал и като такъв могат да произведат при средни условия средна печалба*[57](#)).

Но какво плаща промишленият капиталист и кое следователно е цената на дадения в заем капитал?

«Онова, което хората плащат като лихва за използване на онова, което те вземат в заем», според Меси, «е част от печалбата, която взетото в заем може да произведе».*[58](#))

Купувачът на обикновена стока купува потребителната стойност на тази стока, а заплаща нейната стойност. Онзи, който взема в заем пари, също купува тяхната потребителна стойност като капитал; но какво заплаща той? Разбира се, не тяхната цена или стойност, както при покупка на други стоки. Между кредитор и заемополучател не се извършва, както между купувач и продавач, смяна на формата на стойността, при която тази стойност единия път съществува във форма на пари, а другия път — във форма на стока. Тъждествеността на даваната и получаваната обратно стойност се проявява тук по съвсем друг начин. Стойностната сума, парите, се отстъпва без еквивалент и се връща след известно време. Кредитора си остава винаги собственик на една и съща стойност, дори и след като тя е преминала от неговите ръце в ръцете на заемополучателя. При простата размяна на стоки парите винаги се намират на страна на купувача; а при даването в заем парите се намират на страна на продавача. Той е лице, което отстъпва пари за известно време, а купувачът на капитала е лице, което ги получава като стока. Но това е възможно само доколкото парите функционират като капитал и поради това се авансират. Заемополучателят взема парите в заем като капитал, като самонарастваща стойност. Но отначало това е само капитал в себе си, подобно на всеки капитал в неговата изходна точка, в момент на неговото авансиране. Само чрез неговото потребление той нараства по стойност, реализира се като капитал. Но заемополучателят трябва да го върне като реализиран капитал, следователно като стойност плюс принадлежна стойност (лихва); а последната може да бъде само част от реализираната от него печалба. Лихвата може да съставлява само част от реализираната печалба, а не цялата тази печалба, тъй като за заемополучателя потребителната стойност на взетия в заем капитал се състои в това, че той му произвежда печалба. Иначе би излязло, че от страна на заемодателя не е имало никакво отчуждаване на потребителна стойност. От друга страна, цялата печалба не може да отиде у заемополучателя. Това би означавало, че той не е заплатил нищо от отчуждаването на потребителната стойност и че той връща на кредитора авансираните пари само като прости пари» а не като капитал, не като реализиран капитал, защото той само като $\Pi + \Delta\Pi$ е реализиран капитал.

И двамата, и кредитор, и заемополучател, разходват една и съща парична сума като капитал. Но само в ръцете на последния тя функционира

като капитал. Обстоятелството, че една и съща парична сума съществува двойно като капитал за две лица, не удвоява печалбата. Тази сума може да функционира като капитал за двамата само защото печалбата се разделя. Частта от печалбата, която се пада на кредитора, се нарича лихва.

Предполага се, че цялата сделка се извършва между два вида капиталисти, между паричен капиталист и промишлен или търговския капиталист.

Никога не трябва да се забравя, че тук капиталът като капитал е стока или че стоката, за която тук става дума, е капитал. Всички проявяващи се тук отношения биха били поради това ирационални, ако имахме работа с простата стока или с капитала, доколкото последният функционира в процеса на своето възпроизводство като стоков капитал. Даване в заем и вземане в заем вместо продажба и покупка — ето в какво се състои тук разликата, която произтича от специфичната природа на стоката капитал. Разликата се състои и в това, че тук се плаща лихва вместо цената на стоката. Ако наречем лихвата цена на паричния капитал, то това ще бъде ирационална форма на цената, която съвсем противоречи на *понятието за цената на стоката*^{*59}). Цената е сведена тук до своята чисто абстрактна и безсъдържателна форма, до такава форма, където тя е определена парична сума, която се заплаща за нещо, фигуриращо тъй или иначе като потребителна стойност; а *цената по своето понятие е равна на изразената в пари стойност* на тази потребителна стойност.

Лихвата като цена на капитала е от самото начало съвсем ирационален израз. Тук стоката има двойка стойност: първо, стойност и, второ, цена, която е различна от тази стойност, докато *цената е паричен израз на стойността*. Паричният капитал преди всичко не е нищо друго освен парична сума или стойността на определена маса стоки, фиксирана като парична сума. Ако се дава в заем стока като капитал, то тя е само замаскирана форма на една парична сума. Защото онова, което се дава в заем като капитал, са не толкова и толкова фунта памук, а известно количество пари, което във *форма* на памук съществува като стойност на последния. Затова цената на капитала се отнася към него като към парична сума, макар и не като към «*currency*», както мисли господин Торене (вж. *повода горе за бележка* ⁵⁹). Но как може една стойностна сума да има цена ос-

вен своята собствена цена, освен цената, изразена в нейната собствена парична форма? Нали цената е стойността на стоката (това се отнася еднакво и до пазарната цена, чиято разлика от стойността не е качествена, а само количествена, отнасяща се само до величината на стойността) за разлика от нейната потребителна стойност. Цена, която качествено се отличава от стойността, е абсурдно противоречие*[60](#)).

Капиталът се проявява като капитал чрез нарастване на неговата стойност; степента на това нарастване изразява количествената степен, в която той се реализира като капитал. Произведената от него принадлежна стойност, или печалба — нейната норма или размер, — може да се измерва само като се *сравнява* със стойността на авансирания капитал. Ето защо по-голямото или по-малко нарастване на стойността на лихвоносния капитал също така е измеримо само като се *сравнява* сумата на лихвата, т.е. падащата му се част от общата печалба, със стойността на авансирания капитал. Ето защо, ако цената изразява стойността на стоката, то лихвата изразява нарастването на стойността на паричния капитал и затова се явява като цена, която се заплаща за него на кредитора. Оттук е ясна от самото начало цялата абсурдност на стремежа да се приложат тук непосредствено, както прави Прудон, простите отношения на размяната, покупката и продажбата, осъществявани от парите. Основната предпоставка е именно тази, че парите функционират като капитал и затова могат да бъдат предадени на трето лице като капитал в себе си, като потенциален капитал.

Но като стока самият капитал се явява тук, доколкото той се предлага на пазара и доколкото потребителната стойност на парите действително се отчуждава като капитал. Но неговата потребителна стойност се състои в способността да произвежда печалба. Стойността на парите или на стоките като капитал се определя не от тяхната стойност като пари или стоки, а от количеството на принадлежната стойност, което те произвеждат за своя притежател. *Продуктът на капитала е печалбата*. Дали парите са изразходвани като пари или са авансирани като капитал, това на базата на капиталистическото производство е само различно приложение на парите. Парите, съответно стоката, са в себе си, потенциално капитал, тъй както и работната сила потенциално е капитал. Тъй като **1)** парите могат да бъдат превърнати в елементи на производство и са, както е и в

действителност, само абстрактен израз на елементите на производството, тяхно битие като стойност, 2) веществените елементи на богатството притежават свойство да бъдат потенциално вече капитал, защото на базата на капиталистическото производство е налице тяхната допълваща ги противоположност, онова, което ги прави капитал — наемният труд.

Антагонистичният обществен характер на вещественото богатство — антагонизмът на вещественото богатство към труда като наемен труд, — взето отделно от производствения процес, е вече изразен в собствеността върху капитала като такъв. Вече този момент, взет отделно от самия капиталистически производствен процес, на който той е постоянен резултат и от който той се предполага като постоянен резултат, се изразява в това, че парите, както и стоката, в себе си, латентно, потенциално, са капитал, че те могат да бъдат продадени като капитал и че в тази форма те представляват командване над чужд труд, претенция за присвояване на чужд труд и затова са самонарастваща стойност. Тук също ясно проличава, че като основание и средство за присвояване на чужд труд служи именно това отношение, а не някакъв си труд на капиталиста, който би могъл да се вземе за еквивалент.

Освен това капиталът се явява като стока, доколкото разделянето на печалбата на лихва и същинска печалба се регулира от търсенето и предлагането, следователно от конкуренцията, точно както пазарните цени на стоките. Но разликата тук е също така очебийна, както и аналогията. Ако търсене и предлагане се покриват, то пазарната цена на стоката съответства на нейната производствена цена; т.е. в този случай излиза, че нейната цена се регулира от вътрешните закони на капиталистическото производство, независимо от конкуренцията, тъй като колебанията на търсенето и предлагането не обясняват нищо друго освен отклоненията на пазарните цени от производствените цени — отклонения, които взаимно се изравняват, така че за известни повече или по-малко продължителни периоди средните пазарни цени са равни на производствените цени. Когато търсене и предлагане взаимно се покриват, тези сили престават да действат, унищожават се взаимно една друга, и общият закон за определяне на цената се проявява тогава като закон и за отделния случай; пазарната цена съответства тогава вече в своето непосредствено битие, а не само

като средна на движението на пазарните цени, на производствената цена, която се регулира от присъщите закони на самия начин на производство. Същото е и с работната заплата. Ако търсенето и предлагането взаимно се покриват, тяхното действие се унищожава и работната заплата е равна на стойността на работната сила. Но другояче стои работата с лихвата за паричния капитал. Тук конкуренцията определя не отклоненията от закона; тук просто не съществува никакъв друг закон за разделяне освен този, който се диктува от конкуренцията, защото, както ще видим по-нататък, не съществува никаква «естествена» норма на лихвения процент. Под естествена норма на лихвения процент се разбира, напротив, именно нормата, установявана от свободната конкуренция. «Естествени» граници на нормата на лихвения процент не съществуват. Там, където конкуренцията определя не само отклоненията и колебанията, където следователно при равновесие на взаимно противодействащи сили изобщо се прекратява всяко определяне, там определяемото е само по себе си нещо лишено от закономерност, нещо произволно. Повече по този въпрос — в следващата глава.

При лихвоносния капитал всичко се представя като нещо външно: авансирането на капитала — като просто предаване на същия от кредитора на заемополучателя; връщането на реализирания капитал — като просто обратно предаване, като обратно заплащане на капитала с лихвите от заемополучателя на кредитора. Същото трябва да се каже и относно иманентното за капиталистическия начин на производство определение, че нормата на печалба се определя не само от отношението на печалбата, произведена в продължение на един оборот, към авансираната капиталова стойност, но и от продължителността на самото това време на оборота, т.е. определя се като печалба, която промишленият капитал носи в определени интервали време. За лихвоносния капитал това също се представя като нещо съвсем външно: на кредитора се плаща определена лихва за определен срок.

Романтичният Адам Мюлер казва със своето обикновено разбиране на вътрешната връзка на нещата («Elemente der Staatskunst». Berlin, 1809, [Dritter Theil], S.138):

«При определяне цената на нещата не се пита за времето; при опре-

деляне на лихвата се взема под внимание главно времето.»

Той не вижда как времето на производство и времето на обръщение влизат в определяне на цената на стоките и как тъкмо с това нормата на печалба се определя за даден период от оборота на капитала, а нормата на лихвата се определя именно чрез определяне на печалбата за дадено време. Цялото негово дълбокомислие се състои тук, както и винаги, само в това, че той забелязва облаците прах, които се носят на повърхността, и претенциозно разсъждава за този прах като за нещо тайнствено и значително.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ВТОРА **РАЗДЕЛЯНЕ НА ПЕЧАЛБАТА. ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ.** **«ЕСТЕСТВЕНА» НОРМА НА ЛИХВАТА**

Предметът на тази глава, както и изобщо всички явления на кредита, за които ще говорим по-нататък, не могат да бъдат изследвани тук в подробности. Конкуренцията между кредитори и заемополучатели и получаващите се като неин резултат сравнително кратковременни колебания на паричния пазар излизат извън рамките на нашето разглеждане. Изобразяването на обръщението, което се извършва от нормата на лихвата през време на промишления цикъл, предполага предварително изобразяване на самия този цикъл, което тук също не може да бъде дадено. Същото се отнася и до по-голямото или по-малко приблизително изравняване на лихвения процент на световния пазар. Нашата задача тук е да изясним самостоятелната форма на лихвоносния капитал и формирането на лихвата от печалбата.

Тъй като лихвата е само част от печалбата, която съгласно приетата досега от нас предпоставка промишленият капиталист трябва да заплаща на паричния капиталист, то максималната граница на лихвата е самата печалба, при което частта, която се пада на функциониращия капиталист, би била = 0. С изключение на отделни случаи, когато лихвата фактически може да бъде по-голяма от печалбата — но тогава тя не може да се плаща от печалбата, — за максимална граница на лихвата би могла евентуално да се смята цялата печалба минус онази нейна част, която се

свежда до заплатата за надзор (wages of superintendence) и която ни предстои да разгледаме по-късно. Минималната граница на лихвата съвсем не се поддава на определение. Тя може да падне до всяко равнище. Но тогава отново и отново се появяват противодействащи обстоятелства и я повишават над този относителен минимум.

«Отношението между сумата, заплатена за употреба на един капитал, и самия този капитал изразява нормата на лихвата, *измерена в пари.*» — «Нормата на лихвата зависи 1) от нормата на печалба, 2) от съотношението, в което се разпределя цялата печалба между кредитор и заемополучател» («Economist», 22 януари 1853 г.), «Тъй като това, което се заплаща като лихва срещу ползване от онова, което се взема в заем, е част от печалбата, която взетото в заем е способно да произведе, то тази лихва трябва постоянно да се регулира от тази печалба» (Massie, «An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest etc», London, 1750, p. 49).

Да приемем отначало, че съществува постоянно съотношение между цялата печалба и онази нейна част, която трябва да бъде заплатена като лихва на паричния капиталист. В такъв случай е ясно, че лихвата ще се покачва или ще пада заедно с цялата печалба, а последната се определя от общата норма на печалба и нейните колебания. Ако например средната норма на печалба = 20%, а лихвата = $\frac{1}{4}$ от печалбата, то лихвеният процент би бил = 5%; ако средната норма на печалба би била = 16%, то лихвата би била = 4%. При норма на печалба 20% лихвата би могла да се покачи до 8% и промишленият капиталист все пак би извлякъл същата печалба, както при норма на печалба = 16% и лихвен процент = 4%, а именно 12%. Ако лихвата се повишеше само на 6 или 7%, промишленият капиталист все пак би задържал по-голямата част от печалбата. Ако лихвата би се равнявала на една постоянна част от средната печалба, то от това би следвало, че колкото по-висока е общата норма на печалбата, толкова по-голяма е абсолютната разлика между цялата печалба и лихвата, толкова по-голяма е следователно частта от цялата печалба, която се пада на функциониращия капиталист, и обратно. Да приемем, че лихвата = $\frac{1}{5}$ от средната печалба. $\frac{1}{5}$ от 10 прави 2; разликата между цялата печалба и лихвата = 8; $\frac{1}{5}$ от 20 = 4; разликата = 20-4 = 16; $\frac{1}{5}$ от 25 = 5; разликата = 25-5 = 20; $\frac{1}{5}$ от 30 = 6, разликата = 30-6 = 24; $\frac{1}{5}$ от 35 = 7,

разликата = $35 - 7 = 28$. Различните норми на лихвата: 4, 5, 6, 7% винаги биха изразявали тук само $\frac{1}{5}$ или 20% от цялата печалба. И така, ако нормите на печалба са различни, то различни норми на лихвата могат да изразяват една и съща дроб на част от цялата печалба, или да изразяват една и съща процентна част от цялата печалба. При такова постоянно съотношение на лихвата промишлената печалба (разликата между цялата печалба и лихвата) би била толкова по-голяма, колкото е по-висока общата норма на печалба, и обратно...

При равни други условия, ако се приеме едно повече или по-малко постоянно съотношение между лихва и цяла печалба, функциониращият капиталист ще се окаже в състояние и ще се съгласи да плаща висока или ниска лихва в пряка зависимост от равнището на нормата на печалба*61). Ние вече видяхме, че равнището на нормата на печалба е обратно пропорционално на развитието на капиталистическото производство; оттук следва, че високият или ниският лихвен процент в една страна е еднакво обратно пропорционален на степента на промишленото развитие, доколкото различието на лихвения процент действително изразява различие на нормите на печалба. По-късно ще видим, че съвсем не е необходимо да бъде винаги така. В този смисъл може да се каже, че лихвата се регулира от печалбата, по-точно — от общата норма на печалбата. И този начин на нейното регулиране важи дори за нейното средно равнище.

Във всеки случай средната норма на печалба трябва да се разглежда като крайна максимална граница на лихвата.

Обстоятелството, че лихвата трябва да се поставя в съотношение със средната норма на печалба, ние ще разгледаме сега по-подробно. Когато нещо цяло с дадена величина, например печалбата, трябва да се дели между две лица, работата зависи преди всичко от величината на това цяло, което подлежи на разделяне, а тя, т.е. величината на печалбата, се определя от средната норма на печалба. Да предположим, че е дадена общата норма на печалба, следователно величината на печалбата за капитал от дадена величина, например 100; тогава измененията на лихвата ще са очевидно обратно пропорционални на измененията на частта от печалбата, която остава в ръцете на функциониращия, но работещ с взет в заем капитал капиталист. А обстоятелствата, които определят величи-

ната на подлежащата на разпределение печалба — на новата стойност, създадена от незаплатен труд, — са твърдо различни от онези, които определят нейното разпределение между тези два вида капиталисти, и често пъти действат в съвсем противоположни посоки*62).

Ако разгледаме циклите на обръщенията, в които се движи съвременната промишленост — състояние на покой, нарастващо оживление, процъфтяване, свръхпроизводство, крах, стагнация, състояние на покой и т.н., цикли, по-нататъшният анализ на които излиза извън рамките на нашето изследване, — ще видим, че ниското равнище на лихвата в повечето случаи съответства на периодите на процъфтяване или на свръхпечалба, покачването на лихвата — на прехода от процъфтяване към сменяща го фаза, а максимумът на лихвата, достигащ най-големи лихварски размери, съответства на кризата*63). От лятото на 1843 г. настъпи решително процъфтяване; лихвеният процент, който още през пролетта на 1842 г. достигаше 4½%, през пролетта и лятото на 1843 г. падна на 2%*64), а през септември дори на 1½% (Gilbart, цит. съч. I, с.166); по-късно, през време на кризата от 1847 г. той се покачи на 8% и повече.

Разбира се, от друга страна, ниската лихва може да съвпадне със застой, а умерено покачващата се лихва — с нарастващо оживление.

Най-голям размер лихвеният процент достига през време на кризите, когато на всяка цена трябва да се сключват заеми за извършване на плащане. Същевременно — тъй като на покачването на лихвата съответства спадане на цената на ценните книжа — това създава за хората със свободен паричен капитал превъзходен случай да закупят на безценица такива лихвоносни ценни книжа, които при нормално развитие на нещата трябва отново да достигнат поне своята средна цена, щом лихвеният процент отново се понижи*65).

Но съществува и тенденция към спадане на лихвения процент съвсем независимо от колебанията на нормата на печалба. И то поради две главни причини:

I. «Дори ако приемем, че никога не се взема в заем капитал за друго освен за производствено приложение, все пак е възможно лихвеният процент да се изменя без каквото и да било изменение на нормата на брутна

печалба. Защото с прогресивното развитие на богатството на едни народ възниква и все повече расте една категория от хора, които благодарение на труда на своите бащи и деди притежават фондове, достатъчни, за да могат да живеят само от получаваните от тях лихви. Има много хора, и такива хора, които, участвайки активно в някое предприятие като млади и в зряла възраст, се оттеглят от него, за да живеят на старост спокойно от лихвите на натрупаните суми. Тези две категории имат тенденция да се увеличават с нарастване богатството на страната, тъй като онези, които започват вече с капитал от среден размер, по-лесно постигат независимо положение, отколкото онези, които започват с малък капитал. Затова в старите и богати страни отношението на онази част от националния капитал, чиито собственици не искат сами да го използват, към целия производствен капитал на обществото е по-голямо, отколкото същото отношение в новоразвиващите се и бедни страни. Какви поразителни размери достига класата на рентиерите в Англия! В същата пропорция, в която расте класата от рентиери, расте и класата на онези, които дават в заем капитали, защото и двете са едно и също нещо» (Ramsay. «An Essay on the Distribution of Wealth» [Edinburgh, 1836], p. 201—202).

II. Натиск върху лихвения процент трябва и да оказват също развитието на кредитната система, постоянно увеличаващата се заедно с нея възможност за индустриалци и търговци да се разпореждат при посредничество на банкери с всички парични спестявания на всичките обществени класи и прогресиращата концентрация на тези спестявания в такива размери, при които те могат да действат като паричен капитал. По-подробно по това по-късно.

Относно определението на нормата на лихвата Рамсей казва, че тя

«зависи отчасти от нормата на brutната печалба, отчасти от съотношението, в което последната се дели на лихва и предприемачески доход (*profits of enterprise*). Това съотношение зависи от конкуренцията между даващи и получаващи в заем капитал; предполагаемата норма на brutна печалба оказва влияние върху тази конкуренция, но не я регулира изключително*[66](#)). Конкуренцията не се регулира изключително от това, защото, от една страна, мнозина вземат в заем без каквото и да е намерение да употребят производствено взетото,

и, от друга страна, защото големината на целия предлаган в заем капитал се изменя с изменението на богатството на страната независимо от каквото и да било изменение на brutната печалба» (Ramsay, пак там, с 206—207).

За да се намери средната норма на лихвата, необходимо е **1)** да се изчисли средният лихвен процент въз основа на неговите изменения през време на големите промишлени цикли и **2)** да се изчисли лихвеният процент в такива области на влагане, където капиталът се дава в заем за по-продължително време.

За разлика от постоянно колебаещите се пазарни норми средната норма на лихвата, която господства в известна страна, не може да бъде определена с никакъв закон. В тази област не съществува каквато и да било естествена норма на лихва в онзи смисъл, в който икономистите говорят за естествена норма на печалбата и естествена норма на работната заплата. Още Меси напълно правилно отбелязва по този повод:

«Единственото нещо, по което може да има съмнение в дадения случай, е въпросът, каква част от тези печалби трябва по право да принадлежи на заемополучателя и каква на кредитора; и няма друг начин да определим това, освен чрез мнението на заемополучателите и заемодателите изобщо, тъй като справедливо и несправедливо в това отношение е само онова, което се признае за такова по общо съгласие» (Massie, цит. съч., с. 49).

Покриването на търсене и предлагане — като средната норма на печалба се приема за дадена — тук не означава абсолютно нищо. В случаите, когато изобщо се прибегва към тази формула, тя служи (и в такъв случай това е и практически правилно) като формула за намиране на основното правило, което не зависи от конкуренцията и по-скоро я определя (като формула за намиране на регулиращите предели или пределните величини); тя служи като формула за онези, които са обзети от практиката на конкуренцията и нейните външни прояви и от възникващите оттук представи; тази формула им помага да добият една, макар и повърхностна, представа за проявяващата се в конкуренцията вътрешна връзка на икономическите отношения. Това е един начин да се дойде от измененията,

които съпровождат конкуренцията, до границите на тези изменения. Но той е неприложим към средния лихвен процент. Няма абсолютно никакво основание средните условия на конкуренцията, равновесието между заемодатели и заемополучатели, да трябва да дават на заемодателите лихвен процент от 3, 4, 5% и т.н. за неговия капитал или пък една определена част, 20% или 50% от brutната печалба. В случаи, когато решаваща роля играе конкуренцията като такава, определянето е само по себе си случайно, чисто емпирично, и само педантизмът или фантазьорството може да се стреми да представи тази случайност като нещо необходимо*67). В парламентарните отчети от 1857 и 1858 г. за банковото законодателство и търговската криза няма нищо по-забавно от безконечния брътвеж на директорите на Английската банка, на лондонските банкери, на провинциалните банкери и на професионалните теоретици за *real rate produced* (реално произведената норма. ред.), при което те не отиват подалеч от общи приказки, като например, че: «Цената, плащана за капитала, който се дава в заем, трябва да се изменя с изменението на предлагането на този капитал» или че: «високата норма на лихвата и ниската норма на печалбата не могат да съществуват редом по-продължително време» и пр. безсмислици*68). Навикът, узаконената традиция, влияе точно така, както и самата конкуренция, върху определянето на средния лихвен процент, доколкото той съществува не само като средна цифра, но и като фактическа величина. В много съдебни спорове при разрешаването на които трябва да се изчисляват лихви, вече се налага да се приема средният лихвен процент като узаконен. Но ако се постави и въпросът, защо границите на средния лихвен процент не могат да се извлекат от общи закони, то за отговор може да послужи просто самата природа на лихвата. Тя не е нищо друго освен част от средната печалба. Един и същ капитал се явява в двойко определение: като капитал, даван в заем — в ръцете на заемодателя; като промишлен или търговски капитал — в ръцете на функциониращия капиталист. Но той функционира само веднъж и сам произвежда печалба само веднъж. В самия производствен процес характерът на капитала като капитал, който се дава в заем, не играе никаква роля. Как двете лица разпределят помежду си печалбата, за която те претендират, това е само по себе си един също такъв чисто емпиричен, принадлежащ към царството на случайностите факт, както и процентното разпределение на общата печалба на някоя компания между

различните съдружници. При разделянето на принадлежна стойност и работна заплата, на което съществено се основава определянето на нормата на печалба, определящо влияние оказват два съвсем различни елемента: работната сила и капиталът; това са функции на две независими променливи, които взаимно се ограничават една друга; и от тяхното *качествено различие* произлиза *количественото разделяне* на произведената стойност. Ние ще видим по-късно, че същото става при разделянето на принадлежната стойност на рента и печалба. По отношение на лихвата не става нищо подобно. Тук, напротив, *качественото различие* произлиза, както сега ще видим, от *чисто количественото разделяне* на една и съща част от принадлежната стойност.

От всичко гореизложено следва, че няма никаква «естествена» норма на лихвата. Но ако, от една страна, границите на средния лихвен процент, в противоположност на общата норма на печалба, или границите на средната норма на лихвата за разлика от постоянно колебаещите се пазарни норми на лихвата, не могат да бъдат установени с какъвто и да било общ закон — тъй като тук се отнася само за разделяне на брутната печалба под различни титули между двама притежатели на капитал, — то, напротив, лихвеният процент, било средният, било неговата пазарна норма, във всеки конкретен случай се явява като равномерна, определена и осезаема величина съвсем другояче, отколкото при общата норма на печалба*[69](#)).

Лихвеният процент се отнася към нормата на печалба така, както пазарната цена на стоката към нейната стойност. Доколкото лихвеният процент се определя от нормата на печалба, той винаги се определя от общата норма на печалба, а не от специфичните норми на печалба, които могат да господстват в отделни отрасли на промишлеността, а още по-малко от добавъчната печалба, която отделният капиталист може да получи в някоя специална сфера на предприемачество*[70](#)). Ето защо общата норма на печалба се проявява всъщност като емпиричен, даден факт в средната норма на лихвата, макар че последната не представлява чист или достатъчно надежден израз на първата...

Вярно е, че самата норма на лихвата е постоянно различна в зависимост от вида на гаранциите, представяни от различните категории заемополу-

чатели и от продължителността на заема; но за всяка такава категория тя е еднообразна във всеки даден момент. Следователно това различие не нарушава характера на постоянство и еднообразие на лихвения процент*71).

Средният лихвен процент е във всяка страна за повече или по-малко продължителни периоди постоянна величина, тъй като общата норма на печалба, въпреки постоянното изменение на отделните норми на печалба, се изменя само в сравнително продължителни периоди от време, при което изменението в една сфера се уравновесява от противоположно изменение в друга. И относителното постоянство на общата норма на печалба се проявява именно в този повече или по-малко постоянен характер на средния лихвен процент (*average rate or common rate of interest*).

Що се отнася до постоянно колебаещата се пазарна норма на лихвата, тя подобно на пазарната цена на стоките е за всеки момент определена величина, защото на паричния пазар целият даван в заем капитал постоянно противостои на функциониращия капитал като единна маса, и следователно отношението между предлагането на заема капитал, от една страна, и търсенето на такъв, от друга, всеки път определя пазарното равнище на лихвата. Това става в толкова по-голяма степен, колкото повече развитието и свързаната с него концентрация на кредитното дело придават на давания в заем капитал всеобщо обществен характер и наведнъж, едновременно го хвърлят на паричния пазар. Напротив, общата норма на печалба винаги съществува само като тенденция, като движение към изравняване на отделните норми на печалба. Конкуренцията на капиталистите — която е именно това движение към изравняване — се състои тук в това, че тя постепенно отвлича капитал от сферите, в които печалбата доста, дълго време стои под средното равнище, и също така постепенно го привлича към сферите, в които тя превишава средното равнище; или също в това, че добавъчният капитал малко по малко се разпределя в различни пропорции между тези сфери. По отношение на тези различни сфери това са постоянни колебания в притока и отлива на капитал, а съвсем не едновременно действие на цялата маса на капитала, както при определянето на лихвения процент.

Ние видяхме, че лихвоносният капитал, макар и да е категория, съвсем

различна от стоката, става стока *sui generis* (от особен род. ред.) и затова лихвата става негова цена, която, подобно на пазарната цена на обикновените стоки, винаги се фиксира от търсене и предлагане. Ето защо пазарната норма на лихвата, макар и постоянно да се колебае, изглежда във всеки даден момент също така определена и еднообразна, както и пазарната цена на стоката във всеки конкретен случай. Паричните капиталисти предлагат тази стока, а функциониращите капиталисти я купуват, образуват търсене за нея. При изравняване на печалбата в обща норма на печалба такова нещо не става. Ако цените на стоките в някоя сфера стоят над или под производствената цена (като оставим настрана колебанията, присъщи на всеки вид търговска дейност и стоящи във връзка с различните фази на промишления цикъл), то изравняването се извършва чрез разширяване или съкращаване на производството, т.е. чрез увеличаване или намаляване на хвърляните на пазара от промишления капитал стокоси маси, което става поради прилив и отлив на капитал в отделните сфери на производство. Постигнатото по този начин изравняване на-средните пазарни цени на стоките в производствени цени внася коректив в отклоненията на отделните норми на печалба от общата или средна норма на печалба. Този процес никога няма и никога не може да има такъв характер, че промишленият или търговският капитал *като такъв* да бъде, подобно на лихвоносния капитал, стока по отношение на купувача. Доколкото този процес се проявява, той се проявява само в колебанията и изравняването на пазарните цени на стоките в производствени цени, а не като непосредствено установяване на средната печалба. Всъщност общата норма на печалба се определя **1)** от принадлежната стойност, произвеждана от целия капитал, **2)** от отношението на тази принадлежна стойност към стойността на целия капитал и **3)** от конкуренцията, но само доколкото тя е движението, чрез което вложените в отделните сфери на производство капитали се стремят да извлекат от тази принадлежна стойност еднакви в сравнение с тяхната относителна величина дивиденди. По този начин общата норма на печалба действително се определя от съвсем други и много по-сложни причини, отколкото пазарната норма на лихвата, която се определя пряко и непосредствено от отношението между търсене и предлагане, и затова тя не е очевиден и непосредствено даден факт както лихвеният процент. Специфичните норми на печалба в различните сфери на производство сами са повече или по-малко неопреде-

лени; но доколкото те се проявяват, проявява се не тяхното еднообразие, а тяхното различие. Но самата обща норма на печалба се явява само като минимална граница на печалбата, а не като емпирична, непосредствено възприемана форма на действителната норма на печалба.

Подчертавайки тази разлика между норма на лихвата и норма на печалбата, ние оставяме настрана следните две обстоятелства, които спомагат за стабилизиране на лихвения процент: **1)** че исторически още преди това е съществувал лихвоносен капитал и е съществувал един предаван по традиция общ лихвен процент; **2)** че световният пазар, независимо от производствените условия на дадена страна, оказва много по-голямо непосредствено влияние върху установяване на лихвения процент, отколкото влиянието, което той оказва върху нормата на печалба.

Средната печалба се явява не като непосредствено даден факт, а като краен резултат на изравняване на противоположни колебания, който може да се установи само чрез изследване. Друго е при лихвения процент. При своята общопризнатост поне в границите на известна местност лихвеният процент е един всекидневно фиксиран факт, факт, който дори служи на промишления и търговски капитал като предпоставка и специално перо в калкулацията при техните операции. Той става обща способност на всяка парична сума от 100 ф.ст. да донесе 2, 3, 4, 5%. Метеорологическите бюлетени не отбелязват по-точно показанията на барометъра и термометъра, отколкото борсовите бюлетени — равнището на лихвения процент не за един или друг капитал, а за всеки намиращ се на паричния пазар капитал, т.е. изобщо за давания в заем капитал.

На паричния пазар стоят един срещу друг само заемодател и заемополучател. Стоката има една и съща форма — пари. Тук са изчезнали всички отделни видове на капитала, които той притежава в зависимост от своето приложение в отделни сфери на производство или обръщение. Тук той съществува в недиференцирания, равен на самия себе си вид на самостоятелна стойност, във вид на пари. Тук вече няма конкуренция между различни сфери; всички те са сведени до заемополучатели на пари и капиталът противостои на всички тях също в такава форма, в която той е още безразличен към определен вид и начин на своето приложение. Промишленият капитал се проявява като капитал, който по своето същество

е общ за цялата класа само в движението и конкуренцията между различните сфери, а тук в търсенето и предлагането на капитал той действително се явява в целия си обем като общ за цялата класа капитал. От друга страна, паричният капитал действително има на паричния пазар такъв вид, в който той като общ елемент, безразличен към отделния начин на своето приложение, се разпределя между различните сфери, между класата на капиталистите, според нуждите на производството на всяка отделна сфера. При това с развитието на едрата промишленост паричният капитал, доколкото той се появява на пазара, във все по-голяма степен е представен не от отделния капиталист, не от собственика на една или друга част от намиращия се на пазара капитал, а се явява като концентрирана, организирана маса, която — съвсем различно от реалното производство — стои под контрола на банкерите, като представители на обществения капитал. Следователно, доколкото се касае до формата на търсенето, срещу заемния капитал стои класата в нейната цялост; а що се касае до предлагането, то той сам се явява *en masse* (*в цялата си маса. ред.*) като заеман капитал.

Ето някои от причините, поради които общата норма на печалба изглежда като неясен мираж в сравнение с определения лихвен процент, чиято величина наистина се колебае, но тъй като тя се колебае равномерно за всички заемополучатели, тя винаги им противостои като фиксирана, дадена величина. Както изменението на стойността на парите не им пречи да имат по отношение на всички стоки еднаква стойност; както всекидневните колебания на пазарните цени на стоките не пречат да бъдат те всекидневно отбелязвани в бюлетините, така е и с лихвения процент, който също така редовно бива отбелязван като «цена на парите». Това е защото тук като стока се предлага самият капитал в парична форма; затова фиксирането на неговата цена е фиксиране на неговата пазарна цена, както е в случая и с всички други стоки; затова лихвеният процент винаги се явява като общ лихвен процент, като количествено определен, като толкова пари за толкова пари. Напротив, нормата на печалба може дори в границите на една и съща сфера, при еднакви пазарни цени на стоките, да бъде различна в зависимост от различните условия, в които едни и същи стоки се произвеждат от отделни капитали, защото нормата на печалба на отделния капитал се определя не от пазарната цена на стоката, а от разликата между пазарната цена и производствените разхо-

ди. И тези различни норми на печалба могат да се изравняват най-напред в границите на една и съща сфера на производство, а след това между различни сфери само чрез постоянни колебания.

(Бележка за по-късно разработване.) Особена форма на кредита: Известно е, че ако парите функционират като платежно средство, а не като покупателно средство, стоката се отчуждава, но нейната стойност се реализира едва по-късно. Ако плащането става чак след като стоката е отново продадена, тази продажба не се явява като следствие на покупката, а, напротив, покупката се реализира чрез продажбата. Или продажбата става средство на покупката. — Второ: документи за дял, полици и т.н. стават за кредиторите платежни средства. — Трето, компенсацията на документи за дълг замества парите.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА **ЛИХВА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД**

Лихвата, както видяхме в двете предишни глави, се появява първоначално, е първоначално и си остава в действителност само част от печалбата, т.е. от принадлежната стойност, която функциониращият капиталист, индустриалец или търговец, доколкото той използва не собствен, а взет в заем капитал, трябва да заплати на собственика и заемодателя на този капитал. Ако капиталистът използва само собствен капитал, такова разделяне на печалбата не става; последната изцяло му принадлежи. Наистина, когато собствениците на капитал сами го прилагат в процеса на възпроизводство, те не вземат участие в конкуренцията, която определя нормата на лихвата, и вече тук проличава доколко категорията на лихвата, която е невъзможна без определяне на лихвения процент, сама по себе си е чужда на движението на промишления капитал.

«Нормата на лихвата може да се определи като пропорционалната сума, с която се задоволява кредиторът и която заемополучателят е съгласен да заплати за използване на известна сума паричен капитал в продължение на една година или на друг по-продължителен или по-кратък период... Когато собственикът на капитал действително го прилага във възпроизводството, той не принадлежи към

онези капиталисти, от отношението на които към броя на заемополучателите се определя нормата на лихвата» (Th. Tooke «A History of Prices etc. from 1793 to 1837». Vol. II, London 1838, p-355—356).

Всъщност само разделянето на капиталистите на парични капиталисти и промишлени капиталисти превръща част от печалбата в лихва, изобщо създава категорията лихва, и само конкуренцията между тези две категории капиталисти създава лихвения процент.

Докато капиталът функционира в процеса на възпроизводство — дори при предпоставката, че той принадлежи на самия промишлен капиталист, който поради това не е длъжен да го връща на някой кредитор, — дотогава в разпореждане на капиталиста като частно лице се намира не самият този капитал, а само печалбата, която той може да разходва като доход. Докато капиталът функционира като капитал, той принадлежи на процеса на възпроизводство, закрепен е в него. Макар че промишленият капиталист е негов собственик, тази собственост не му дава възможност, докато той използва капитала като капитал за експлоатация на труд, да разполага с него и още по някакъв друг начин. Точно тъй стои работата и с паричния капиталист. Докато неговият капитал е даден в заем и функционира поради това като паричен капитал, той му носи лихва, част от печалбата, но с основната сума капиталистът не може да разполага. Това проличава винаги, когато капиталистът отстъпва своя капитал в заем, например за година или за няколко години, и след известни срокове получава лихви, без да получава обратно капитала. Но дори и връщането на капитала съвсем не изменя работата. Получавайки го обратно, капиталистът трябва винаги отново да го дава в заем, ако иска да си запази неговото действие като капитал, в дадения случай като паричен капитал. Докато капиталът се намира в неговите ръце, той не носи лихви и не действа като капитал; а когато носи лихви и действа като капитал, той не се намира в неговите ръце. Оттук и възможността да се дава в заем капитал за вечни времена. Ето защо съвсем неправилни са следните забележки на Тук против Безенкет. Той цитира Безенкет («Metallic, Paper, and Credit Currency». London, 1842, p.73):

«Ако лихвеният процент се понижеше на 1%, то взетият в заем капитал би бил поставен почти на една линия (on a par) със собствения капитал.»

На това място Тук прави следния коментар:

«Това, че капиталът, взет в заем при такава или дори по-ниска лихва, може, макар и приблизително, да стои на еднаква линия със собствения капитал, е толкова странно твърдение, че едва ли би заслужавало сериозно внимание, ако не изхождаше от един толкова умен и добре осведомен по отделните точки на темата автор. Нима той е изпуснал предвид или е считал, че няма голямо значение обстоятелството, че той предполага като условие връщането?» (Th. Tooke. «An Inquiry into the Currency Principles», 2nd ed. London. J 844, p.80).

Ако лихвата, беше = 0 промишленият капиталист, който е взел капитала в заем, би се оказал в еднакво положение с капиталиста, който работи със собствен капитал. И двамата биха получавали еднаква средна печалба, а капиталът функционира като капитал, безразлично дали е взет в заем или е собствен капитал, само доколкото произвежда печалба. Условието, че капиталът трябва да бъде върнат, не би изменило нищо в това. Колкото повече лихвеният процент се приближава до нула, т.е. спада например на 1%, толкова повече взетият в заем капитал се поставя в еднакво положение със собствения капитал. Докато паричният капитал, трябва да съществува като паричен капитал, той постоянно трябва отново и отново да се дава в заем, и то при съществуващия лихвен процент, да кажем 1%, и винаги все на същата класа на промишлени и търговски капиталисти. Докато последните функционират като капиталисти, разликата между онзи, който функционира със заем капитал, и онзи, който функционира със собствен капитал, е само тази, че единият трябва да плаща лихви, а другият — не; единият слага в джоба си цялата печалба p , а другият $p-z$, печалбата минус лихвата; колкото повече z се приближава към нула, толкова повече $p-z$ се приближава към p и следователно толкова повече двамата капиталисти се поставят в еднакво положение. Единият трябва да върне капитала и отново да заема; а другият, щом неговият капитал трябва да функционира, също трябва постоянно отново да авансира капитал за производствен процес и не може да разполага с него иначе освен само за този процес. Впрочем остава още една от само себе си разбираща се разлика, която се състои в това, че единият от тези капиталисти е собственик на своя капитал, а другият — не.

Сега възниква въпросът: по какъв начин това чисто количествено делене на печалбата на чиста печалба и лихва преминава в качествено? С други

думи, по какъв начин капиталистът, който прилага само свой собствен, а не взет в заем капитал, също отнася част от своята брутна печалба към отделната категория лихва и отделно я пресмята като такава? И по-нататък, по какъв начин във връзка с това всеки капитал — взет в заем или не — като лихвоносен капитал се различава от самия себе си като такъв, който носи чиста печалба?

Известно е, че не всяко случайно количествено разделяне на печалбата от този род се превръща в качествено. Например няколко промишлени капиталисти са се сдружили за експлоатиране на известно предприятие и после разпределят помежду си печалбата, съгласно юридически установен договор. Други водят свое предприятие всеки сам за себе си, без съдружници. Последните не изчисляват своята печалба по две категории, една част като лична печалба, а другата като съдружническа печалба, предназначена за несъществуващи съдружници. Следователно в този случай количественото разделяне не се превръща в качествено. Разделянето става, когато собственикът случайно се състои от няколко юридически лица; то не става, когато това не е така.

За да отговорим на въпроса, трябва малко по-надълго да се спрем върху действителната изходна точка на образуването на лихвата; т.е. трябва да излизаме от предпоставката, че паричният капиталист и производственият капиталист действително противостоят един на друг не само като юридически различни едно от друго лица, но и като лица, които играят съвсем различни роли в процеса на възпроизводство, или като лица, в ръцете на които един и същ капитал действително извършва двойко и съвсем различно движение. Единият само дава капитал в заем, а другият го прилага производствено.

За производствения капиталист, който работи с взет в заем капитал, брутната печалба се разпада на две части: *лихва*, която той трябва да заплати на заемодателя и *излишък* над лихвата, който образува неговия собствен дял от печалбата. Ако общата норма на печалба е дадена, последната част се определя от лихвения процент; ако е даден лихвеният процент, то тази част се определя от общата норма на печалба. И по-нататък: както и във всеки конкретен случай брутната печалба, т.е. действителната стойност на величина на цялата печалба, да се отклонява от сред-

ната печалба, онази нейна част, която принадлежи на функциониращия капиталист, се определя от лихвата, тъй като последната се фиксира от общия лихвен процент (ако оставим настрана случаите със специални юридически уговорки) и се предполага като дадена величина, преди да започне производственият процес, т.е. преди да бъде получен неговият резултат, брутната печалба. Ние видяхме, че действителният специфичен продукт на капитала, принадлежната стойност, определен по-точно, е печалбата. Но за капиталиста, който работи с взет в заем капитал, този продукт не е печалбата, а печалбата минус лихвата, т.е. частта от печалбата, която остава у него след заплащане на лихвата. Следователно тази част от печалбата по необходимост се явява за него като продукт на капитала, доколкото този капитал функционира; по отношение на него то е така и в действителност, защото той е представител на капитала само като функциониращ капитал. Той е персонификация на капитала, доколкото капиталът функционира, а той функционира, доколкото е вложен в промишлеността или в търговията по такъв начин, че принася печалба, и доколкото прилагащият го капиталист предприема с него такива операции, каквито изисква даденият отрасъл на предприемаческа дейност. В противоположност на лихвата, която той трябва да изплаща на кредитора от брутната печалба, полагащата му се като негов дял останала част от печалбата по необходимост приема по този начин формата на промишлена, съответно търговска печалба, или, употребявайки израза, който обхваща и едната, и другата, приема формата на предприемачески доход. Ако брутната печалба е равна на средната печалба, то величината на този предприемачески доход ще се определя изключително от лихвения процент. Ако брутната печалба се отклонява от средната печалба, то разликата между нея и средната печалба (след спадане на лихвата от едната и от другата) се определя от всички конюнктури, които определят временно отклонение — или отклонение на нормата на печалба в отделна сфера на производство от общата норма на печалбата; или пък отклонение на печалбата, която получава отделният капиталист в определената сфера, от средната печалба на тази отделна сфера. Но ние видяхме, че нормата на печалба зависи в самия производствен процес не само от принадлежната стойност, но и от много други обстоятелства: от покупната цена на средствата за производство, от методите на производство, които са по-производствени, отколкото средните, от икономията на

постоянния капитал и т.н. И ако оставим настрана производствената цена, то от отделните конюнктури, а при всяка конкретна предприемаческа сделка от по-голямата или по-малка ловкост и предприемчивост на капиталиста зависи дали и в каква степен той купува или продава над или под производствената цена и дали по този начин си присвоява в процеса на обръщението по-голяма или по-малка част от съвкупната принадлезна стойност. Но във всеки случай количественото разделяне на брутната печалба се превръща тук в качествено, още повече че самото количествено деление зависи от това, какво трябва да се разделя, как стопанисва активният капиталист посредством капитала и каква брутна печалба той му носи като функциониращ капитал, т.е. в резултат на функциите на капиталиста като активен капиталист. Тук се приема, че функциониращият капиталист не е собственик на капитала. Собствеността на капитала тук е представена по отношение на него от кредитора, от паричния капиталист. Следователно лихвата, която функциониращият капиталист му заплаща, е част от брутната печалба, която се полага на собствеността върху капитала като такава. В противоположност на това онази част от печалбата, която се полага на активния капиталист, се представя сега във вид на предприемачески доход, произтичащ изключително от операциите или функциите, които той извършва в процеса на възпроизводство посредством капитала, следователно специално от онези функции, които той изпълнява като предприемач в промишлеността или търговията. Следователно по отношение на него лихвата се явява просто като плод на собствеността върху капитала, като плод на капитала сам по себе си, абстрахиран от процеса на възпроизводство на капитала, като плод на капитала, доколкото той «не работи», не функционира; докато предприемаческият доход му се представя изключително като плод на функциите, които той извършва с капитала, като плод на движение на капитала, като резултат на това, че капиталът се намира в процес, в такъв процес, който му се представя сега като собствена дейност в противоположност на бездействието, на неучастие на паричния капиталист в производствения процес. Това качествено разграничаване между двете части на брутната печалба, което се състои в това, че лихвата е плод на капитала сам по себе си, плод на собствеността върху капитала, независимо от производствения процес, а предприемаческият доход — плод на капитала, който извършва процеса, който действа в производствения процес, а следовател-

но плод на онази активна роля, която играе в производствения процес лицето, прилагащо капитала — това качествено разграничаване съвсем не е само субективна представа на паричния капиталист, от една страна, и на промишления капиталист, от друга. То се основава на обективен факт, защото лихвата се стича към паричния капиталист, към заемодателя, който е само собственик на капитала, т.е. само представител на собствеността върху капитала преди производствения процес и вън от производствения процес; а предприемаческият доход се стича само към функциониращия капиталист, към, несобственика на капитала.

Както за промишления капиталист, доколкото той работи с взет в заем капитал, така и за паричния капиталист, доколкото той не сам прилага своя капитал, чисто количественото разделяне на брутната печалба между две различни лица, които имат различни юридически титули върху един и същ капитал, а поради това и върху произведената от него печалба, се превръща в качествено разделяне. Едната част от печалбата се представя сега като плод, който сам по себе си се полага на капитала в *едното* негово определение като лихва; другата част се представя като специфичен плод на капитала в другото, противоположното определение, и затова се представя като предприемачески доход; едната се представя изключително като продукт на собствеността върху капитала, а другата — като продукт изключително на функционирането с този капитал, като продукт на капитала, който извършва процеса, или като продукт на функциите, които изпълнява активният капиталист. И тази кристализация и взаимното формиране на двете части от брутната печалба така, както ако те биха произлизали от два съществено различни източника, трябва сега да се установят за цялата класа на капиталистите и за целия капитал. При това е безразлично дали капиталът, който се прилага от активния капиталист, е получен в заем или не и дали капиталът, който принадлежи на паричния капиталист, се прилага от самия него или не. Печалбата от всеки капитал, а следователно и средната печалба, която се основава на изравняването на капиталите помежду им, се разпада или може да бъде разложена на две качествено различни, самостоятелни една спрямо друга и независими една от друга части, на лихва и предприемачески доход, всяка от които се определя от специални закони. Капиталистът, който работи със собствен капитал, също както и онзи, който

работи с взет в заем капитал, разделя своята брутна печалба на лихва, която му се полага като собственик, като заемодател, който е дал в заем своя собствен капитал на самия себе си, и на предприемачески доход, който му се полага като на активен, функциониращ капиталист. По такъв начин за това разделяне, като качествено, няма значение дали капиталистът трябва действително да дели с друг капиталист или не. Лицето, което прилага капитала, макар и да работи със собствен капитал, се разпада на две лица: на само собственик на капитала и нали не, което прилага капитала; самият негов капитал се разпада по отношение на категориите печалба, която той носи, на капитал-*собственост*, на капитал *вън* от производствения процес, който сам по себе си носи лихва, и на капитал *вътре* в процеса на производство, който като извършващ процеса капитал носи предприемачески доход.

И така, лихвата се утвърждава по такъв начин, че сега се явява не като безразлично за производството разделяне на брутната печалба, което се извършва само при случай, именно когато промишленникът работи с чужд капитал. Дори когато той работи със собствен капитал, неговата печалба се разпада на лихва и предприемачески доход. Заедно с това чисто количественото разделяне става качествено; то се извършва независимо от случайното обстоятелство дали промишленникът е собственик на свой капитал или не. Това не са само части от печалбата, които се разпределят между различни лица, но две различни категории печалба, които се намират в различно отношение към капитала, следователно намират се в отношение към различни определени форми на капитала.

Сега стават много ясни причините, поради които това разделяне на брутната печалба на лихва и предприемачески доход, щом е станало качествено, запазва този характер на качествено деление за целия капитал и за цялата класа на капиталистите.

Първо: това произтича вече от простото емпирично обстоятелство, че повечето от промишлените капиталисти, макар и в различни числени отношения, работят както със собствен, така и с взет в заем капитал и че отношението между собствен и взет в заем капитал се изменя в различни периоди.

Второ: превръщането на една част от брутната печалба във форма на

лихва превръща другата нейна част в предприемачески доход. Всъщност последният е само онази противоположна форма, която приема излишъкът на бруtnата печалба над лихвата, когато лихвата съществува като отделна категория. Цялото изследване на въпроса, по какъв начин бруtnата печалба се разделя на лихва и предприемачески доход, се свежда просто до изследването на това, по какъв начин част от бруtnата печалба изобщо кристализира и придобива самостоятелно съществуване във вид на лихва. Но лихвоносният капитал исторически съществува като готова, старинна форма, а затова и лихвата като готова, подформа на произведената от капитала принадлежна стойност съществува вече дълго, преди да се е появил капиталистическият начин на производство и съответните на него представи за капитал и печалба. Затова и досега паричният капитал, лихвоносният капитал, все още си остава в представата на народа като капитал изобщо, като капитал *par excellence*. А оттук, от друга страна, и господстващата до времето на Меси представа, че с лихвата се заплащали парите като такива. обстоятелството, че даденият в заем капитал донася лихва, независимо от това, дали той се прилага действително, като капитал или не — че той носи лихва и когато е взет в заем с цел за консумация, — затвърдява представата за самостоятелността на тази форма на капитала. Най-доброто доказателство за самостоятелността, с която лихвата през първите периоди на капиталистическия начин на производство се явява по отношение на печалбата, а лихвоносният капитал — по отношение на промишления капитал, се състои в това, че едва в средата на XVIII век е бил открит (от Меси, а след това от Юм) фактът, че лихвата е само част от бруtnата печалба и че изобщо е трябвало да се прави такова откритие.

Трето: дали промишленият капиталист работи със собствен или с взет в заем капитал, не изменя с нищо обстоятелството, че му противостои класата на паричните капиталисти като отделен вид капиталисти, паричният капитал като самостоятелен вид капитал и лихвата като самостоятелна форма на принадлежната стойност, съответстваща на този специфичен капитал.

Качествено лихвата е принадлежна стойност, която се доставя просто от собствеността на капитала, която капиталът сам по себе си донася, макар че неговият собственик остава вън от процеса на възпроизводство, която

следователно капиталът дава отделно от своя процес.

Количествено частта от печалбата, която образува лихвата, се представя така, като че ли тя е свързана не с промишления и търговския капитал като такъв, а с паричния капитал, и нормата на тази част от принадлежната стойност, нормата на лихвата, или лихвеният процент, затвърдява това отношение. Защото, *първо*, лихвеният процент — въпреки своята зависимост от общата норма на печалба — се определя самостоятелно и, *второ*, подобно на пазарната цена на стоките, в противоположност на неуловимата норма на печалба той се явява като устойчиво, при всички промени еднообразно, очевидно и винаги дадено отношение. Ако целият капитал се намираше в ръцете на промишлените капиталисти, не биха съществували ни лихва, ни лихвен процент. Самостоятелната форма, която количественото разделяне на брутната печалба приема, поражда качественото разделяне. Ако сравним промишления капиталист с паричния капиталист, първият се различава от втория само по предприемаческия доход като излишък на брутната печалба над средната лихва, която благодарение на лихвения процент се явява като емпирично дадена величина. Но ако, от друга страна, го сравним с промишления капиталист, който работи със собствен, а не с взет в заем капитал, последният капиталист се различава от него само като паричен капиталист, тъй като той слага лихвата в джоба си, вместо да я заплаща на друг. И в двата случая частта от брутната печалба, която се различава от лихвата, му се представя като предприемачески доход, а самата лихва — като принадлежна стойност, която капиталът сам по себе си дава и която следователно той би давал и без производствено приложение.

За отделния капиталист това е практически правилно. Той избира дали да даде своя капитал в заем като лихвоносен капитал или самостоятелно да увеличава неговата стойност, използвайки го като производствен капитал, като при това е безразлично дали даденият капитал още в своята изходна точка съществува като паричен капитал или пък ще трябва те първа да се превръща в паричен капитал. Но, общо взето, т.е. приложено към целия обществен капитал — както това правят някои вулгарни икономисти, като дори го представят за основа на печалбата, — това е, разбира се, абсурдно. Превръщането на целия капитал в паричен капитал, без да има хора, които да купуват и използват за увеличаване на стойно-

стта средства за производство, във формата на които съществува целият капитал с изключение на относително малка негова част, която съществува във вид на пари, е, разбира се, безсмислица. Още по-голяма безсмислица е да се приема, че на базата на капиталистическия начин на производство капиталът би носил лихва, без да функционира като производствен капитал, т.е. без да създава принадена стойност, от която лихвата е само една част; че капиталистическият начин на производство би могъл да върви по своя път без капиталистическо производство. Ако една прекомерно голяма част от капиталистите би пожелала да превърне своя капитал в паричен капитал, като последица от това би настъпило чудовищно обезценяване на паричния капитал и чудовищно спадане на лихвения процент; мнозина биха се оказали веднага в невъзможност да живеят от своите лихви и следователно биха били принудени отново да се превърнат в промишлени капиталисти. Но както вече казахме, за отделния капиталист това е факт. Ето защо, дори и да работи със собствен капитал, той по необходимост разглежда онази част от своята средна печалба, която е равна на средната лихва, като продукт на своя капитал като такъв, като продукт, който се получава независимо от производствения процес; и в противоположност на тази част, която се е формирала във вид на лихва, той разглежда излишъка на brutната печалба над лихвата просто като предприемачески доход.

Четвърто: {*Празно място в ръкописа*}.

И така, оказва се, че онази част от печалбата, която функциониращият капиталист трябва да заплаща на онзи, който е само собственик на взетия в заем капитал, се превръща в самостоятелна форма на онази част от печалбата, която под названието лихва носи всеки капитал, безразлично дали е взет в заем или не. Величината на тази част зависи от размера на средния лихвен процент. Нейният произход сега се проявява в това, че функциониращият капиталист, доколкото е собственик на своя капитал, не конкурира — поне не активно — в определянето на лихвения процент. Чисто количественото деление на печалбата между две лица, които имат различни юридически титули върху нея, се е превърнало в качествено деление, което изглежда, че произлиза от самата природа на капитал и печалба. Защото, както видяхме, щом една част от печалбата изобщо приема форма на лихва, разликата между средната печалба и лихвата,

или излишъкът на печалбата над лихвата, се превръща в противоположна на лихвата форма, във форма на предприемачески доход. Тези две форми, лихвата и предприемаческият доход, съществуват само в своята противоположност. Следователно и двете се намират в известно съотношение не с принадлежната стойност, по отношение на която те са само части, фиксирани в различни категории, рубрики и наименования, а в съотношение една с друга. Тъй като едната част от печалбата се превръща в лихва, другата се явява във форма на предприемачески доход.

Под печалба ние разбираме тук постоянно средната печалба, тъй като тук за нас са съвсем безразлични отклоненията както на индивидуалната печалба, така и на печалбата в различните сфери на производство, т.е. различните изменения в разпределението на средната печалба, или на принадлежната стойност, свързани с конкурентната борба и с други обстоятелства. Това важи изобщо до цялото настоящо изследване.

И така, лихвата е, както я нарича Рамсей, чистата печалба, която принася собствеността върху капитала като такава било на този, който е само кредитор, който остава вън от процеса на възпроизводство, било на собственика, който сам прилага своя капитал в производството. Но и на последния капиталът принася тази чиста печалба не като на функциониращ капиталист, а като на паричен капиталист, който е дал в заем своя собствен капитал като лихвоносен капитал на самия себе си като на функциониращ капиталист. Както превръщането на парите и изобщо на стойността в капитал е постоянен резултат на капиталистическия производствен процес, така и тяхното съществуване като капитал е постоянна предпоставка на капиталистическия производствен процес. Поради своята способност да се превръщат в средства за производство те постоянно командват незаплатения труд и затова превръщат процеса на производство и обръщението на стоките в производство на принадлежна стойност за своя притежател. Следователно лихвата е само израз на това, че стойността изобщо — предметният труд в неговата всеобща обществена форма, — че стойността, която в действителния производствен процес приема вида на средствата за производство, противостои като самостоятелна власт на живата работна сила и е средство за присвояване на незаплатен труд; и че тя е такава власт, защото противостои на работника като чужда собственост. От друга страна, обаче във формата на лихва

тази противоположност спрямо наемния труд се заличава, защото лихвоносният капитал като такъв намира своята противоположност не в наемния труд, а във функциониращия капитал; капиталистът-кредитор като такъв пряко противостои на действително функциониращия в процеса на възпроизводство капиталист, а не на наемния работник, от когото именно въз основа на капиталистическото производство са експроприирани средствата за производство. Лихвоносният капитал е капиталът *като собственост* в противоположност на капитала *като функция*. Но докато капиталът не функционира, той не експлоатира работници и не влиза в антагонизъм с труда...

От друга страна, предприемаческият доход се явява като противоположност не спрямо наемния труд, а само спрямо лихвата.

Първо: ако се приеме средната печалба за предварително дадена величина, то нормата на предприемаческия доход се определя не от работната заплата, а от лихвения процент. Тя ще бъде по-висока или по-ниска обратно пропорционално на лихвения процент [*72](#)).

Второ: функциониращият капиталист изхожда в своята претенция за предприемаческия доход, а следователно и самият този доход, не от своята собственост върху капитала, а от функцията на капитала в противоположност на онази негова определена форма, когато той съществува като бездейна собственост. Това се проявява като непосредствено съществуваща противоположност в случаите, когато той оперира с взет в заем капитал, така че лихвата и предприемаческият доход се получават от две различни лица. Предприемаческият доход възниква от функцията на капитала в процеса на възпроизводство, т.е. поради операциите, поради дейността, чрез които функциониращият капиталист обслужва тези функции на промишления и търговски капитал. Но да бъдеш представител на функциониращия капитал не е синекура, каквото е представителството на лихвоносния капитал. На базата на капиталистическото производство капиталистът управлява както производствения процес, така и процеса на обръщението. Експлоатацията на производствения труд струва усилия независимо от това, кой се занимава с нея: дали сам капиталистът или други от негово име. По този начин в противоположност на лихвата предприемаческият доход му се представя като нещо независи-

мо от собствеността върху капитала, по-скоро като резултат от неговите функции като несобственик, като *работник*.

Ето защо в неговата глава неизбежно възниква представата, че самият негов предприемачески доход не само не се намира в някаква противоположност спрямо наемния труд, не само не е просто незаплатен чужд труд, а, напротив, не е нищо друго освен *работна заплата*, заплата за надзор, *wages of superintendence of labour*, по-голяма заплата, отколкото за обикновения наеман работник, **1)** защото това е по-сложен труд, **2)** защото той сам си плаща работната заплата. Обстоятелството, че неговата функция като капиталист е да произвежда принадлежна стойност, т.е. незаплатен труд, и то при най-икономични условия, съвсем се засенчва за съзнанието от противоположността, че лихвата се получава от капиталиста, макар той и да не изпълнява никаква функция като капиталист, а да е само собственик на капитала, и че, напротив, предприемаческият доход се получава от функциониращия капиталист, макар той и да не е собственик на капитала, с който функционира. Поради противоположните форми на двете части, на които се разпада печалбата, т.е. принадлежната стойност, се забравя, че те и двете са само части от принадлежната стойност и че нейното разделяне нищо не може да измени нито в нейната природа, нито в нейния произход и в условията на нейното съществуване.

В процеса на възпроизводство функциониращият капиталист се явява по отношение на наемния работник като представител на капитала като чужда собственост, а паричният капиталист, представен от функциониращия капиталист, взема участие в експлоатацията на труда. Обстоятелството, че активният капиталист само като представител на средствата за производство по отношение на работниците може да изпълнява своята функция, може да застави работниците да работят за него или да застави средствата за производство да функционират като капитал — това обстоятелство се забравя поради противоположността между функцията на капитала в процеса на възпроизводството и простата собственост върху капитала извън процеса на възпроизводството.

Наистина формата, която двете части от печалбата, т.е. от принадлежната стойност, приемат като лихва и предприемачески доход, не изразява отношение към труда, защото това отношение съществува само между него

и печалбата, или по-точно принадлежната стойност, като сума, като цяло, като единство на тези две части. Отношението, в което се дели печалбата, и различните правни титули (*заглавия. бг.ред.*), въз основа на които става това разделяне, предполагат, че печалбата е вече готова, че тя вече съществува. Затова, ако капиталистът е собственик на капитал, с който той функционира, той слага в джоба си цялата печалба, или принадлежната стойност; за работника е съвсем безразлично дали капиталистът взема цялата печалба за себе си или трябва да изплаща част от нея на трето лице като на юридически собственик. По този начин основанията за разделяне на печалбата между двата вида капиталисти се превръщат незабелязано в основания за съществуване на подлежащата на разделяне печалба, на принадлежната стойност, която капиталът като такъв извлича от процеса на възпроизводството независимо от каквото и да било по-нататъшно разделяне. От това, че лихвата противостои на предприемаческия доход, а предприемаческият доход — на лихвата, че и двете тези части противостоят една на друга, а не на труда, следва, че предприемаческият доход плюс лихвата, т.е. печалбата, т.е. в края на краищата, принадлежната стойност, се основават — на какво? На това, че двете нейни части имат *противоположни форми!* Но печалбата се произвежда, преди да бъде извършено това деление, преди да може да става дума за него.

Лихвоносният капитал продължава да си остава капитал само доколкото дадените в заем нари действително се превръщат в капитал и доколкото се произвежда излишък, част от който е лихвата. Но това не изключва факта, че с него независимо от производствения процес се среща свойството да принася лихви. И работната сила също проявява своята способност да произвежда стойност само когато тя действа и се реализира в трудовия процес; но това не изключва факта, че тя сама по себе си, потенциално, като способност, е дейност, която създава стойността, и като такава тя не възниква само от процеса, а, напротив, служи като предварително условие за процеса. Тя се купува като способност да създава стойност. Но тя може да бъде купена и не за да бъде заставена да работи производствено, например за чисто лични цели, за слугуване и т.н. Така е и с капитала. Това е вече работа на заемополучателя дали да използва капитала като капитал, т.е. фактически да приведе в действие

свързаното с него свойство да произвежда принадлежна стойност. Той заплаща и в двата случая принадлежната стойност, която сама по себе си, като възможност, се съдържа в стоката капитал.

Нека се спрем сега по-подробно върху предприемаческия доход.

С това, че се фиксира моментът на специфичната обществена определеност на капитала при капиталистическия начин на производство — собствеността върху капитала, която притежава свойството да командва труда на други, — и поради това лихвата се явява като част от принадлежната стойност, която капиталът произвежда в тази връзка, другата част от принадлежната стойност — предприемаческият доход — се представя по необходимост в такъв вид, като че ли тя възниква не от капитала като капитал, а от производствения процес независимо от неговата специфична обществена определеност, която като израз на лихва от капитала получава впрочем вече своя особен начин на съществуване... Но производственият процес, отделен от капитала, е процес на труда изобщо. Промисленият капиталист, за разлика от собственика на капитала, се явява поради това не като функциониращ капитал, а като лице, което функционира дори независимо от капитала, само като носител на процеса на труда изобщо, като работник, и при това наемен работник.

Лихвата сама по себе си изразява именно съществуването на условията на труда като капитал в тяхната обществена противоположност спрямо труда, в тяхното претворяване в лична власт по отношение на труда и над труда. Сама по себе си тя изразява собственост върху капитала като средство да си присвоява продукти на чуждия труд. Но тази характерна особеност на капитала е представена в лихвата като нещо такова, което принадлежи на капитала, независимо от производствения процес и което съвсем не е резултат на специфично капиталистическата определеност на самия този производствен процес. В лихвата тази характерна особеност на капитала е представена не в пряка противоположност спрямо труда, а, обратно, извън отношението към труда, само като отношение на един капиталист към друг. С други думи, тя е представена като едно определение, чисто външно и безразлично за отношението на капитала към

самия труд. Следователно в лихвата, в този особен вид на печалба, в който антагонистичният характер на капитала придобива самостоятелен израз, той е изразен така, че този антагонизъм тук съвсем се заличава и напълно се абстрахира от него. Лихвата е отношение между двама капиталисти, а не между капиталист и работник.

От друга страна, тази форма на лихвата придава на другата част от печалбата качествената форма на предприемаческия доход, и по-нататък — форма на плащане за надзор. Специалните функции, които капиталистът като такъв трябва да изпълнява и които се падат на него именно за разлика от работниците и в противоположност на работниците, се представят като чисто трудови функции. Той създава принадлежна стойност не защото работи като капиталист, а защото, въпреки своето качество на капиталист, той също работи. Затова тази част от принадлежната стойност вече не е принадлежна стойност, а нейна противоположност — еквивалент за извършен труд. Тъй като отчуждеността на капитала, неговата противоположност спрямо труда се пренася отвъд действителния процес на експлоатацията, а именно пренася се върху лихвоносния капитал, то самият този процес на експлоатация се представя само като процес на труда, в който функциониращият капиталист изпълнява само по-друга работа от работника. Така трудът по експлоатацията и експлоатируваният труд стават тъждествени като труд. Трудът по експлоатацията е също труд, както и трудът, който се експлоатира. Лихвата става обществена форма на капитала, но изразена в неутрална и безразлична (*равнодушна, безучастна, незаинтересована. бг.ред.*) форма; предприемаческият доход става икономическа функция на капитала, но абстрахирана от определения, капиталистически характер на тази функция.

При това в съзнанието на капиталиста става съвсем същото, както със споменатите във II отдел на тази книга основания за компенсация при изразяването на печалбата в средна печалба. В капиталистическия начин на представяне тези основания за компенсация, които влияят определящо върху разпределението на принадлежната стойност, се превръщат в причини за възникване и (субективни) основания за оправдаване на печалбата.

Представата за предприемаческия доход като възнаграждение за труда

по надзора, която възниква от противоположността, съществуваща между предприемаческия доход и лихвата, намира по-нататъшна опорна точка в това, че една част от печалбата действително може да бъде формирана и действително се формира като работна заплата, или по-точно обратното: че една част от работната заплата на базата на капиталистическия начин на производство се представя като интегрална съставна част от печалбата. Тази част, както правилно беше открил още А. Смит, се явява в чист вид, самостоятелно и съвсем изолирано, от една страна, от печалбата (като сума от лихвата и предприемаческия доход), от друга страна — от онази част от печалбата, която остава след спадането на лихвата като така наречен предприемачески доход — явява се във форма на заплата на управляващия в такива видове предприятия, чийто размер и пр. допуска достатъчно голямо разделение на труда, за да може да се установи специална работна заплата за управляващия...

Трудът по върховния надзор и ръководството по необходимост възниква навсякъде, където непосредственият производствен процес има вид на обществено-комбиниран процес, и не се явява като разединен труд на самостоятелните производители*[73](#)). Но неговата, природа е двойка.

От една страна, във всички работи, в които сътрудничат много индивиди, общата връзка и единството на процеса по необходимост са представени от една управляваща воля и от функции, които не се отнасят до частичните работи, а до цялата дейност на работилницата, както е при диригента на един оркестър. Това е производствен труд, който трябва да се извършва при всеки комбиниран начин на производство.

От друга страна, ако съвсем оставим настрана търговския отдел, този труд по върховния надзор по необходимост възниква при всички начини на производство, основани на противоположността между работника като непосредствен производител и собственика на средствата за производство. Колкото е по-голяма тази противоположност, толкова е по-голяма ролята на този върховен надзор над работниците. Ето защо тя достига своя максимум в системата на робството*[74](#)). Но той е необходим и при капиталистическия начин на производство, тъй като производственият процес тук е едновременно и процес на потребление на работната сила на капиталиста. Точно така, както в деспотичните държави трудът

по върховния надзор и всестранната намеса на правителството обхваща и двете страни: и изпълнението на общите работи, които произтичат от природата на всяко общество, и специфичните функции, които произтичат от противоположността между правителство и народни маси.

У античните писатели, които непосредствено са наблюдавали системата на робството, двете страни на труда по надзора са неразделно свързани в теорията, както е било и на практика — точно тъй, както и у съвременните икономисти, които смятат капиталистическия начин на производство за абсолютен начин на производство. От друга страна, както сега ще покажа това с един пример, апологетите на съвременната система на робство по съвсем същия начин умеят да използват труда по надзора като основание за оправдаване на робството, както другите икономисти — за оправдаване системата на наемния труд.

Villicus във времето на Катон:

«Начело на робовладелското имение (*familia rustica*) стоеше управителят (*villi cus* от *villa* [имение]), който приемаше и издаваше, купуваше и продаваше, получаваше от владетеля инструкции и в негово отсъствие се разпореждаше и наказваше... Управителят се ползваше, разбира се, с по-голяма свобода, отколкото останалите роби; в книгата на Магон се дава съвет да му се разрешава да встъпва в брак, да произвежда деца и да има свои собствени налични пари, и Катон съветва да го женят за управителката; само той е можел да се надява в случай на благонравно поведение да получи свобода от своя господар. Впрочем те всички съставяха едно общо домакинство... Всеки роб, а също така и самият управител, получаваше своето продоволствие от господаря в определени срокове и в строго определен размер, като му се предоставяше да свързва сам вече двата края... Количеството на припасите се определяше съразмерно работата: затова например управителят, който изпълняваше по-лека работа, отколкото простите роби, получаваше и по-малко припаси» (Mommsen. «*Römische Geschichte*», 2 Auflage, Bd. I, 1856, S. 809—810).

Аристотел:

(забележка: гръцкият текст по съответната писменост от оригинала не е показан поради особения шрифт, който не излиза в интернет. бг.ред.)

«Защото господарят» — капиталистът — «се проявява като такъв не в придобиването на роби» — «в собствеността върху, капитала, която дава властта да се купува труд, — а в използването на роби» — в употребата на работници, в днешно време наемни работници, в производствения процес. («Но в тази наука няма нищо велико или възвишено») («Той трябва да умее да заповядва това, което робът трябва да умее да изпълни».) («Когато господарите нямат нужда да се обременяват с това, тогава надзирателят поема върху себе си *тази чест*, а самите те се занимават с държавни работи и философстват») (Aristoteles, «De republica», Ed. Bekken, 1837, lib. I, 7)

Аристотел говори без заобикалки, че господството както в политическата, така и в икономическата област възлага на властниците функции на господство, т.е. че те трябва следователно в икономическата област да умеят да потребяват работната сила, и прибавя към това, че не трябва да се придава на труда по надзора голямо значение, предвид на което господарят, щом той е достатъчно състоятелен, предоставя на надзирателя «честта» за тези грижи.

Трудът по ръководството и върховния надзор, доколкото не е особена функция, зависи от природата на всеки комбиниран обществен труд, а произтича от противоположността между собственика на средствата за производство и собственика само на работната сила — при това безразлично дали последната са купува заедно със самия работник, както е при системата на робството, или самият работник продава своята работна сила и производственият процес се явява поради това едновременно и процес на потребление на неговия труд от капитала, — тази функция, която възниква от поробването на непосредствения производител, често се изтъква като достатъчно основание за оправдаване на самото това отношение и експлоатацията, присвояването на чужд незаплатен труд, също така често се представя като работна заплата, която се полага на собственика на капитала. Но най-добре прави това един защитник на робството в Съединените щати, някой си адвокат О'Конор, в своята реч, произнесена на 19 декември 1859 г. на един митинг в Ню Йорк под знамето на

«Справедливост спрямо Юга».

«И така, джентълмени — казал той при гръмки аплодисменти, — самата природа е предназначила негъра за това робско положение. Той е здрав и силен в работата; но природата, която му е дала тази сила, го е лишила както от уменията да управлява, така и от желанието да се труди. (Одобрения.) Той е лишен и от едното, и от другото! И същата тази природа, която ме го е надарила с воля за труд, му е дала господар, за да му наложи тази воля и да направи от него при този климат, за който той е създаден, полезен слуга както за самия себе си, така и за господаря, който го управлява. Аз твърдя, че няма нищо несправедливо в това, да се остави негърът в положение, в което го е поставила природата; няма нищо несправедливо в това, да му се даде господар, който да го управлява; и на негъра не се отнемат каквито и да било негови права, като се принуждава за това да работи и да доставя справедливо възнаграждение на своя господар заради труда и талантите, които той влага, за да го управлява и да го направи полезен както за самия себе си, така и за обществото» [«New York Daily Tribune» 011, 20 декември 1859, с.7—8].

И ето че наемният работник, подобно на роба, също трябва да има господар, който да го заставя да работи и да го управлява. А щом са предпоставени тези отношения на господство и подчинение, ще бъде напълно в реда на нещата наемният работник да бъде принуден да произвежда своята собствена работна заплата и свръх това още заплата за надзора, компенсацията за *труда на господство* и надзора над него, да бъде принуден

«да доставя справедливо възнаграждение на своя господар за труда и талантите, които той влага, за да го управлява и да го направи полезен както за самия себе си, така и за обществото».

Трудът по върховния надзор и ръководството, доколкото той възниква от антагонистичния характер, от господството на капитала над труда и поради това е общ за всички начини на производство, основани, както и капиталистическото, върху класова противоположност, този труд и в капиталистическата система непосредствено и неразделно е свързан с произ-

водствени функции, които се налагат от всеки комбиниран обществен труд на отделни индивиди като особен труд. Работната заплата на някой си *epitropos* (*управител. ред.*), или *règisseur*, както той е бил наричан във феодална Франция, се отделя напълно от печалбата и приема форма на работна заплата за квалифициран труд, щом предприятието достигне достатъчно големи размери, за да може да заплаща на такъв управител (*manager*) — макар че и при това нашите промишлени капиталисти да не са още достигнали дотам, че да «се занимават с държавни работи и да философстват».

Че не промишлените капиталисти, а промишлените управители (*managers*) са «душата на нашата промишлена система», беше забелязал още господин Юър*[75](#)). Що се отнася до търговската част на предприятието, то всичко необходимо по този въпрос е вече казано в предишния отдел.

Самото капиталистическо производство е довело дотам, че труд по върховния надзор, напълно отделен от собствеността върху капитала, винаги има колкото щеш на улицата. Затова е станало безполезно този труд по върховния надзор да се изпълнява от капиталиста. Не е никак необходимо капелмайсторът да бъде собственик на инструментите на оркестъра; в неговата функция на диригент не влиза също и задължението да има работа със «заплащането» на другите музиканти. Кооперативните фабрики доказват, че капиталистът като деен участник в производството е станал също излишен, както самият той в най-високата степен на развитие смята за излишен едрият земевладелец. Доколкото трудът на капиталиста не произтича от процеса на производство само като капиталистическо и следователно доколкото този труд не изчезва сам по себе си заедно с капитала; доколкото той не се ограничава само с функцията да експлоатира чужд труд; доколкото следователно той произтича от формата на труда като обществен, от комбинацията и кооперацията на мнозина за постигане на общ резултат, този труд е също съвсем независим от капитала, както е независима от него и самата тази форма, щом веднъж тя е смъкнала от себе си капиталистическата черупка. Да се твърди, че този труд е необходим като капиталистически труд, като функция на капиталиста, означава само едно: че вулгарният икономист не може да си представи формите, които са се развили в недра на капиталистичес-

кия начин на производство, като отделени и освободени от техния антагонистичен капиталистически характер. По отношение на паричния капиталист промишленият капиталист е работник, но работник като капиталист, т.е. като експлоататор на чужд труд. Заплатата, която той иска и получава за този труд, се равнява точно на присвоеното количество чужд труд и непосредствено зависи, щом като капиталистът е поел върху себе си необходимите грижи по експлоатацията, от степента на експлоатацията на този труд, а не от степента на напрежението, което му струва тази експлоатация и което той може срещу умерено възнаграждение да прехвърли върху един ръководител. След всяка криза в английските фабрични окръзи могат да се срещнат доста бивши фабриканти, които срещу скромно възнаграждение завеждат собствените си преди фабрики като управители при новите собственици, които често пъти са техни кредитори*76).

Заплащането за управлението, с което се възнаграждават управителите както на търговските, така и на промишлените предприятия, се явява съвсем откъснато от предприемаческия доход и в кооперативните фабрики на работниците, и в капиталистическите акционерни предприятия. Отделянето на заплащането за управление от предприемаческия доход, което в други случаи е случайно, придобива тук постоянен характер. В кооперативната фабрика трудът по надзора губи своя антагонистичен характер, тъй като управителят се заплаща от работниците и не се явява по отношение на тях като представител на капитала. Акционерните предприятия, които се развиват заедно с кредита, проявяват изобщо тенденция все повече да отделят този труд по управлението като особена функция от владението на капитала, бил той собствен или взет в заем, точно така, както с развитието на буржоазното общество функциите на съдопроизводството и управлението се отделят от земевладението, чиито атрибути те бяха през феодалната епоха. Но когато, от една страна, на онзи, който е само собственик на капитала, на паричния капиталист, противостои функциониращият капиталист, а с развитието на кредита този паричен капитал сам приема обществен характер, концентрира се в банки и се дава в заем от тях, а не от неговите непосредствени собственици; когато, от друга страна, лицето, което е само ръководител, без да влее капитала под какъвто и да било титул, нито заемообразно, нито по някакъв друг

начин изпълнява всички реални функции, които се полагат на функциониращия капиталист като такъв, тогава остава само служещият, а капиталистът като излишно лице изчезва от производствения процес.

От обнародваните отчети*[77](#)) на кооперативните фабрики в Англия се вижда, че — след приспадане възнаграждението на управителя, което съставлява част от вложения променлив капитал, точно така, както и заплатата на останалите работници — печалбата беше по-голяма от средната печалба, макар че тези фабрики понякога плащаха по-висока лихва, отколкото частните фабрики. Причината за по-високата печалба беше във всички тези случаи в по-голямата икономия при използване на постоянния капитал. Но нас ни интересува тук най-вече обстоятелството, че средната печалба (= лихвата + предприемаческия доход) фактически и осезателно се явява тук като величина, която е съвсем независима от заплащането за управлението. Тъй като печалбата тук е била по-голяма от средната печалба, то и предприемаческият доход е бил по-голям от обикновения.

Същото явление се наблюдава и в някои капиталистически акционерни предприятия, например в акционерните банки (Joint Stock Banks). «London and Westminster Bank» изплати през 1863 г. 30% годишен дивиденд: «Union Bank of London» и други — 15%. Освен възнаграждение за управителите тук от брутната печалба се спада и лихвата, която се плаща за влогове. Високата печалба се обяснява тук с това, че вложеният в предприятията капитал представлява незначителна величина в сравнение с влоговете. Например при «London and Westminster Bank» вложеният капитал е бил през 1863 г. 1 000 000 ф.ст., а влоговете — 14 540 275 ф.ст. При «Union Bank of London» вложеният капитал през 1863 г. е бил 600 000 ф.ст., а влоговете — 12 384 173 ф.ст.

Смесването на предприемаческия доход със заплащане за надзора или за управление е възникнало първоначално от онази особена форма, която излишъкът на печалбата над лихвата приема в противоположност на лихвата. То се е развило по-нататък от апологетичния стремеж да се представи печалбата не като принадлежна стойност, т.е. незаплатен труд, а като работна заплата на самия капиталист за извършвания от него труд. Срещу това бе противопоставено от страна на социалистите искането пе-

чалбата да бъде фактически сведена до онова, за каквото тя теоретически се представяше, а именно само до заплата за надзора. И това искане, насочено против теоретична украса, беше толкова по-неприятно, колкото повече тази заплата за надзора с възникване на многобройната класа на промишлените и търговските управители*[78](#)) получаваше, от една страна, свое определено равнище и своя определена пазарна цена и колкото повече тя, от друга страна, спадаше, както всяка заплата за квалифициран труд, във връзка с общото развитие, което намаляваше производствените разходи за специално обучената работна сила*[79](#)). С развитие на кооперацията сред работниците и на акционерните предприятия сред буржоазията бе отнет и последният предлог за смесване на предприемаческия доход със заплащането за управлението и печалбата практически се показва такава, каквато безспорно тя беше теоретически: като чиста принадлежна стойност, стойност, за която не се заплаща еквивалентът, реализиран незаплатен труд; така че функциониращият капиталист действително експлоатира труда и плодът на неговата експлоатация, ако той работи с взет в заем капитал, се дели на лихва и предприемачески доход — излишъка на печалбата над лихвата.

На базата на капиталистическото производство възникват в акционерните предприятия нови мошеничества с плащането за управление, наред с действителния управител и над него се появяват множество членове на управителни и на контролни съвети, за които управлението и контролът фактически служат само като предлог за ограбване на акционерите и за собствено обогатяване. По този въпрос се намират много интересни подробности в «The City or the Physiology of London Bussiness; with Sketches on'Change, and the Coffee Houses». London, 1845.

«Какво печелят bankerите и търговците от това, че участват в управлението на осем или девет различни компании, може да се види от следния пример; частният баланс на господин Тимоси Абрахам Къртис, представен след неговия фалит в търговския съд, показваше под рубриката «от директорство» — 800—900 ф.ст. годишен доход. Тъй като господин Къртис беше директор на Английската банка и на Източноиндийската компания, то всяко акционерно дружество считаше за чест да го привлече за директор» (с.81,82).

Възнаграждението на директорите на такива дружества за всяко заседание, каквито стават всяка седмица, е най-малко една гиней (21 марки). Пренията в търговския съд разкриват, че тази заплата за надзора обикновено е обратно пропорционална на труда на надзора, който действително се упражнява от тези номинални директори.

([горе](#))

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ПРОЯВЯВАНЕ НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ОТНОШЕНИЕ ВЪВ ФОРМАТА НА ЛИХВОНОСЕН КАПИТАЛ

В лихвоносния капитал капиталистическото отношение достига своята най-проявена и най-фетишна форма. Тук имаме $P—P'$, пари, които произвеждат повече пари, имаме самонарастваща стойност без процеса, който осъществява двете крайни точки. В търговския капитал $P—C—P'$ имаме поне всеобщата форма на движение на капитала, макар че то не излиза от сферата на обръщението; затова печалбата се представя просто като печалба от отчуждаване, но все пак тя се представя като продукт на обществено *отношение*, а не просто като продукт на *вещ*. Формата на търговския капитал все пак представлява процес, единство на противоположни фази, движение, което се разпада на два противоположни акта, на покупка и продажба на стоки. В $P—P'$ във формата на лихвоносния капитал, това движение се заличава. Ако например 1000 ф.ст. се дават в заем от капиталиста и ако лихвеният процент е равен на 5%, то стойността на 1000 ф.ст. като капитал за 1 година = $K+Kz'$, където K е капиталът, а z' — лихвеният процент; следователно тук $5\% = \frac{5}{100} = \frac{1}{20}$, $1000+1000 \times \frac{1}{20} = 1050$ ф.ст. Стойността на 1000 ф.ст като капитал = 1050 ф.ст., т.е. капиталът не е проста величина. Той е *отношение* на величини, *отношение* на основна сума като дадена стойност към самата себе си като към самонарастваща стойност, като към такава основна сума, която е произвела принадлежна стойност. А ние вече видяхме, че капиталът като такъв се представя за всички активни капиталисти — безразлично дали функционират със собствен или с взет в заем капитал — именно като такава непосредствено самонарастваща стойност.

$P—P'$: тук имаме първоначална изходна точка на капитала, парите от формулата $P—C—P'$, сведени до двете крайни точки $P—P'$, където

$P' = P + \Delta P'$, пари, които създават повече пари. Това е първоначалната и всеобща формула на капитала, съкратена до едно безсмислено резюме. Това е готовият капитал, единство на процеса на производство и на процеса на обръщение, а затова е капитал, който в определени периоди от време донася определена принадлежна стойност. Във формата на лихвоносния капитал това се проявява непосредствено, без посредничество на процеса на производство и процеса на обръщение. Капиталът се представя като тайнствен и самотворящ източник на лихва, на своето собствено увеличение. *Вещта* (пари, стока, стойност) сега просто като вещь е вече капитал, а капиталът се представя просто като вещь; резултатът на целия процес на възпроизводство се представя като свойство, принадлежащо само по себе си на една вещь; от притежателя на парите, т.е. на стоката в онази нейна форма, в която тя във всяко време може да се разменя, зависи дали да ги изразходва като пари или да ги даде в заем като капитал. Ето защо в лихвоносния капитал се явява пред нас в чист, окончателно оформен вид, този автоматичен фетиш, самонарастващата стойност, парите, които раждат пари, и в тази форма той не носи вече никаква следа от своя произход. Общественото отношение е получило завършен вид като отношение на някаква вещь, парите, към самата себе си. Вместо действителното превръщане на парите в капитал тук имаме само безсъдържателна форма на това превръщане. Както в случая с работната сила, способността на парите да създават стойност, по-голяма стойност, отколкото онази, която се съдържа в самите тях, става потребителна стойност. Парите като такива потенциално представляват вече самонарастваща стойност и като такава те се дават в заем, което е *форма на продажба* на тази своеобразна стока. Създаването на стойност, донасянето на лихва става също такава свойство на парите, каквото е свойството на крушовото дърво да дава круши. Като такава донасяща лихви *вещ* заемодателят продава своите пари. Но не стига това. Както видяхме, дори действително функциониращият капитал се представя така, като че ли носи лихвата не като функциониращ капитал, а като капитал сам по себе си, като паричен капитал.

Преобръща се и следното отношение: лихвата, която не е нищо друго освен част от печалбата, т.е. от принадлежната стойност, която функциониращият капиталист изсмуква от работника, се представя сега, напротив, като собствен продукт на капитала, като нещо първично, а печалбата, ко-

ято се е превърнала сега във форма на предприемачески доход — просто като аксесоар, като придатък, който се прибавя отвън в процеса на възпроизводство. Тук фетишната форма на капитала и представата за капитала-фетиш са готови. В *II—II'* имаме ирационалната форма на капитала, висшата степен на изопачаване и овеществяване на производствените отношения: лихвоносния образ, простия образ на капитала, в който той се явява като предпоставка за своя собствен процес на възпроизводство; имаме пред себе си способността на парите, съответно на стоката, да увеличават своята собствена стойност независимо от възпроизводството — най-ярката форма на мистификация на капитала.

За вулгарната политическа икономия, която се стреми да представи капитала като самостоятелен източник на стойност, на създаване на стойност, тази форма е, разбира се, истинска находка, форма, в която вече е невъзможно да се познае източникът на печалбата и в която резултатът на капиталистическия производствен процес, отделен от самия процес, придобива самостоятелно съществуване.

Капиталът само във формата на паричния капитал става стока, свойството на която да самонараства по стойност има определена цена, която във всеки конкретен случай се отбелязва чрез лихвения процент.

Като лихвоносен капитал и особено в своята непосредствена форма на лихвоносен паричен капитал (другите форми на лихвоносния капитал, които тук не ни интересуват, се извеждат от тази форма и я предпоставят) капиталът придобива своята чиста фетишна форма: *II—II'* като субект, като вещ, която може да бъде продадена. **Първо**, това става поради постоянното му съществуване като пари, *форма*, в която се заличават всичките негови специфични черти и не се виждат неговите реални елементи. Защото парите са именно *форма*, в която се заличава разликата между стоките като потребителни стойности, а поради това и разликата между промишлените капитали, които се състоят от тези стоки и от условията за тяхното производство; *парите са форма*, в която стойността — а тук капиталът — съществува като самостоятелна разменна стойност. В процеса на възпроизводство на капитала паричната форма е мимолетна форма, само преходен момент. Напротив, на паричния пазар капиталът съществува винаги в тази форма. **Второ**, произведената от капитала

принадена стойност — тук пак във формата на пари — изглежда да му принадлежи като на такъв. Както растежът е присъщ на дърветата, така и раждането на пари (*τόχος* - *раждане, родено; лихва. ред.*) изглежда като присъщо на капитала в тази му форма на паричен капитал.

В лихвоносния капитал движението на капитала е сведено до най-кратката формула; междинният процес е изпуснат и по този начин един капитал = 1000 се фиксира като вещ, която сама по себе си е = 1000 (1-вото издание: 1100. немс.ред.) и в известен период от време се превръща в 1100, както виното, което е стояло известно време в избата, увеличава своята потребителна стойност. Капиталът е сега вещ, но като вещ той е капитал. В парите се е «вселила сега някаква сила». Щом са дадени веднъж в заем или са вложени в процеса на възпроизводство (доколкото те освен предприемачески доход носят лихва на функциониращия капиталист като на своя притежател), по тях расте и денем, и нощем лихва, независимо от това, дали те спят или бодърстват, дали седят в къщи или странстват. По този начин лихвоносният паричен капитал (а всеки капитал по своя стойностен израз е паричен капитал или се счита като израз на паричния капитал) осъществява сладките мечти на онези, които трупат съкровища.

Ето това срастване на лихвата с паричния капитал като в една вещ (както се представя тук производството на принадлежната стойност от капитала) занимава толкова силно Лутер в неговата наивна шумна кампания, насочена против лихварството. След като разказва, че би могло да се вземе лихва, ако ненавременното заплащане на дълга би нанесло загуба на заемодателя, който от своя страна трябва да посреща платежи, или пък би го лишило от печалба, която той би могъл да получи, като купеше например една градина, Лутер продължава:

«С това, че ти ги дадох в заем» (100-те гулдена), «ти ми причиняваш двойна загуба, защото тук аз не мога да платя, а там не мога да купя, и затова и в двата случая понасям загуба, което се нарича *duplex interesse, damni emergentis et lucri cessantis* (двойна вреда: причинена щета и изпуснати облага. ред)... Като чули, че някои си Ханс с даването в заем сто гулдена претърпял загуба и иска справедливо обезщетение за тази загуба, те (*алчните за пари хора. ред.*) използ-

ват този случай и на всеки сто гулдена прибавят по една сума, която покрива тази двойна загуба, а именно загубата, понесена от непосредственото на платежа и от изпуснатата покупка на градината, сякаш тези сто гулдена действително са се сраснали естествено с тази двойна загуба, така че разполагайки със сто гулдена, те ги пускат в оборот и пресмятат при това и едната, и другата загуба, която всъщност не са понесли... Ето защо ти си лихвар, който с парите на ближния си се обезщетяват за измислена от тебе загуба, която обаче никой не ти е причинил и която ти не можеш нито да докажеш, нито да изчислиш. Такава загуба юристите наричат *non verum sed phantasiicum interesse* (не истинска, а фантастична загуба. ред.) — загуба, която всеки си измисля по свое усмотрение.

И така, не трябва да се казва, че биха могли да произлязат загуби от това, че аз не бих могъл нито да платя, нито да купя. Това би значило *ex contingente necessarium* (да правиш от случайното необходимо. ред.), да се представя несъществуващото като нещо, което трябва да съществува, да се превръща неизвестното в достоверно. Няма ли такова лихварство да погълне в няколко години целия свят?...

Случайна беда постига длъжника, въпреки неговата воля, той трябва да се оправи, а в търговията е тръгнало иначе и дори наопаки; и ето че те откриват и измислят загуби от нуждаещия се ближен, искат по този начин да се напечелят и да забогатеят, за да могат в леност и безделие да водят за сметка на труда на другите разточителен и разпътен живот, без грижа, без риск и без никакви загуби; да седя до печката, след като предоставя на моите сто гулдена да печелят за мен в страната, и все пак, понеже тези пари са дадени в заем, да съм уверен, че те без всякакъв риск и грижа ще се върнат в кесията ми — драги мои, та кой не би пожелал това?» (M. Luther. «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen etc.» Wittemberg. 1540).

Представата за капитала като самовъзпроизвеждаща се и нарастваща във възпроизводството стойност, като стойност, която вечно се запазва и нараства по силата на вроденото ѝ свойство — т.е. по силата на съкровено свойство, за което говореха схоластиците, — тази представа е довела д-р Прайс до чудноватите измислици, които оставят далеч зад себе

си всички фантазии на химиците; до измислиците, на които Пит обаче сериозно повярва и които той в своите закони за фонда за погасяване превърна в стълбове на своето финансово стопанство.

«Парите, които носят лихви на лихвите, растат отначало бавно; но тъй като темпът на растеж постоянно се ускорява, то след известно време той става толкова бърз, че надминава всяко въображение. Едно пени, дадено в заем при раждането на нашия спасител при 5%, би нараснал сега заедно с лихвите на лихвите до сума по-голяма от сумата, която би се съдържала в 150 милиона земни кълба, направени от чисто злато. Но същото това пени, дадено в заем срещу проста лихва, би се увеличило в същото време само на 7 шилинга и 4½ пенса. Досега нашето правителство предпочиташе да подобрява своите финанси по втория начин, вместо да използва първия» [*80](#)).

Още по-високо хвърчи той в своите «Observations on reversionary payments etc». London, 1772:

«1 шилинг, даден в заем при раждането на спасителя» (т.е. вероятно в храма ерусалимски) «срещу 6% с лихви на лихвите, би нараснал до една сума, по-голяма, отколкото би могла да се помести в цялата слънчева система, превърната в кълбо, диаметърът на което би се равнявал на диаметъра на орбитата на Сатурн». — «Ето защо държавата никога не трябва да изпада в затруднено положение, тъй като с най-дребните спестявания тя може да изплати най-големите дългове в такъв кратък срок, както това налагат нейните интереси» (с. XIII, XIV).

Какъв мил теоретичен увод към английския държавен дълг!

Прайс просто се е заслепил от чудовищността на числото, което възниква от геометричната прогресия. Тъй като той е разглеждал капитала, без да взема под внимание условията на възпроизводството и на труда, разглеждал го е като самодееен автомат, като просто, самоувеличаващо се число (точно както Малтус разглеждаше хората в своята геометрична прогресия, той си е въобразил, че е открил закона за нарастване на капитала във формулата $s = c(1+z)^n$, където s = сумата на капитала + лихвите

на лихвите, c = авансирания капитал, z = лихвения процент (изразен в съответните части от 100), а n е редицата от години, в продължение на които протича процесът.

Пит съвсем сериозно приема мистификацията на д-р Прайс. В 1786 г. камарата на общините взе решение да се съберат чрез облагане на населението 1 милион ф.ст. за нуждите на държавния дълг. Според Прайс, в когото вярвал Пит, не можело да има нищо по-добро от това, разбира се, да се обложи народът с данък, за да се «натрупа» получената по този начин сума и така чрез тайнството на сложната лихва да се избавят от държавния дълг. Скоро след това решение на камарата на общините последвал един внесен от Пит закон, който постановил да се натрупват по 250 000 ф.ст. дотогава,

«докато образуваният по този начин фонд ще дава заедно с освободилите се пожизнени ренти 4 000 000 ф.ст. годишно» (Act 26, Georg III, с. 31103).

В своята реч от 1792 г., в която предлага да се увеличи сумата, която постъпва във фонда за погасяване на дълговете, Пит измежду причините за търговското превъзходство на Англия посочва машините, кредита и т.н., но като

«най-широко действаща и постоянна причина — *натрупването*. Този принцип е напълно развит и достатъчно разяснен в съчинението на Смит, на този гений... Това натрупване на капиталите би било осъществено, ако се отделяше поне част от годишната печалба, за да се увеличи основната сума, която, при условие че се употреби по същия начин и през следващата година, би давала постоянна печалба.»

Така, с помощта на д-р Прайс, Пит превръща Смитовата теория за натрупването в теория за обогатяване на народа чрез натрупване на дългове и стига до приятното безкрайно нарастване на заемите, на *заемите за изплащане на заеми*.

Още у Джозая Чайлд, баща на съвременните банкери, ние намираме, че 100 ф.ст. с 10% биха произвели за 70 години с лихви на лихвите 102 400

ф.ст. («Traites sur le commerce etc. par J. Child, traduit etc.». Amsterdam et Berlin, 1754, p. 115). Написано през 1669 г.

Как възгледът на д-р Прайс несъзнателно се промъква у съвременните икономисти, се вижда от следното място от «Economist»:

«Капиталът със сложна лихва за всяка част от спестения капитал е до такава степен всепоглъщащ, че цялото богатство на света, от което произхожда доходът, вече отдавна се е превърнало в лихва на капитала... Всяка рента означава сега плащане на лихвите на капитала, който е бил вложен по-рано в земята» («Economist», 19 юли 1851 г.).

На капитала в неговото качество на лихвоносен капитал принадлежи цялото богатство, което изобщо може да бъде произведено, и всичко, което той е получавал досега, са само разсрочени платежи на неговия всепоглъщащ апетит. Според законите, които му са вродени, на него принадлежи всичкият принадлеен труд, който човешкият род би могъл някога да произведе. Молох.

В заключение още следната галиматия на «романтичния» Мюлер:

«Описаното от д-р Прайс чудовищно нарастване на лихвите върху лихви, или нарастването на самоускоряващите се сили на хората, предполага, за да оказва това необичайно действие, съществуването на един неизменен или ненарушим еднообразен ред в продължение на много столетия. Щом капиталът се раздробява, разделя се на много отделни продължаващи да растат кълнове, общият процес на натрупване на сили започва отново. Природата е разпределила нарастването на силите на периоди приблизително от по 20—25 години, колкото се падат средно на всеки отделен работник(!). След изтичане на това време работникът оставя своя жизнен път и трябва да предаде на нов работник капитала, получен посредством лихви върху лихвите от труда, в повечето случаи да го разпредели между няколко работници или деца. То от своя страна, преди да започнат да извличат собствени лихви върху лихвите от предадения им капитал, трябва да се научат да вдъхват в него живот и да го прилагат. По-нататък, една огромна маса от капитал, който гражданското общ-

ество придобива дори и в най-неспокойните обществени организми, се натрупва постепенно в продължение на дълги години и не се употребява непосредствено за разширение на труда, а, напротив, щом се образува една значителна сума, под названието заем тя се предава на някой друг индивид, на друг работник, на някоя банка, на държавата, след което заемо-получателят, привеждайки капитала в действително движение, получава от него лихви на лихвите и лесно може да поеме задължението да плаща на заемотателя проста лихва. Най-после, на неимоверно бързото нарастване на силите на хората и на техния продукт, което е възможно при условие, че проявява своето действие само законът за производството или спестовността, противодейства законът за потреблението, желанията и разточителността» (A. Muller. «Elemente der Staatskunst», 1809, Theil III, S. 147—149).

Невъзможно е в няколко реда да се натрупат повече чудовищни глупости. Без да говорим за забавното смесване на работника с капиталиста, на стойността на работната сила с лихвата за капитала и т.н., самото вземане на лихва на лихвата трябва да се обясни с това, че капиталът се дава в заем с цел да донесе лихви на лихвите. Методът на нашия Мюлер е характерен за романтиката във всички професии. Нейното съдържание е съставено от изтъркани предубеждения, заимствани от най-повърхностната привидност на нещата. А после това лъжливо и банално съдържание трябва да се «възвиси» и поетизира чрез мистифициращ начин на излагане.

Процесът на натрупване на капитал може само дотолкова да бъде изобразен като натрупване на лихви върху лихвите, доколкото може да се нарече лихва онази част от печалбата (принадената стойност), която се превръща обратно в капитал, т.е. служи за изсмукване на нов принадлеен труд. Обаче:

1) Ако се абстрахираме от всички случайни нарушения, по-голямата част от наличния капитал постоянно повече или по-малко се обезценява в процеса на възпроизводството, защото стойността на стоките се определя не от онова работно време, което първоначално струва тяхното производство, а от работното време, което струва тяхното възпроизводство, а

то постоянно се намалява поради развитието на обществената производителна сила на труда. Ето защо на по-висок стадий на развитие на обществената производителност целият наличен капитал се явява не като резултат на един продължителен процес на натрупване на капитала, а като резултат на сравнително кратък период на възпроизводство.*81)

2) Както беше показано в III отдел на тази книга, нормата на печалбата спада с нарастване на натрупването на капитала и със съответното на него увеличение на производителната сила на обществения труд, което се изразява именно в растящото относително намаление на променливата част на капитала в сравнение с постоянната. Ако постоянният капитал, привеждан в движение от един работник, се удесетори, то за да се получи същата норма на печалба, добавъчното работно време би трябвало да се удесетори и скоро за това не би стигнало цялото работно време и целите 24 часа на денонощието, дори ако капиталът ги присвояваше изцяло. Но в основата на прогресията на Прайс и изобщо в основата на «всепоглъщащия капитал със сложни лихви» лежи представата, че нормата на печалба не спада*82).

Тъждеството между принадлежната стойност и принадлежния труд поставя качествена граница за натрупване на капитала: целия работен ден, даденото развитие на производителните сили и на населението, което ограничава броя на работните дни, които могат да бъдат едновременно експлоатирани. Но ако, напротив, принадлежната стойност се взема в ирационалната форма на лихва, то границата става изключително количествена и натрупването на капитала надминава всяко въображение.

Но в лихвоносния капитал представата за капитала-фетиш е завършена; представата, която приписва на натрупания продукт на труда, който при това е още и фиксиран във формата на пари, силата да произвежда принадлежната стойност в геометрична прогресия, да я произвежда чрез някакво вродено тайно свойство, чисто автоматично, така че този натрупан продукт на труда по мнението на «Economist» отдавна вече е дисконтирал всички богатства на света за всички времена — дисконтирал е всички богатства като такива, които по право му принадлежат и му се полагат. Продуктът на миналия труд, дори самият минал труд, тук вече сам по себе си съдържа част от настоящия или бъдещ жив принадлежен труд. Но ние, напро-

тив, знаем, че всъщност запазването, а дотолкова и възпроизводството на стойността на продуктите на миналия труд, е само резултат на неговия контакт с живия труд; и, второ, че господството на продуктите на миналия труд над живия принадлеен труд продължава тъкмо само дотогава, докато се запазва капиталистическото отношение — определеното социално отношение, при което миналият труд самостоятелно противостои на живия труд и го подчинява на себе си.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ПЕТА **КРЕДИТ И ФИКТИВЕН КАПИТАЛ**

Подробният анализ на кредитното дело и на оръдията, които той си създава (кредитни пари и др.), не влиза в нашия план. Тук следва да се отбележат само няколко малко на брой точки, необходими за характеристиката на капиталистическия начин на производство изобщо. При това ще имаме работа само с търговския и банкерския кредит. Връзката между развитието на този кредит и това на обществения кредит остава извън нашето разглеждане.

Аз вече показах («Капиталът», кн. I, гл. III, 3, *b*) по какъв начин от простото стоково обръщение се развива функцията на парите като платежно средство и заедно с това отношението на кредитор и длъжник между производителите на стока и търговците на стока. С развитието на търговията и на капиталистическия начин на производство, което произвежда само с оглед на обръщението, тази естествена основа на кредита се разширява, получава всеобщо значение, развива се. Общо взето, парите функционират тук само като платежни средства, т.е. стоката се продава не срещу пари, а срещу писмено обещание за изплащане на определен падеж. Всички платежни задължения от този род можем за краткост да подведем под общата категория на полиците. Такива полици до изтичането на техния срок и до настъпването на деня на плащането сами на свой ред се обръщат като платежно средство; те именно образуват същинските търговски пари. Доколкото те в края на краищата се погасяват помежду си при уравниване на вземанията и задълженията, те функционират абсолютно като пари, тъй като в такъв случай не се извършва тяхното заключително превръщане в пари. Както тези взаимни авансирания между про-

изводителите и търговците образуват същинската основа на кредита, така и средството на тяхното обръщение, полицата образува основата на същинските кредитни пари, на банкнотите и т.н. Последните имат за база не парично обръщение, било то метални или държавни книжни пари, а обръщението на полиците.

W. Leatham (банкер от Йоркшър): «Letters on the Currency», 2nd ed., London, 1840:

«Аз смятам, че общата сума на полиците за цялата 1839 г. е възлязла на 528 493 842 ф.ст.» (той определя сумата на чуждестранните полици на около $\frac{1}{7}$ (1-во издание: $\frac{1}{5}$. немс.ред.) от общото количество), «а сумата па полиците, които са се обръщали едновременно през същата година, на 132 123 460 ф.ст.» (с.55—56). — «Полиците са съставна част на обръщението, която по размери превишава всички останали части, взети заедно» (с.3,4). — «Тази колосална надстройка от полици лежи (!) върху базата, образувана от сумата на банкнотите и златото; и ако в хода на събитията тази база твърде много се стесни, здравината на надстройката и дори нейното съществуване се излага на опасност» (с.8). — «Ако се оцени цялото обръщение» (той подразбира банкнотите) «и сумата на задълженията на всички банки, за които може да се поиска незабавно плащане в брой, то според моите пресмятания ще се получи една сума от 153 милиона, превръщането на която в злато може да бъде поискано съгласно закона, а при това за покриване на тези искания се намира в наличност злато за 14 милиона» (с.11). — «Полиците не могат да се поставят под контрол, освен ако създадем пречки на възникване на излишни пари и на нисък лихвен процент или дисконт, който поражда част от полиците и насърчава тяхното голямо и опасно разпространение. Невъзможно е да се разбере колко полици са възникнали от действителни сделки, например от действителни покупки и продажби, и каква част от тях е изкуствено създадена (fictitious) и се състои само от фиктивни полици, т.е. когато се издава една полица, за да се замени друга текуща полица преди нейния падеж, и по този начин се създаде фиктивен капитал чрез създаване на чисти средства за обръщение. Аз зная, че през времена на изобилни и евтини пари тази практика достига огромни размери (с. 43, 44). — J. W. Bosanquet. «Metallic,

Paper, and Credit Currency». London, 1842) Сумата на платежите, които се извършват в клиринговата палата» (където лондонските банкери си разменят взаимно подлежащи на изплащане чекове и полици, на които е настъпил падежът), «възлиза всеки работен ден средно на повече от 3 милиона ф.ст., а необходимият за тази цел ежедневен паричен запас — на малко повече от 200 000 ф.ст.» (с.86). {През 1889 г. общият оборот на клиринговата палата възлезе на $7618\frac{3}{4}$ милиона ф.ст., или, при кръгло 300 работни дни, средно по $25\frac{1}{2}$ милиона ежедневно. Ф.Е.}. «Полиците са независимо от парите безспорно средство за обръщение (*currency*), доколкото те прехвърлят собственост от ръка на ръка чрез джирисване» (с.92—93). «Може да се приеме, че всяка намираща се в обръщение полица носи средно две джира и че следователно всяка полица, преди да изтече нейният срок, погасява средно два платежа. При това условие само благодарение на джирата е била прехвърлена през 1839 г. от ръка на ръка с помощта на полици собственост на сума, двойно по-голяма от 528 милиона, т.е. 1056 милиона ф.ст., или повече от 3 милиона ежедневно. Затова може с увереност да се твърди, че полиците и влоговете, взети заедно, чрез прехвърляне на собственост от ръка на ръка и без помощта на парите изпълняват парични функции на сума не по-малко от 18 милиона ф.ст. ежедневно» (с. 93).

За кредита изобщо Тук казва следното:

«В своя най-прост израз кредитът представлява добре или зле обосновано доверие, по силата на което едно лице доверява на друго известна сума капитал в пари или в стоки, оценени на известна парична стойност, която сума винаги подлежи на връщане след изтичане на определен срок. Ако капиталът се дава в заем във вид на пари, т.е. във вид па банкноти, или чрез кредитиране в брой, или чрез нареждане до някой кореспондент, то за използването на капитала допълнително се прибавят толкова и толкова процента върху подлежащата на връщане сума. А при отпускане на кредит в стоки, паричната стойност на които се установява от участващите в сделката и предаването на които означава продажба, установената сума, която трябва да бъде заплатена, включва в себе си възнаграждение за използването на капитала и за риска, който се поема до изтичането на срока.

За такива кредити се издават обикновено писмени платежни задължения с определен срок на плащане. И тези прехвърляеми задължения или промеси съставляват средството, с помощта на което заемодателите, ако им се представя случай да употребят своя капитал във форма на пари или на стоки, в повечето случаи се оказват в състояние още преди изтичането на срока на тези полици по-изгодно да вземат в заем или да купят, тъй като техният собствен кредит се заздравява чрез кредита на втория подпис върху полицата» («An Induiry into the Currency Principle», p. 87).

Ch. Coquelin: «DuCredit et des Banques dans l'Industrie», «Revue des deux Mondes», 1842, т. XXXI [p.797]: «Във всяка страна повечето от кредитните сделки се извършват в самата сфера на промишлените отношения... Производителят на суровини ги авансира на фабриканта, който ги преработва и получава от него платежни задължения с определен срок на плащане. След като изпълни своя дял от работата, фабрикантът на свой ред при подобни условия авансира своя продукт на друг фабрикант, който трябва да го преработи по-нататък, и по този начин кредитът се разпростира все по-нататък от едно лице на друго чак до потребителя. Търговецът на едро авансира стока на търговеца на дребно, а самият той получава стоката на кредит от фабриканта или посредника. Всеки взема в заем с едната ръка и дава в заем с другата понякога пари, но много по-често продукти. По този начин се осъществява в промишлените отношения един непрекъснат обмен на заеми, които се комбинират и кръстосват във всички направления. Именно в умножаването и растежа на тези взаимни заеми се състои развитието на кредита и тук е истинският корен на неговото могъщество.»

Другата страна на кредитното дело се отнася към развитието на търговията с пари, която в капиталистическото производство върви, разбира се, успоредно с развитието на стоковата търговия. В предишния отдел (гл. XIX) ние вече видяхме как в ръцете на търговците на пари се концентрира съхраняването на принадлежащите на търговците резервни фондове, техническите операции по приемане и изплащане на пари, по международните плащания, а заедно с това и търговията с кюлчета. Във връзка с тази търговия с пари се развива другата страна на кредитното дело —

управлението на лихвоносния капитал или на паричния капитал като специална функция на търговците на пари. Вземането и даването в заем на пари става техен специален занаят. Търговците на пари се явяват като посредници между действителния кредитор и онзи, които търси в заем паричен капитал. Общо казано, банкерското дело в това отношение се състои в това, да концентрира предлагания в заем паричен капитал на големи маси в своите ръце, така че срещу промишлени и търговски капиталисти вместо отделно предлагащо заем лице да се явят банкерите като представители на всички лица, които дават пари в заем. Те стават общи управители на паричния капитал. От друга страна, по отношение на всички заемодатели те концентрират заемотърсачите, тъй като те вземат в заем за целия търговски свят. От една страна, банката представлява централизация на паричния капитал, на кредиторите, а от друга — централизация на получаващите заеми. Общо взето, нейната печалба се състои в това, че тя получава в заем при по-ниски лихви, а дава в заем при по-високи.

Заемният капитал, с който разполагат банките, се стича в тях по разнообразни пътища. Преди всичко, тъй като те са касиери на промишлените капиталисти, в техните ръце се концентрира паричният капитал, който всеки производител и търговец пази като резервен фонд или който се стича към него по платежи. Тези фондове се превръщат по този начин в заемен паричен капитал. Чрез това резервният фонд на търговския свят се свежда до необходимия минимум, тъй като той се концентрира като обществен, и една част от паричния капитал, която иначе би бездействала като резервен фонд, се дава в заем, функционира като лихвоносен капитал. Второ, заемният капитал на банките се образува от влоговете на паричните капиталисти, които предоставят на банките да ги дават в заем. С развитие на банковата система, и особено, щом банките започнат да плащат лихви за влогове, в тях се влагат освен това парични спестявания и временно незаети пари на всички класи. Дребни суми, които сами по себе си не са способни да действат като паричен капитал, се обединяват в големи маси и по този начин нарастват като парична сила. Това събиране на дребни суми като особен резултат от банковата система трябва да се различава от нейната посредническа роля между същинските парични капиталисти и заематели. Най-сетне, в банките се депозират и доходи, предназначени да се консумират само постепенно.

Кредитирането (тук става дума за същинския кредит) се извършва чрез сконтиране на полиците — превръщането им в пари преди изтичане на техния срок — и чрез отпускане на заеми в различни форми: пряк заем срещу личен кредит, ломбардни заеми срещу залог на лихвоносни книжа, държавни ценни книжа, всякакъв вид акции, но особено чрез заеми срещу товарителници, докови варианти и други достоверни документи за правособственост върху стоки, срещу влогове и др.

А кредитът, който се отпуска от банкера, може да бъде даден в различни форми, например в полици срещу други банки, в чекове срещу тях, чрез откриване на кредит от същия вид, най-сетне — при банки, които имат право да издават банкноти — чрез собствените банкноти на банката. Банкнотата не е нищо друго освен полица срещу банкера, срещу която предъявителят във всяко време може да получи пари и с която банкерът замества частните полици. Последната форма на кредита изглежда за профана особено фрапантна и важна, **първо**, защото този род кредитни пари преминават от простото търговско обръщение в общото обръщение и тук функционират като пари; а, **второ**, също и защото в повечето страни главните банки, които издават банкноти, представлявайки удивителна смесица между национална и частна банка, всъщност имат зад гърба си националния кредит, а техните банкноти са в по-голяма или по-малка степен законно платежно средство; защото тук става явно, че именно кредитът е онова, с което търгува банкерът, тъй като банкнотата е само един кредитен знак, който се намира в обръщение. Но банкерът търгува с кредита и във всички други форми, дори когато дава в заем в брой депозирани при него пари. Всъщност банкнотата представлява само монетата на едрата търговия, а най-важно значение за банките винаги има депозитът. Най-доброто доказателство за това ни дават шотландските банки.

За нашите цели не е необходимо да разглеждаме по-подробно отделните видове кредитни учреждения, както и отделните форми на самите банки.

«Банкерското дело... може да бъде разделено на два вида операции:
...1) Да се събира капитал от онези, които не намират за него непосредствено приложение, и да се разпределя или предава на ония, които могат да го приложат. 2) Да се приемат влогове от доходи на своите клиенти и да им се изплащат суми, необходими за разходи за

средства за потребление. Първото е обръщение на капитал, последното — обръщение на *средства за обръщение (currency)*». — «Първият род операции представлява съсредоточаване на капитала, от една страна, и неговото разпределяне, от друга; вторият — регулиране на обръщението за местни нужди на окръга.» — Tooke. «An Inquiry into the Currency, Principle», p.36,37. Към това място ще се върнем в гл. XXVIII в този том.

«Reports of Committees», vol.VIII. «Commercial Distress»» vol.II, part I, 1847—1848. Minutes of Evidence. (По-нататък се цитират като «Commercial Distress» 1847—1848). В четиридесетте години при скотиране на полици в Лондон са били приемани в безброй много случаи вместо банкноти полици от една банка срещу друга със срок 21 дена. (Показание на Дж. Пийз, провинциален банкер, № 4636 и 4645.) Според същия отчет банкерите имали навик, щом парите станат оскъдни, редовно да плащат на своите клиенти с такива полици. Ако получателят искал да има банкноти, той трябвало отново да скотира тази полица. По този начин банките придобили един вид привилегия да създават пари. Господата Джонс, Лойди К^о се разплащали по този начин «от незапомнени времена», щом парите ставали оскъдни и лихвеният процент надвишавал 5%. Клиентът с удоволствие приемал такива банкови полици, защото полиците на фирмата Джонс, Лойд и К^о по-лесно можели да бъдат скотирани, отколкото неговите собствени; при това тези полици често пъти минавали през 20—30 ръце (пак там, № 901—904, 905, 992).

Всички тези форми служат за това, да направят прехвърляемо правото за получаване на платежа.

«Едва ли ще се намери поне една форма на кредита, при която да не е ставало нужда от време на време той да изпълнява функцията на пари; все едно дали тази форма е банкнота, полица или чек, процесът си остава по същество един и същ и резултатът си остава по същество един и същ.» Fullarton. «On the Regulation of Currencies», 2nd ed., London, 1854, p. 38. — «Банкнотите са разменни пари на кредита» (p.51).

Следното е взето от книгата на J. W. Gilbat. «The History and Principles of

Bankind», London, 1834:

«Капиталът на една банка се състои от две части — инвестиран капитал (*invested capital*) и банков капитал (*banking capital*), който е взет в заем» (с.117). «Банковият, или взетият в заем, капитал се получава по три начина: **1)** чрез приемане на влогове, **2)** чрез издаване на собствени банкноти, **3)** чрез издаване на полици. Ако някой се съгласи да ми даде в заем даром 100 ф.ст. и аз дам в заем тези 100 ф.ст. на някой друг срещу 4%, то тази сделка ще ми донесе в края на годината 4 ф.ст. печалба. По същия начин, ако някой се съгласи да приеме моето платежно обещание (1 *promise to pay* — аз обещавам да заплатя — е обичайната формула на английските банкноти), да ми го върне в края на годината и да ми заплати за това 4%, тъй както ако му бях дал в заем 100 ф.ст., то от тази сделка аз ще получа 4 ф.ст. печалба; и също така, ако някой човек от малко провинциално градче ми донесе 100 ф.ст. при условие да заплатя тази сума след 21 дни на трето лице в Лондон, то всяка лихва, която успея да изкарам от тези пари през междинното време, ще бъде моя печалба. Такава е фактическата същност на операциите на една банка и на начина, по който се създава банковият капитал чрез влогове, банкноти и полици» (с.117). «Печалбата на банкера е изобщо пропорционална на сумата на получения от него в заем, или на банковия капитал. За да се определи действителната печалба на една банка, необходимо е да се приспадне от брутната печалба лихвата за основния капитал. Остатъкът ще съставлява банковата печалба» (с.118). «*Заемите, които банкерът отпуска на своите клиенти, се извършват с парите на други хора.*» (с.146). «Именно банкерите, които не издават банкноти, създават банков капитал чрез скотиране на полици. Те увеличават своите влогове чрез своите скотови операции. Лондонските банкери скотират полиците само на ония фирми, които имат при тях текуща сметка» (с.119). «Една фирма, която скотира полици при своята банка и плаща лихви върху цялата сума на тези полици, трябва да остави поне част от тази сума в ръцете на банката, без да получава за нея лихви. По този начин банкерът получава за дадените от него в заем пари по-висока лихва, отколкото е текущата, и си създава банков капитал посредством остатъка, който остава в неговите ръце» (с. 119—120).

Относно икономите на резервните фондове, влоговете, чековете:

«Чрез прехвърляне на задължения депозитните банки постигат икономии в употребата на средства за обръщение и с малки суми от действителни пари извършват сделки за големи суми. Освободените по такъв начин пари банкерът употребява за заеми на своите клиенти чрез скантиране и т.н. Ето защо прехвърлянето на задълженията повишава ефикасността на депозитната система» (с.123). «Няма значение дали двамата клиенти, които вършат сделки помежду си, имат своите сметки при един и същ или при различни банкери. Защото банкерите разменят своите чекове в клиринговата палата. Чрез прехвърляне на задължения депозитната система би могла да достигне такова разпространение, че съвсем би изместила употребата на металните пари. Ако всеки имаше в банката текуща сметка и извършваше всичките си платежи чрез чекове, тези чекове биха станали единственото средство за обръщение. В такъв случай би трябвало да се приеме, че парите се намират в ръцете на банкерите, иначе чековете не биха имали цена» (с.124).

Централизацията на местното обръщение в ръцете на банките се извършва: **1)** чрез банковите клонове. Провинциалните банки имат клонове в малките градове на своя окръг; лондонските банки — в различните градски квартали на Лондон. **2)** чрез агентства.

«Всяка провинциална банка има свой агент в Лондон, за да плаща там по нейни банкноти или полици и да получава пари, които се внасят от лондонски жители за сметка на лица, живеещи в провинцията» (с.127). «Всеки банкер събира банкнотите на друга банка и не ги пуца отново. Във всеки по-голям град банкерите се събират веднъж или два пъти в седмицата и си обменят своите банкноти. Салдото се изплаща чрез превод срещу Лондон» (с.134). «Предназначението на банките е да улесняват сделките. Всичко, което улеснява сделките, улеснява и спекулата. Сделките и спекулата са в много случаи така тясно свързани помежду си, че трудно може да се каже къде свършва сделката и къде започва спекулата... Всякъде, където има банки, може да се получи капитал по-лесно и по-евтино. Евтиният капитал стимулира спекулата така, както и евтиното месо и бира стимулират

лакомята и пианството» (с.137,138). «Тъй като банките, които издават собствени банкноти, постоянно се разплащат с тези банкноти, то може да се помисли, че техните сконтови операции се извършват изключително чрез капитала, получен по този начин; но това не е така. Банкерът може, разбира се, да изплати всички сконтирани от него полици със свои собствени банкноти и все пак $\frac{9}{10}$ от намиращите се в неговия портфейл полици могат да представляват действителен капитал. Защото макар и сам да е дал за тези полици само свои книжни пари, не е нужно обаче те да останат в обръщение до изтичане на срока на полиците. До изтичане срока на полиците може да останат още три месеца, а банкнотите могат да се върнат след три дни» (с.172). «Покритието на сметките от клиентите е нормална делова операция. Възможност за тази цел се гарантира кредит в брой... Кредитите в брой се гарантират не само чрез лична гаранция, но и чрез депозирание на ценни книжа» (с. 174, 175). «Капиталът, който е даден в заем срещу залог на стоки, има същото действие, както и капиталът, който е даден в заем при сконтиране на полици. Ако някой вземе в заем 100 ф.ст. срещу залагане на своята стока, то това е същото, както ако продадеше стоката срещу полица за 100 ф.ст. и след това я сконтираше при банкера. Но заемът му дава възможност да задържи стоката за по-добри цени и с това да избегне жертвите, които иначе би трябвало да понесе, за да получи пари за неотложни нужди» (с. 180—181).

«The Currency Theory Reviewed etc». [Edinburgh, 1845], p. 62—63:

«Безспорна истина е, че 1000 ф.ст., които днес съм депозирал при *A*, утре ще бъдат отново изразходвани и ще образуват влог при *B*. В други ден те могат да бъдат отново изразходвани от *B*, депозирани при *C* и така нататък до безкрайност. Следователно едни и същи 1000 ф.ст. пари могат чрез редица прехвърляния да се умножат до една абсолютно неопределена сума от влогове. Ето защо е станало възможно девет десети от всички влогове в Англия съвсем да не съществуват освен в счетоводните графи в книгите на банкерите, макар всеки от тях да настоява, че именно неговата част съществува... Така в Шотландия, където намиращите се в обръщение пари» (при това

— почти изключително книжни пари!) «никога не надвишават 3 милиона ф.ст., влоговете възлизат на 27 милиона. Докато не настъпи едно общо неочаквано изтегляне на влоговете (*a run on the banks*), едни и същи 1000 ф.ст. могат, странствайки насам-натам, с еднаква леснина да покрият една неопределена сума. Тъй като същите 1000 ф.ст., с които аз днес изплащам моя дълг на търговеца, утре ще покрият неговия дълг на друг търговец, а в друг ден дълга към банката и така нататък до безкрайност, то едни и същи 1000 ф.ст. могат да преминават от ръка в ръка, от банка в банка, покривайки най-голяма сума от влогове.»

{Както видяхме, Джилбърт още през 1834 г. разбираше, че

«всичко, което улеснява сделките, улеснява и спекулата. Сделките и спекулата са в много случаи така тясно свързани помежду си, че трудно може да се каже къде свършва сделката и къде започва спекулата.»

Колкото по-лесно може да се получи заем срещу непродадени стоки, толкова повече се получават такива заеми, толкова по-силно е изкушението да се засили производството на стоки или да се хвърлят произведени вече стоки на отдалечени пазари — само да се получи срещу тях паричен заем. Ярък пример за това, как целият делови свят на една страна може да бъде обхванат от подобна треска и как тя завършва, ни дава историята на английската търговия от 1845 до 1847 г. Тук може да се види какво може да извърши кредитът. За пояснение на следващите примери — няколко предварителни кратки бележки.

В края на 1842 г. започна да отслабва депресията, която тегнеше над английската промишленост почти непрекъснато от 1837 г. През следващите две години търсенето от чужбина на стоки от английската промишленост още повече се засили; 1845—1846 г. бяха период на най-голямо процъфтяване. Войната за вноса на опиум през 1843 г. отвори Китай за английската търговия. Новият пазар даде нов тласък на и без това бурния подем, особено в памучната промишленост. «Как можем да произвеждаме твърде много? Предстои ни да облечем 300 милиона души», казваше тогава един манчестърски фабрикант на автора на тези редове. Но всички тези новопостроени фабрични сгради, парни и предачни машини и тъкач-

ни станове бяха недостатъчни, за да погълнат потока от прииждаща принадлежна стойност от Ланкашър. Със същата страст, с която разширяваха производството, се хвърлиха да строят железници; жаждата за спекула, която беше обхванала фабриканти и търговци, беше задоволена преди всичко тук, именно още от лятото на 1844 г. Записваха акции, доколкото им стигаха силите, т.е. доколкото им стигаха парите за покриване на първите вноски; за по-нататъшните вноски средства ще се намерят! Но когато трябваше да бъдат направени по-нататъшни вноски — според въпрос 1059 на «Commercial Distress» 1848—1857, сумата на капиталите, вложени през 1846—1847 г. в железниците, беше достигнала 75 милиона ф.ст., — трябваше да се прибегне към кредит и собствените предприятия на фирмите трябваше в повечето случаи също да пострадат от това.

А собствените предприятия бяха в повечето случаи вече претоварени. Примамливата висока печалба беше съблазнила към по-широко разширение на операциите, отколкото това позволяваха намиращите се на разположение ликвидни средства. Но затова пък съществуваше кредитът, лесно достъпен и освен това евтин. Банковият дисконт беше нисък: през 1844 г. $1\frac{3}{4}$ — $2\frac{3}{4}$ %, през 1845 г. до октомври под 3%, след това се повиши за известно време на 5% (февруари 1846), за да спадне отново на $3\frac{1}{4}$ % през декември 1846 г. В трезорите на Английската банка се беше натрупал златен запас в нечувани размери. Всички отечествени борсови ценности стояха така високо, както никога по-рано. И така, защо да се изпуска удобният случай, защо да не се заловим бързо за работа? Защо да не изпратим на чуждите пазари, жадуващи за английски стоки, всички стоки, които изобщо можем да произведем? И защо пък самият фабрикант да не получи двойна печалба — от продажбата на прежда и тъкани в Далечния Изток и от обратната продажба в Англия на получените срещу тях стоки?

Така възникна система на масови изпращания на стоки на консигнация срещу аванс за Индия и Китай, която твърде скоро се разви в система на изпращания на консигнация изключително заради авансите, както това подробно е описано в следващите по-долу бележки, в която неизбежно завърши с масово препълване на пазарите и с крах.

Този крах се разрази поради лошата реколта през 1846 г. Англия и особе-

но Ирландия се нуждаеха от огромен внос на хранителни продукти, особено на зърнени храни и картофи. Но на страните, които доставяха тези продукти, можеше само в съвсем нищожна част да се заплати за тях с продукти от английската промишленост; трябваше да се заплаща с благороден метал: в чужбина се изнесе злато най-малко за 9 милиона. От тази сума от наличните запаси на Английската банка бе взето злато за цели $7\frac{1}{2}$ милиона, поради което свободата на действие на банката на паричния пазар беше чувствително парализирана; другите банки, чиито резерви се помещаваха в Английската банка и фактически бяха идентични с резервите на тази банка, трябваше също да ограничат своите парични операции; потокът от платежи, който бързо и лесно се насочваше в банката, спря отначало на отделни места, а след това повсеместно. Банковият дисконт, който още през януари 1847 г. беше 3— $3\frac{1}{2}$, се покачи през април, когато избухна първият пристъп на паниката, на 7%; след това през лятото отново настъпи слабо временно облекчение ($6\frac{1}{2}\%$, 6%), но щом стана ясно, че и новата реколта ще бъде лоша, избухна нова и още по-силна паника. Официалният минимален дисконт на Английската банка се покачи през октомври на 7, през ноември — на 10%, с други думи, огромна част от полиците можеха да се сконтират само срещу колосални лихви или съвсем не можеха да се сконтират; общото спиране на плащанията доведе до банкрут редица първокласни и голям брой средни и дребни фирми; самата Английска банка беше застрашена от неизбежен фалит поради ограниченията, наложени ѝ от хитроумния банков закон от 1844 г. — тогава правителството по общо настояване преустанови на 25 октомври действието на банковия закон и с това премахна абсурдните окови, наложени на банката от закона. Сега банката можеше вече безпрепятствено да пуска в обръщение своя запас от банкноти; тъй като кредитът на тези банкноти фактически беше гарантиран от кредита на нацията, следователно беше стабилен, то едновременно с това незабавно настъпи решително облекчение в паричното затруднение; разбира се, че фалираха още маса големи и малки безнадеждно увлекли се фирми, но най-високото напрежение на кризата беше вече преодоляно, банковият дисконт спадна през декември (*1-вото издание: септември. немс.ред.*) отново на 5% и вече през 1848 г. беше подготвено новото стопанско оживление, което провали през 1849 г. по-нататъшния подем на революционните движения на континента, а в петдесетте години доведе до нечувания

дотогава промишлен разцвет, а след него — до краха през 1857 г. Ф.Е.}

I. За колосалното обезценяване на държавните ценни книжа и на акциите през време на кризата от 1847 г. може да се съди от един документ, издаден от камарата на лордовете през 1848 г. Съгласно това сведение спадането на ценните книжа в сравнение с февруари същата година е възлизало на 23 октомври 1847 г. както следва:

За английските държавни ценни книжа.....	93 824 217 ф.ст.
„ акциите на доковете и каналите.....	1 358 288 ф.ст.
„ железопътните акции.....	19 579 720 ф.ст.
	<hr/>
Общо.....	114 762 325 ф.ст.

II. «Manchester Guardian» от 24 ноември 1847 г. съобщава следното относно мошеничествата в източноиндийската търговия, където не са теглели полици, защото е била купена стока, а купували стоки, за да имат възможност да теглят полици, които са можели да бъдат сконтирани, превърнати в пари:

В Лондон *A* при посредничество на *B* купува стока от манчестърския фабрикант *C* за натоварване на параход на адрес на *D* в Източна Индия. *B* заплаща на *C* с шестмесечна полица, теглена от *C* срещу *B*. *B* от своя страна се покрива с шестмесечна полица срещу *A*. Щом стоката се натовари на кораба, *A* на свой ред тегли срещу товарителницата шестмесечна полица срещу *D*.

«Следователно и двамата, и купувачът, и изпращачът, разполагат с фондове много месеци преди действително да заплатят стоките; и твърде често тези полици след изтичане на срока са били възобновявани, под предлог че при такава продължителна сделка трябвало да се даде време за нейното реализиране. Но за съжаление загубите от този род сделки водят не към ограничаване на тези сделки, а, напротив, тъкмо към тяхното разширяване. Колкото по-бедни ставаха участниците, толкова повече се засилваше нуждата за тях да купуват, за да могат по този начин да възстановят чрез нови заеми загубения при предишни спекулативни сделки капитал. Покупките вече не се регулираха от търсене и предлага-

не, те ставаха най-главна финансова операция на някоя определена фирма. Но това е само едната страна на въпроса. Каквото ставаше тук с износа на манифактурни стоки, това ставаше и там със закупуване и изпращане на продукти. Търговски фирми в Индия, които имаха достатъчен кредит за сконтиране на своите полици, закупуваха захар, индиго, коприна или памук не защото покупните цени обещаваха печалба в сравнение с последните лондонски цени, а защото изтичаше срокът на предишни джиросани полици срещу лондонската фирма и трябваше те да се покрият. А какво по-лесно от това: да купиш една партида захар, да платиш за нея с една десетмесечна полица срещу лондонската фирма и да изпратиш товарителницата с пощата в Лондон? За по-малко от два месеца товарителницата за тези едва-що натоварени стоки, а заедно с нея и самите стоки биваха залагани в Ломбард стрийт и лондонската фирма получаваше на ръка парите осем месеца преди изтичане на срока на издадените за стоката полици. И всичко това вървеше гладко, без всякакви прекъсвания или затруднения, докато сконтиращите фирми намираха в изобилие пари, за да ги дават (в заем срещу товарителници и докови варианти и да сконтират до неограничени суми полиците на индийските търговски фирми срещу «солидните» фирми от Минсинг Лени.»

{Тази мошеническа процедура се практикуваше с всички сили, докато стоките от Индия и за Индия трябваше да обикалят с кораби около нос Добра Надежда. Откакто стоките се отправят през Суецкия канал и при това с параходи, този метод на фабрикуване фиктивен капитал изгуби такава своя основа като продължителното пътуване на стоките. А откакто телеграфът още в същия ден информира английския търговец за състоянието на индийския пазар и индийския търговец за състоянието на английския пазар} този метод стана съвсем невъзможен. Ф.Е.}

III. В цитирания вече отчет на «Commercial Distress», 1847— 1848, се казва следното:

«През последната седмица на април 1857 г. Английската банка съобщи на Ливърпулската кралска банка, че от тази дата намалява наполовина размерът на дисконтовите операции с нея. Това съобщение се отрази много зле, защото плащанията в Ливърпул напоследък се извършваха много повече чрез полици, отколкото в брой, и защото

търговците, които обикновено донасяха в банката много налични суми, за да плащат с тях своите акцепти, през последно време можеха да донасят само полици, които самите те получаваха за своя памук и други продукти. Това явление се беше много разпространило, а с него се увеличиха и затрудненията в работите. Акцептите, които банката трябваше да плаща за търговците, бяха в по-голямата си част издавани в чужбина и досега обикновено се покриваха от плащаните, получени за продуктите. Полиците, които търговците сега донасяха вместо предишните налични пари, бяха с различни срокове и от различен род; значителна част от тях бяха банкови полици за три месеца dato; голямо количество от полиците бяха полици срещу памук. Тези полици се акцептираха от лондонските банкери, ако биваха банкови полици, а в противен случай — от всевъзможни търговци, от бразилски, американски, канадски, западноиндийски и др. фирми. Търговците не си издаваха един на друг полици, а клиентите в страната, които купуваха продукти в Ливърпул, ги заплащаха с полици срещу лондонски банки или с полици срещу други фирми в Лондон, или с полици срещу някое друго лице. Съобщението на Английската банка доведе до това, че беше съкратен срокът на полиците срещу продадени чуждестранни стоки, които обикновено превишаваха три месеца» (с. 26, 27).

Периодът на процъфтяване от 1844—1847 г. в Англия беше, както е посочено по-горе, свързан с първата голяма железопътна треска. За нейното влияние върху търговията изобщо споменатият отчет съобщава следното:

«През април 1847 г. почти всички търговски фирми започнаха повече или по-малко да изтощават своите предприятия (to starve, their business), влагайки част от своя търговски капитал в железници (с.42). — Срещу железопътни акции се сключваха и заеми при високи лихви, например при 8% от частни лица, банкери и застрахователни дружества (с.60). Давайки в заем такива огромни суми на железниците, тези търговски фирми на свой ред бяха принудени да вземат от банките чрез сконтиране на полици извънредно много капитал, за да могат с тези пари да продължават да водят своите собствени предприятия» (с.67). — (Въпрос:) «Можете ли да твърдите, че вноски-

те за железопътни акции много допринасяха за депресията, която господстваше» (на паричния пазар) «през април и октомври» (1847 г.)? (Отговор:) — «Аз смятам, че те едва ли са оказвали някакво влияние за депресията през април. Аз мисля, че вноските до април и може би чак до лятото по-скоро засилваха, отколкото да отслабват bankerите. Защото действителното приложение на парите съвсем не ставаше така бързо, както постъпваха вноските; в резултат от това повечето банки имаха в началото на годината в ръцете си една доста значителна сума от железопътни фондове». (Това се потвърждава от многобройни показания на банкери в комисията. «С.Д.» 1844—1857). «Тази сума през лятото постепенно се стопяваше и към 31 декември беше значително по-малка. Една от причините за депресията през октомври беше постепенното намаляване на железопътните фондове, с които разполагаха банките; между 22 април и 31 декември железопътните салда в наши ръце се намалиха с една трета. Същото влияние оказаха платежите по железопътни акции в цяла Великобритания, малко по малко те изсмукаха влоговете на банките» (с. 43, 44).

Същото казва и Самюъл Гърней (шеф на прословутата фирма Овъренд, Гърней и К°);

«През 1846 г. имаше значително по-голямо търсене на капитали за железници, но то не повиши лихвения процент. Дребните суми се сляха в крупни маси и тези крупни маси бяха изразходвани на нашия пазар; така че общият резултат беше такъв, че на паричния пазар в Сити се хвърляха повече пари, но не се извличаха обратно така скоро» (с.159).

А. Ходжсън, директор на ливърпулската Joint Stock Bank, посочва до каква степен полиците могат да служат на bankerите като резерви:

«за нас беше правило да пазим в нашия портфейл най-малко $\frac{9}{10}$ от всички наши влогове и всички пари, които получавахме от други лица, в полици, сроковете на които изтичаха от ден на ден... дотолкова, че през време на кризата сумата на ежедневно изтичащите полици почти се равняваше на сумата на платежите, които ежедневно се изискваха от нас» (с. 53).

Спекулативни полици.

(5092.) «От кого главно се акцептираха полиците» (срещу продаден памук)? — Р. Гарднър, многократно споменаваният в този труд фабрикант от памучната индустрия): «От стокови маклери; един търговец купува памук, предава го на маклер, тегли полица срещу този маклер и сконтира полицата». — (№ 5094.) «И тези полици се изпращат в ливърпулските банки и се сконтират там?» — «Да, а също и на други места... Ако не бяха тези операции, на които се поддадоха главно ливърпулските банки, памукът щеше по мое мнение да бъде през миналата година по-евтин с 1½ или 2 пенса за фунт.» — (№ 600.) «Вие казахте, че се намирали в обръщение огромно количество полици, предявени от спекуланти срещу памучни маклери в Ливърпул; отнася ли се това и за вашите заеми срещу полици за други колониални продукти, освен памука?» — (А. Ходжсън, ливърпулски banker): «Това се отнася за всички видове колониални продукти, но за памука особено.» — (№ 601). «Стремите ли се вие като banker да се държите настрана от такъв род полици?» — «Ни най-малко, ние ги считаме за съвсем законни полици, ако ги имаме в умерено количество... За полици от този род често се дава отсрочка.»

Мошенически машинации на източно индийско-китайския пазар през 1847 г. — Показание на Чарлс Търнър (шеф на една от първокласните източноиндийски фирми в Ливърпул):

«Всички ние познаваме случаите, които ставаха във връзка с търговията с остров Мавриций и при други подобни сделки. Маклерите бяха свикнали да сключват заеми срещу стоки не само след тяхното пристигане, за да покрият полиците, издадени срещу тези стоки, което е напълно в реда на нещата, както и заеми срещу товарителници, но те сключваха заеми срещу продукта, преди да бъде той натоварен, а в някои случаи и преди да бъде произведен. Например аз купих при един конкретен случаи в Калкута полици за 6000—7000 ф.ст.; получената сума от тези полици отиде в Мавриций, за да съдейства за производство на захар; полиците пристигнаха в Англия и повечето от половината бяха там протестирани; а когато пристигна най-сетне захарната пратка, с която трябваше да бъдат изплатени полиците, то

се оказа, че тази захар била вече заложена на трети лица, преди още да бъде натоварена, всъщност дори почти преди да бъде произведена» (с.78). «Стоките за източно-индийския пазар трябва сега да се плащат на фабриканта в брой; но това не означава нищо, тъй като ако купувачът има в Лондон известен кредит, той тегли полица срещу Лондон и я скантира в Лондон, където дисконтът сега стои ниско; с получените по такъв начин пари той плаща на фабриканта... минават най-малко дванадесет месеца, докато един изпращач на стоки за Индия си получи оттам обратно парите... един човек с 10 000 или 15 000 ф.ст... който започва операции с Индия, уговаря един кредит на значителна сума с някоя лондонска фирма; на тази фирма той ще плаща 1% и ще тегли срещу нея полица при условие, че сумата от продажбите в Индия стоки ще бъде преведена на лондонската фирма; при това и двете страни мълчаливо се споразумяват, че лондонската фирма не трябва да отпуска никакъв действителен заем в брой; т.е. че полиците ще бъдат пролонгирани, докато пристигнат получените от продажбата пари. Полиците се скантираха в Ливърпул, Манчестър, Лондон; някои от тях се притежават от шотландски банки» (с.79). — № 786.) «Ето една фирма, която неотдавна фалира в Лондон; при проверка на книгите се оказа следното: имало една фирма в Манчестър и друга фирма в Калкута; те си открили кредит при лондонската фирма за 200 000 ф.ст.; т.е. клиентите на тази манчестърска фирма, които изпращали на калкутската фирма стоки на консигнация от Глазгоу и Манчестър, теглили полица срещу лондонската фирма в размер до 200 000 ф.ст.; същевременно било постигнато споразумение, че калкутската фирма ще тегли полица срещу лондонската фирма също до 200 000 ф.ст.; тези полица били продадени в Калкута, с получените пари били купени други полица и тези последните били изпратени в Лондон, за да се даде възможност на лондонската фирма да изплати първите полица, издадени в Глазгоу или Манчестър. По този начин благодарение само на тази операция са били пуснати в движение полица за 600 000 ф.ст.» — (№ 971). «Ако в този момент една фирма в Калкута закупува една корабна пратка» (за Англия) «и я заплаща със своя собствена трата срещу своя лондонски кореспондент, а товарните документи изпраща в Лондон, то тези товарни документи веднага се ползват от него за получаване на заем в Ломбрадстрийт;

следователно търговската къща може за осем месеца да използва парите, преди да се наложи на нейния кореспондент да изплати полиците.»

IV. През 1848 г. заседавала една тайна комисия от камарата на лордовете за разследване причините за кризата от 1847 г. Свидетелските показания, дадени пред тази комисия, бяха обаче обнародвани едва през 1857 г. («Minutes of Evidence, taken, before the Secret Committee of the H. of L. appointed to Inquire into the Causes, of Distress и т.н.» 1857; от нас е цитирано: «С. D.» 1848/57. Пред тази комисия управителят на Union Bank of Liverpool господин Листер е казал между другото следното:

(2444.) «През пролетта на 1847 г. кредитът се разшири до нечувани размери, защото търговците прехвърляха своя капитал от собствените си предприятия в железни пътища и въпреки това искаха да запазят предишните размери на своите предприятия. Отначало всеки вероятно е мислил, че ще успее да продаде с печалба железопътните акции и по този начин да върне парите в предприятието. Виждайки може би, че това е невъзможно, те започнаха да вземат за своите предприятия кредити от ония места, където по-рано са плащали в брой. Оттук и възникна разширяването на кредита.»

(2500.) «Тези полици, по които банките, които ги бяха приели, претърпяха загуби, бяха ли тези полици главно срещу жито или срещу памук?»... «Тези полици бяха срещу жито, памук и захар и всякакъв вид продукти. По онова време нямаше нито един продукт — с изключение може би на зехтина, — цената на който да не беше спаднала.» — (2506.) «Един маклер, който акцептира полица, не я акцептира без достатъчно покритие, включително и при случай на евентуално спадане цената на стоката, която служи за покритие.»

(2512.) «Срещу продукти се теглят два вида полици. Към първия вид принадлежи първоначалната полица, която се тегли срещу вносителя... Падежите на полиците, теглени по този начин срещу продукти, често изтичат преди пристигане на продуктите. Ето защо търговецът след пристигане на стоката и ако няма достатъчно капитал, трябва да заложи стоката при маклера, докато успее да я продаде. Тогава незабавно се тегли полица от другия вид от ливърпулския търговец

срещу маклера, срещу гаранцията на тази стока... тогава вече работата на банкера е да се осведоми от маклера дали стоката е при него и какъв заем е отпуснал срещу нея. Той трябва да се убеди, че маклерът има покритие, за да може да се оправи в случай на загуби.»

(2516.) «Ние получаваме също така полици и от чужбина. Някой купува в чужбина полица срещу Англия и я изпраща на някоя английска фирма; ние не можем да видим по полицата дали тя е издадена разумно или неразумно, дали представлява стока или вятър.»

(2533.) «Вие казахте, че почти всички видове чуждестранни продукти били продадени с големи загуби. Мислите ли, че това беше последица от неоправдана спекула с тези продукти?» — «Загубите произлязоха от това, че вносът беше прекалено голям, а в същото време нямаше съответно потребление, което би го погълнало. По всичко изглеждаше, че потреблението твърде силно се беше намалило.» — (2534.) «През октомври... беше почти невъзможно да се продадат продуктите.»

По въпроса, как в най-страшния момент на катастрофата се раздава всеобщ вик *saue qui reut* (да се спасява, който може. ред.), по този въпрос говори в същия отчет един първокласен познавач — достопочтеният опитен квакер Самюъл Гърней, шеф на фирмата Овъренд, Гърней и К°.

(1262.) «Когато цари паника, деловият човек не се пита по каква цена може да вложи своите банкноти, дали ще загуби 1 или 2% от продажбата на своите съкровищни сертификати или трипроцентната рента. Попаднал ли е веднъж под влияние на страха, той не се интересува нито от печалба, нито от загуба; той се старее да запази себе си, а останалите да правят каквото искат.»

V. Относно взаимното препълване на двата пазара господин Александър, търговец, който участва в търговията с Източна Индия, е казал следното пред комисията на долната камара относно банковия закон от 1857 г. (цитираме «В. С.» 1857):

(4330.) «В настоящия момент, ако внесе в Манчестър 6 шилинга, ще получа в Индия 5 шилинга; а ако внесе в Индия 6 шилинга, ще получа в Лондон 5 шилинга

По този начин еднакво се препълват и индийският пазар чрез Англия, и английският чрез Индия. И именно така беше през лятото на 1857 г., едва десет години след горчивия опит от 1847 г.!

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА

НАТРУПВАНЕ НА ПАРИЧЕН КАПИТАЛ; НЕГОВОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ЛИХВЕНИЯ ПРОЦЕНТ

«В Англия се извършва постоянно натрупване на допълнително богатство, което има тенденция да приеме в последна сметка парична форма. Но след желанието да се спечелят пари най-голямо е желанието да се освободят отново от тях, като ги вложат в нещо, което носи лихва или печалба; защото парите като пари не носят нищо. Ето защо, ако едновременно с този постоянен приток на излишъчен капитал не става постепенно и достатъчно разширяване на полето на дейност за същия, ние трябва да бъдем изложени на периодични натрупвания на пари, които търсят приложение, при това тези натрупвания могат според обстоятелствата да бъдат повече или по-малко значителни. В продължение на много години държавните заеми бяха главното средство за изсмукване излишното богатство на Англия. От както държавният дълг достигна през 1816 г. своя максимум и не изсмуква повече излишъчното богатство, всяка година се явяваше една сума от най-малко 27 милиона, която търсеше друго приложение. Освен това става връщане на капитали в различни форми... Такива предприятия, които се нуждаят за своето функциониране от големи капитали и от време на време привличат излишъка от незает капитал... са абсолютно необходими поне за нашата страна, за да могат да отклонят периодичните натрупвания на излишъчно обществено богатство, които натрупвания не могат да си намерят място в обичайните отрасли на приложение на капиталите» («The Currency Theory Reviewed». Edinburgh. 1845, p.. 32—34).

Относно 1845 г. се казва пак там:

«За един твърде кратък период цените се покачиха в сравнение с най-ниската точка на депресията... трипроцентният държавен заем

се котира почти *al pari* (по номинална стойност. ред.)... златото в трезорите на Английската банка превишава сумите, които някога са се натрупвали там. Всички видове акции имат цени, които почти във всеки случай са нечувани, а лихвеният процент е така спаднал, че е почти номинален... Всичко това доказва, че сега в Англия отново е налице тягостно натрупване на незаето богатство, че в недалечно бъдеще отново ни предстои период на спекулативна треска» (пак там, с. 36).

«Макар че вносът на злато не е сигурен показател за печалба във външната търговия, все пак при липса на други показатели той *prima facie* (преди всичко. ред.) представлява такава печалба» (J. G. Hubbard. «The Currency and the Country». London. 1843, p. 40—41). «Да приемем, че в един период на стабилно благо-приятно положение на работите, на изгодни цени и на достатъчно парично обръщение се наложи поради лоша реколта да се изнесе злато за 5 милиона и се внесе жито за същата сума. Обръщението {това означава, както сега ще се види, не средства за обръщение, а незает паричен капитал. Ф.Е.} ще се съкрати със същата сума. Колкото и средства за обръщение да имат частните лица, влоговете на търговците в техните банки, салдата на банките при техните парични маклери и резервите в касите на банките — всички те ще се намалят и като непосредствена последица от това намаление на количеството на незаетия капитал ще се повиши лихвеният процент, например от 4 на 5%. Тъй като положението е стабилно, доверието няма да бъде разколебано, но кредитът ще започне да се цени по-високо» (пак там, с.42). «Ако има общо спадане на стоковите цени, излишните пари ще се стекат обратно в банките под форма на увеличени влогове, излишъкът от незает капитал ще понижи лихвения процент до минимум и това положение на нещата ще продължава, докато по-високи цени или оживление на сделките не включат в работа бездействията пари или докато тези пари не бъдат изразходвани за покупка на чуждестранни ценни книжа или на чуждестранни стоки» (с.68).

Следващите извадки са взети пак от парламентарния отчет върху търговската криза от 1847—1848 г. — Поради лошата реколта и глада през 1846—1847 г. се наложи голям внос на хранителни продукти.

«Оттук големият превес на вноса над износа... Оттук значителният отлив на пари от банките и засиленият наплив към сконтовите маклери на лица, които бяха принудени да сконтират полици; маклерите започват по-предпазливо да приемат полици. Откритият досега кредит беше твърде сериозно ограничен и сред слабите фирми настъпиха фалити. Онези, които разчитаха изключително на кредит, банкрутираха. Това засили безпокойството, което вече по-преди се чувстваше; bankerите и други разбраха, че не могат както по-рано да разчитат със същата увереност на превръщането на своите полици и други ценни книжа в банкноти, за да могат да посрещнат своите задължения; те намалиха още по-силно кредита, а често пъти съвсем го спираха; в много случаи те скриваха своите банкноти за покриване в бъдеще на своите собствени задължения; те предпочитаха изобщо да не ги изпускат. Безпокойството и паниката растяха всекидневно и ако не беше се появило писмото на лорд Джон Ръсел, общият банкрут би настъпил» (с. 74, 75).

Писмото на Ръсел спираше действието на банковия закон. — Споменатият по-горе Чарлс Търнер даде следните показания:

«Някои фирми притежаваха големи средства, но те не бяха свободни. Целият им капитал беше здраво заседнал в поземлена собственост на остров Мавриций или във фабрики за индиго и захарни заводи. След като веднъж бяха поели ангажименти за 500 000—600 000 ф.ст., те нямаха свободни, средства за изплащане на полици и в края на краищата се оказа, че те могат да изплащат своите полици само чрез своя кредит и само доколкото той достига» (с. 81).

Споменатият С. Гърней дал такива показания:

(1664.) «В момента (през 1848 г.) господства намаление на оборотите и голямо изобилие на пари». — (№ 1763). «Аз не мисля, че недостигът на капитал беше причината, която вдигна толкова високо лихвения процент; това беше страхът (the alarm), трудността да се получат банкноти.»

През 1847 г. Англия заплати зад граница най-малко 9 милиона ф.ст. злато за внесени хранителни продукти. От тях 7½ милиона бяха взети от Англи-

йската банка и 1½ милиона от други източници (с. 245). — Морис, управител на Английската банка, заяви:

[3800.] «На 23 октомври 1847 г. държавните фондове, акциите от каналите и железниците бяха вече обезценени със 114 752 225 ф.ст.» (с. 312).

Същият този Морис казал в отговор на въпроса на лорд Дж. Бентинк:

[3846.] «Не ви ли е известно, че всичкият капитал, вложен в ценни книжа, в продукти от всякакъв вид, се беше също така обезценил, че суровините — суров памук, сурова коприна, сурова вълна, се изпращаха на континента също на такива извънредно ниски цени и че... захарта, кафето и чаят се разпродаваха публично с големи загуби?» — «Нацията неизбежно трябваше да понесе значителни жертви, за да се справи с отлива на злато, предизвикан от колосалния внос на хранителни продукти.» — [3848.] «Не мислите ли вие, че би било по-добре да се позасегнат 8-те милиона фунта стерлинги, които лежат в банковите хранилища, вместо да се опитваме да върнем златото с такива жертви?» — «Не, не мисля това.»

А ето и коментар към този героизъм. Дизраели разпитва господин У. Котън, директор и бивш управител на Английската банка.

«Какъв беше дивидентът, който получиха акционерите на банката през 1844 г.?» — «7% за годината.» — «А дивидентът за 1847 г.?» — «9%». «Плаща ли банката през текущата година данъка върху дохода за своите акционери?» — «Разбира се.» — «Направи ли това банката през 1844 г.?» — «Не.» ***83)** — «В такъв случай следователно този банков закон (от 1844 г.) е отговарял твърде много на интересите на акционерите. Резултатът е значи такъв, че с влизане в действие на новия закон дивидентът на акционерите се е повишил от 7% на 9% и освен това данъкът върху дохода се заплаща сега от банката, докато по-рано той трябваше да се заплаща от акционерите?» — «Това е съвсем вярно.» — (№ № 4356—4361.)

Мистър Пийз, провинциален банкер, съобщава следното относно натрупване на запаси в банките през време на кризата от 1847 г.

(4605.) «Тъй като банката беше принудена да повишава все повече своя лихвен процент, опасенията станаха общи; провинциалните банки увеличиха своите парични запаси, както и сумата на банкнотите; и мнозина от нас, които обикновено държаха у себе си може би само няколкостотин фунта в злато или в банкноти, започнаха незабавно да натрупват хиляди фунтове в своите каси и чекмеджета, тъй като цареше пълна неизвестност относно дисконта и способността на полиците да се обръщат на пазара, и така последва едно всеобщо натрупване на парични запаси».

Един член на комисията забелязва:

(4691.) «Следователно, каквато и да е била причината през последните 12 години, резултатът във всеки случай е бил повече в полза на лихваря и паричния търговец, отколкото в полза на производствената класа изобщо».

До каква степен търговците на пари използват периода на кризата, посочва Тук:

«В металообработвателното производство на Уорикшър и Стафърдшър много поръчки за стока бяха отхвърлени през 1847 г., защото лихвеният процент, който фабрикантът трябваше да заплати за сконтирането на своите полици, щеше да погълне повече от цялата негова печалба» (№ 5451).

Да вземем сега един друг, по-рано вече цитиран парламентарен отчет: «Report of Select Committee on Bank Acts, communicated from the Commons to the Lords, 1857» (по-нататък се цитира като «В. С.» 1857). Ето какво е отговорил при разпита господин Норман, директор на Английската банка и главно светило сред привържениците на «currency principle»:

(3635.) «Вие казахте, че поддържате възгледа, че лихвеният процент не зависи от количеството на банкнотите, а от търсенето и предлагането на капитал. Не бихте ли желали да поясните, какво разбирате под «капитал» освен банкнотите и металните пари?» — «Аз смятам, че обикновената дефиниция за «капитал» е следната: това са стоки или услуги, употребявани в производството.» — (3636.) «Всичките ли

стоки включват в думата капитал, когато говорите за лихвения процент?» — «Всички стоки, които се употребяват в производството.» — (3637.) «Всичко това ли разбирате под думата «капитал» когато говорите за лихвения процент?» — «Да. Да приемем, че един фабрикант от памучната индустрия се нуждае от памук за своята фабрика; по всяка вероятност той ще се сдобие с такъв, като склучи заем от своя банкер, и с получените по този начин банкноти отиде в Ливърпул и купи памук. Това, от което той действително има нужда, е памукът; банкнотите или златото му са необходими само като средство да получи памук. Или например той се нуждае от средства, за да плати на работниците; тогава той отново взема в заем банкноти и с тях изплаща работна заплата на своите работници; работниците от своя страна се нуждаят от храна и квартира и парите са средство за тяхното заплащане.» (3638.) «Но нали лихвата се плаща за парите?» — «Разбира се, преди всичко; но вземете друг случай. Да приемем, че фабрикантът купува памука на кредит, без да взема заем от банката; тогава разликата между цената в брой и цената на кредит в момента на изтичането на срока ще бъде и мярката на лихвата. Лихвата би съществувала дори и ако изобщо нямаше на света пари.»

Това самодоволно празнословие е напълно достойно за този стълб на «*currency principle*». Преди всичко гениалното откритие, че банкнотите или златото са средство, за да се купи нещо, че те се вземат в заем не заради самите тях. И оттук трябва да следва, че лихвеният процент се регулира от какво? От търсенето и предлагането на стоки, макар че досега ние знаехме само, че те регулират пазарните цени на стоките. Но с еднакви пазарни цени на стоките са съвместими съвсем различни норми на лихвата. — И следва по-нататък такава мъдрост. На правилната забележка: «Но нали лихвата се плаща за парите», което, разбира се, включва въпроса: какво общо със стоките има лихвата, получавана от банкера, който съвсем не търгува с тези стоки? И нима фабрикантите, които изразходват тези пари на най-различни пазари, т.е. на пазари, където цари съвсем различно съотношение на търсене и предлагане на употребяваните в производството стоки, не получават пари при същия лихвен процент? — На този въпрос нашият величав гений отговаря: ако фабрикантът купува памук на кредит, «тогава разликата между цената в брой и цената на кредит в момента на изтичането на срока ще бъде и мярката на

лихвата». Обратното. Съществуващата норма на лихвата, регулирането на която трябва да обясни геният на Норман, е мащабът на разликата между цената в брой и цената на кредит до изтичане на срока. Преди всичко памукът трябва да се продаде по неговата цена в брой, а тази цена се определя от пазарната цена, която на свой ред се регулира от състоянието на търсенето и предлагането. Да приемем, че цената = 1000 ф.ст. С това се свършва сделката между фабриканта и памучния маклер, доколкото става дума за покупко-продажбата. Но тук се присъединява втора сделка. Сделката между заемодателя и заемателя. Стойността от 1000 ф.ст. се дава в заем на фабриканта в памук, а той трябва да я върне в пари, да кажем, след три месеца. Тогава лихвите за сумата от 1000 ф.ст. за три месеца, които се установяват от пазарната норма на лихвата, ще съставят надбавка към цената в брой. Цената на памука се определя от търсенето и предлагането. Но цената на дадената в заем стойност на памука, на 1000 ф.ст. за три месеца, се определя от нормата на лихвата. И фактът, че самият памук се превръща по този начин в паричен капитал, е за господин Норман доказателство, че лихвата би съществувала дори и ако изобщо нямаше на света пари. Ако нямаше изобщо пари, нямаше във всеки случай да има обща норма на лихвата.

Преди всичко вулгарната представа за капитала като за «стоки, които се употребяват в производството». Доколкото тези стоки фигурират като капитал, тяхната стойност като капитал, за разлика от тяхната стойност като стоки, се изразява в печалбата, която се получава от тяхното производство или търговско приложение. И нормата на печалба безусловно има винаги известно отношение към пазарната цена на купените стоки и към тяхното търсене и предлагане, но тя се определя от съвсем други обстоятелства. И че нормата на лихвата, общо взето, има за граница нормата на печалбата, в това няма никакво съмнение. Но нека господин Норман направо ни каже как се определя тази граница. А тя се определя от търсенето и предлагането на паричния капитал за *разлика* от всички други форми на капитала. Но би могло да се запита по-нататък: как се определя търсенето и предлагането на паричния капитал? Не подлежи на съмнение, че съществува скрита връзка между предлагането на вещен капитал и предлагането на паричен капитал, както и това, че търсенето на паричен капитал от промишлените капиталисти се определя от условията на действителното производство. Вместо да ни разясни това, господин Нор-

ман ни разкрива премъдростта, че търсенето на паричен капитал не е идентично с търсенето на пари като такива; — и само тази премъдрост, защото в дълбочината на неговата душа, на Овърстън и на другите про-роци на *currency principle* се таи нечиста съвест, тъй като те чрез изкуствена законодателна намеса се стремяха да превърнат средството за обръщение като такова в капитал и да повишат лихвения процент.

Да се обърнем сега към лорд Овърстън, *alias* (или другояче. Ред.) Самюъл Джонс Лойд, и да видим как той трябва да обяснява защо взема 10% за своите «пари», щом като «капиталът» е тъй рядък в страната.

(3653.) «Колебанията на нормата на лихвата произлизат от една от двете причини: от изменение на стойността на капитала».

(Превъзходно! Но стойността на капитала е, общо казано, лихвеният процент! Следователно изменението на нормата на лихвата произхожда тук от изменението на нормата на лихвата! «Стойността на капитала», както посочихме по-рано, теоретично никога не се разбира иначе. Или може би господин Овърстън разбира под стойност на капитала нормата на печалбата — но тогава дълбокомисленият мислител се връща към това, че нормата на лихвата се регулира от нормата на печалбата!)

«или от изменение на сумата на намиращите се в страната пари. Всички големи колебания на лихвата, големи или по продължителността, или по амплитудата на колебанията, могат явно да бъдат сведени към изменения в стойността на капитала. Като най-убедителна практическа илюстрация на този факт може да ни служи повишението на лихвения процент през 1847 г. и после през последните две години (1855—1856); по-малките колебания на лихвения процент, които произтичат от изменението на сумата на разполагаемите пари, са малки както по тяхната амплитуда, така и по тяхната продължителност. Те стават често и колкото са по-чести, толкова по-сигурно водят към своята цел»

т.е. към обогатяване на банкерите à la Овърстън. Милият Самюъл Гърней се изразява по този повод твърде наивно пред комитета на камарата на лордовете, «С. Д.» 1848/ 57:

(1324.) «Придържате ли се към мнението, че големите колебания на лихвения процент, които станаха миналата година, бяха изгодни за банкерите и търговците на пари или не?» — «Аз мисля, че те бяха изгодни за търговците на пари. Всички колебания в стопанския живот са изгодни за оня, който ги разбира (to the knowing men).» — (1325). «Не губи ли банкерът в края на краищата при високия лихвен процент поради обедняването на неговите най-добри клиенти?» — «Не, аз съм на мнение, че такъв резултат в що-годе значителна степен не се получава.»

Voila ce que parler veut dire. (ето какво значи да бърбриш. ред.)

Ние пак ще се върнем на въпроса за влиянието на сумата на наличните в страната пари върху лихвения процент. Но още сега трябва да се забележи, че и тук Овърстън върши едно *quid pro quo* (буквално: едно вместо друго, в случая: смесване на понятията.). Търсенето на паричен капитал през 1847 г. (преди октомври не съществуваше никаква загриженост от недостиг на пари за «количеството на наличните пари», както го нарече по-горе Овърстън) започна да се засилва по различни причини: поскъпване на житото, повишение цените на памука, невъзможност да се продаде захарта поради свръх производство, железопътна спекула и крах, препълване на външните пазари с памучни стоки, описаното по-горе форсиране на вноса в Индия и износа от Индия с единствена цел да се получат фиктивни полици. Всички тези обстоятелства, свръх производството в промишлеността, както и недостатъчното производство в земеделието, следователно съвсем различни причини, причиниха повишаването на търсенето на паричен капитал, т.е. на кредит и пари. Увеличеното търсене на паричен капитал имаше своите причини в хода на самия производствен процес. Но независимо от причината, именно търсенето на паричен капитал предизвика повишаване на лихвения процент, на стойността на паричния капитал. Ако Овърстън иска да каже, че стойността на паричния капитал се е повишила, защото се е повишила, то това е тавтология. Но ако той тук под «стойност на капитала» разбира повишаване нормата на печалба като причина за повишаване лихвения процент, то погрешността на това положение веднага ще проличи. Търсенето на паричен капитал, а оттам и «стойността на капитала» може да се повиши, макар и печалбата да се понижава; щом относителното предлагане, на

паричен капитал се понижи, ще се повиши неговата «стойност». Ако Овърстън иска да докаже, че кризата от 1847 г. и високата норма на лихвата, която я придружаваше, ни най-малко не зависели от «количеството на наличните пари», т.е. от постановленията на инспирирания от него Банков закон от 1844 г.; макар че всъщност те зависеха от него, доколкото страхът от едно възможно изчерпване на банковия резерв — на това творение на Овърстън — прибавя към кризата от 1847—1848 г. и парична паника. Но сега не става въпрос за това. Имаше недостиг от паричен капитал, който се дължеше на прекалените в сравнение с разполагаемите средства размери на операциите и който доведе до експлозия поради нарушението на процеса на възпроизводство, породено от лошата реколта, от прекомерния строеж на железници, от свръхпроизводство, особено на памучни стоки, от машинациите в Индия и Китай, от спекулата, от прекомерния внос на захар и т.н. На хората, които купиха жито, когато то струваше 120 шилинга квартера, не достигаха сега, когато цената му спадна на 60 шилинга, именно 60-те шилинга, които те бяха платили в повече, и на същата сума не достигаха и ломбардният кредит срещу залог на жито. Съвсем не беше недостигът на банкноти, които им пречеше да обърнат своето жито в пари по старата цена от 120 шилинга, както той не пречеше и на онези, които внесоха прекомерно много захар, която после почти не успяваха да продадат. Същото беше положението и на онези господа, които бяха обвързали своя оборотен капитал (*floating capital*) в железници и бяха потърсили кредит, за да го заместят в своето «официално» предприятие. Всичко това се изразява за Овърстън в едно «морално съзнание за повишилата се стойност на неговите пари (*a moral sense of the enhanced value of his money*)» Но тъкмо на тази повишила се стойност на паричния капитал съответстваше на другата страна намалената парична стойност на реалния капитал (на търговския капитал и производствения капитал). Стойността на капитала в едната форма се повиши, защото стойността на капитала в другата форма се намали. А Овърстън се опитва да отъждестви тези две стойности на различните видове капитал в една единствена стойност на капитала изобщо, и то по такъв начин, че противопоставя и двете на недостига на средства за обръщение, на налични пари. Но една и съща сума паричен капитал може да бъде дадена в заем посредством най-различни количества средства за обръщение.

Да вземем неговия пример относно 1847 г. Официалният банков лихвен

процент беше: през януари 3—3½%, през февруари 4—4½%, през март в повечето случаи 4% , през април (паниката) 4—7½%, през май 5—5½%, през юни, общо взето, 5%, през юли 5%, през август 5—5½%, през септември 5% с малки колебания до 5¼, 5½, 6%, през октомври 5, 5½, 7%, през ноември 7—10%, през декември 7—5%. В този случай лихвата се повишаваше, защото печалбите спадаха, а паричните стойности на стоките бяха спаднали извънредно ниско. Следователно, ако Овърстън тук казва, че лихвеният процент през 1847 г. се е повишил, защото стойността на капитала се е повишила, той под стойност на капитала може да разбира тук само стойността на паричния капитал, а стойността на паричния капитал е именно лихвеният процент и нищо друго. Но по-късно се показва лисичата опашка — стойността на капитала се отъждествява с нормата на печалбата.

Що се отнася до високия лихвен процент през 1856 г., то Овърстън действително не е знаел, че той беше отчасти симптом за появяване на категорията на рицарите на кредита, които плащаха лихвата не от печалбата, а от чужд капитал; той само няколко месеца преди кризата през 1857 г. твърдеше, че «положението е безусловно здраво».

По-нататък той казва (В. С. 1857):

(3722.) «Представата, че печалбата на предприятието се унищожава с повишаването на лихвения процент, е във висша степен погрешна. **Първо**, повишаването на лихвения процент рядко бива продължително; **второ**, дори и да е дълго и значително, то по същество представлява повишаване стойността на капитала; а защо се повишава стойността на капитала? Защото се е повишила нормата на печалбата.»

И така, ние тук най-после узнахме какъв смисъл има «стойността на капитала». Впрочем нормата на печалба може да остава продължително време на високо равнище, а предприемаческият доход да спадне и лихвеният процент да се повиши, така че лихвата да погълне по-голямата част от печалба.

(3724.) «Повишаването на лихвения процент беше последица от колосалното развитие на търговията в нашата страна и на силното по-

вишаване на нормата на печалба; и ако се чуват оплаквания, че повишаването на лихвения процент разрушавало самите тези две неща, които били негова собствена причина, то това е логичен абсурд, за който човек не знае какво да каже.»

Но това е точно толкова логично, както ако той кажеше: повишената норма на печалба беше последица от повишаване на стоковите цени посредством спекулата, и ако се чуват оплаквания, че повишаването на цените унищожавало своята собствена причина, т.е. спекулата, то това е логичен абсурд и т.н. Че дадено нещо може в края на краищата да унищожи своята собствена причина, това е логичен абсурд само за лихваря, който е влюбен във високия лихвен процент. Могъществото на римляните беше причината за техните завоевания, а тази завоевания унищожиха тяхното могъщество. Богатството е причината за разкоша, а разкошът действа разрушително върху богатството. Какъв хитрец! Идиотизмът на съвременния буржоазен свят най-добре се характеризира с почителността, която внушаваше на цяла Англия «логиката» на милионера, на този *dunghill aristocrat* (*аристократ на бунушето. ред.*). Впрочем, ако високата норма на печалба и разширяване на предприятията могат да бъдат причини за висок лихвен процент, оттук съвсем не следва, че високият лихвен процент е причина за висока печалба. Въпросът се състои именно в това, не се ли задържа този висок лихвен процент (както това действително показва кризата) или не се ли вдигна той до най-високата си точка, след като от високата норма на печалба беше останал само един спомен.

(3718.) «Що се отнася до голямото повишение на нормата на дисконтия процент, това обстоятелство възниква изключително от увеличилата се стойност на капитала, а причината за увеличилата се стойност на капитала може, струва ми се, всеки да открие с пълна яснота. Аз вече споменах факта, че през време на 13-годишното действие на банковия закон търговията на Англия нарасна от 45 на 120 милиона фунта стерлинги. Възстановете в паметта си всички събития, които се съдържат в тези кратки цифрови данни; спомнете си колосалното търсене на капитал, което предизвика такова нечувано развитие на търговията; спомнете си, най-последно, че естественият източник на предлагането за това грамадно търсене, а именно ежегодните спес-

тявания на страната, беше през последните три или четири години изчерпан за разходи за военни нужди, които не носят печалба. Да си призная, аз бях изненадан, че лихвата не се вдигна още по-високо или, с други думи, бях изненадан, че недостигът на капитали поради тези колосални операции не се засили още повече, отколкото вие вече наблюдавахте.»

Каква великолепна игра на думи у нашия лихварски логик! Той пак се явява тук със своята повишена стойност на капитала! Вероятно той си въобразява, че на едната страна е ставало това колосално разширяване на процеса на възпроизводство, следователно натрупване на действителен капитал, а на другата страна се е намирал «капиталът», по отношение на който се появило «колосално търсене», предизвикано от стремежа да се осъществи това колосално увеличение на търговията! Но нима самото това колосално увеличение на производството не представляваше увеличение на капитала, и нима, създавайки търсене, то заедно с това не създаваше и предлагане и дори увеличено предлагане на паричен капитал? Ако лихвеният процент се вдигна много високо, то беше само защото търсенето на паричен капитал растеше още по-бързо, отколкото предлагането, с други думи, защото с разширението на промишленото производство се разшири и неговата организация на базата на кредитната система. С други думи, действителното разширение на промишлеността предизвика засилено търсене на «заеми» и това последното търсене е очевидно онова, което нашият банкер разбира под «колосално търсене на капитал». Разбира се, не разширението на простото търсене на капитал повдигна износната търговия от 45 на 120 милиона. И какво разбира понататък Оувърстън, когато казва, че погълнатите от Кримската война ежегодни спестявания на страната образуват естествен източник на предлагането за това голямо търсене? **Първо**, с какво натрупваше Англия през периода от 1792—1815 г., когато войната беше съвсем не такава, каквато е малката Кримска война? **Второ**, ако естественият източник е пресъхнал, от какъв източник тогава се стича капиталът? Както е известно, Англия не е сключвала заеми от други нации. Но ако наред с естествения източник има още и изкуствен, то за една нация най-приятният метод би бил да използва естествения източник за война, а изкуствения източник — в търговията. Но ако беше налице само старият паричен капитал, би ли могъл той да удвои своята ефективност чрез висок

лихвен процент? Господин Оувърстън очевидно смята, че годишните спестявания на страната (които обаче в този случай са вероятно консумирани) се превръщат само в паричен капитал. Но ако не ставаше действително натрупване, т.е. повишаване на производството и увеличаване на средствата за производство, каква полза би имало от натрупването на вземания срещу това производство, облечени в парична форма?

Повишаването на «стойността на капитала», което произлиза от високата норма на печалба, Оувърстън обърква с повишаването, което произтича от засиленото търсене на паричен капитал. Това търсене може да се засилва по причини, които съвсем не зависят от нормата на печалба. Сам Оувърстън привежда като пример, че през 1847 г. това търсене се е засилило поради обезценяване на реалния капитал. В зависимост от това, как му е по-удобно, той отнася стойността на капитала ту към реалния капитал, ту към паричния капитал.

Недобросъвестността на нашия банков лорд, както и неговото ограничено банкерско гледище, което той дидактически подчертава, се вижда по-нататък от следното:

(3728. Въпрос:) «Вие казахте, че според вашето мнение нормата на дисконта няма за търговеца съществено значение; бихте ли били така добър да кажете, кое считате вие като обичайна норма на печалба?»

Г-н Оувърстън смята, че е «невъзможно» да се отговори на този въпрос.

(3729.) «Да приемем, че средната норма на печалбата е 7—10%; в такъв случай едно изменение на нормата на дисконта от 2% на 7% или 8% трябва силно да повлияе върху нормата на печалбата, нали?»

(Самият автор на въпроса смесва нормата на предприемаческия доход с нормата на печалбата и изпуска предвид, че нормата на печалба е общият източник на лихвата и на предприемаческия доход. Нормата на лихвата може да остави неизменна нормата на печалбата, но не и предприемаческия доход. Оувърстън отговаря):

«Първо, деловите хора няма да плащат такава норма на дисконта, която поглъща значителна част от тяхната печалба; в такъв случай те по-скоро

ще прекратят своята дейност.»

(Разбира се, ако могат да направят това, без да се разорят. Докато имат висока печалба, те ще плащат дисконта, защото искат това, а щом тя е ниска, те ще плащат, защото са принудени да плащат.)

«Какво означава дисконтът? Защо някой сконтира една полица?...
Защото иска да получи повече капитал.»

(Стоп! Защото той иска да изпревари обратния приток в парична форма на своя твърдо заангажиран капитал и да избегне застоя в своята работа. Защото той трябва да посрещне срочни плащания. Той иска да увеличи капитала си само когато работите вървят добре, или ако спекулира с чужди капитали, дори когато работите вървят зле. Дисконтът в никой случай не е само средство за разширяване на сделките.)

«А защо иска той да получи в свое разпореждане голям капитал? Защото иска да приложи този капитал; а защо иска да приложи този капитал? Защото това е изгодно, но за него би било неизгодно, ако дисконтът поглъщаше неговата печалба.»

Този самодоволен логик приема, че полиците се сконтират само за разширяване на сделките и че сделките се разширяват, защото носят печалба. Първата предпоставка е погрешна. Обикновеният делови човек сконтира, за да антиципира паричната форма на своя капитал и с това да осигури непрекъснатост на процеса на възпроизводство; не за да разшири предприятието или да се снабди с добавъчен капитал, а за да уравновеси кредита, който дава, с кредита, който получава. И ако започне да разширява своето предприятие чрез кредит, то дисконтът на полиците ще му принесе малко полза, тъй като дисконтът е само превръщане на намиращия се вече в неговите ръце паричен капитал от една форма в друга; той ще предпочете да сключи твърд заем за по-дълъг срок. Впрочем рицарят на кредита сконтира своите фиктивни полици, за да разшири своята дейност, за да покрие една несолидна сделка с друга, не за да получи печалба, а за да получи в свое разпореждане чужд капитал.

След като отъждествява по този начин дисконта със заем на добавъчен капитал (а не с превръщане на полици, които представляват капитал, в налични пари, господин Овърстън веднага отстъпва, щом го притиснат.

(3730. Въпрос:) «Нима търговците, веднъж ангажирали се в някоя работа, не се оказват принудени да продължават известно време спотите операции, въпреки временното повишаване на лихвата?» — (Оувърстън) «Няма съмнение, че ако при някаква отделна сделка някой може да получи в свое разпореждане капитал срещу по-нисък лихвен процент вместо срещу висок, то един такъв случай, взет от тази ограничена гледна точка, е за него приятен.»

Затова пък колко безгранична е гледната точка на господни Оувърстън, когато той под «капитал» неочаквано разбира само своя банкерски капитал и затова смята човека, който сконтира при него полици, за човек без капитал, тъй като неговият капитал съществува в стокова форма или тъй като паричната форма на капитала е в този случай полица, която господни Оувърстън превръща в друга парична форма.

(3732.) «Можете ли във връзка с банковия закон от 1844 г. да посочите какво е било приблизителното отношение на лихвения процент към златния резерв на банката; вярно ли е, че когато златото в банката е възлизало на 9 или 10 милиона, лихвеният процент е бил 6 или 7%, а когато златото възлизало на 16 милиона, лихвеният процент е бил приблизително 3—4%?» (Авторът на въпроса иска да го застави да му обясни лихвения процент, доколкото той се определя от количеството на златото в банката, с лихвения процент, доколкото той се определя от стойността на капитала.) — «Аз няма да кажа, че това е така... но ако е така, ние би трябвало, по мое мнение, да вземем още по-строги мерки от онези, които бяха взети през 1844 г.; защото ако беше истина, че колкото е по-голям златният запас, толкова е по-нисък лихвеният процент, тогава, съгласно този възглед по въпроса, ние би трябвало веднага да се заемем да увеличим златния запас до неограничена сума и тогава бихме свели лихвата до нула.»

Ни най-малко несмутен от тази лоша шега, авторът на въпроса, Кейли, продължава:

(3733.) «Нека да е така, да приемем, че на банката се върнеха 5 милиона злато, в такъв случай златният запас през следващите шест месеца би възлязъл на около 16 милиона, и да приемем, че благодарение на това лихвеният процент би спаднал на 3 или 4% — как би

могло тогава да се твърди, че спадането на лихвения процент е произлязло от силното намаление на сделките?» — «Аз казах, че неотдавнашното силно повишение на лихвения процент, а не неговото спадане, е тясно свързано със силното разширение на сделките».

Но Кейли е казал следното: ако повишението на лихвения процент, заедно с намалението на златния запас е показател за разширение на сделките, то в такъв случай понижението на лихвения процент заедно с увеличението на златния запас трябва да бъде показател за намаление на сделките. На това Оувърстън не може да даде никакъв отговор.

(3736. въпрос:) «Спомням си, че Вие» в текста стои постоянно *Lordship* (*Ваша светлост. ред.*) «бяхте казали, че парите са оръдие за получаване на капитал.» (Каква безсмислица да се смятат за оръдие за получаване на капитал; те са форма на капитала.) «При намаление на златния запас» (на Английската банка) «не се ли състои, напротив, голямото затруднение в това, че капиталистите не могат да си набавят пари?» — (Оувърстън:) «Не, не са капиталистите, а некапиталистите, които търсят да си набавят пари; а защо те търсят пари?... Защото посредством парите те получават в свое разпореждане капитала на капиталистите, за да водят работата на хора, които не са капиталисти.»

Тук той направо обяснява, че фабрикантите и търговците не са капиталисти и че капиталът на капиталиста е само паричният капитал.

(3737.) «Нима хората, които теглят полици, не са капиталисти?» — «Хората, които теглят полици, могат да бъдат капиталисти, а могат и да не бъдат».

Тук той се е хванал здраво. Поставам му се въпрос, не представляват ли полиците на търговците стоки, които те са продали или натоварили. Оувърстън отрича, че тези полици точно така представляват стойността на стоките, както банкнотите представляват златото. (3740, 3741.) Това е вече безсрамие!

(3742.) «Не е ли целта на търговеца да получи пари?» — «Не, получаването на пари не е целта при тегленето на полицата; получаването на пари е целта при сконтирането на полиците.»

Тегленето на полици е превръщане на стоката в една от формите на кредитните пари, а сконтирането на полици е само превръщане на тези кредитни пари в други пари, а именно в банкноти. Във всеки случай Оувърстън тук признава, че целта на сконтирането на полици е получаването на пари. По-рано той не позволяваше да се сконтира, за да се превърне капиталът от една форма в друга, а само — за да се получи добавъчен капитал.

(3743.) «Какво е главното желание на търговския свят под гнета на паниката, която според вашите думи е съществувала през 1825, 1837 и 1839 г., стремят ли се деловите хора да получат в свое разпореждане капитал или законни платежни пари?» — «Те се стремят да получат в свое разпореждане капитал за по-нататъшно водене на своята дейност.»

Тяхната цел е да получат средства за плащане на изтичащи полици, които са теглени срещу самите тях, предвид на настъпилото ограничение на кредита, за да не бъдат принудени да продадат своята стока под нормалната цена. Ако самите те изобщо нямат капитал, то заедно с платежните средства те, разбира се, получават същевременно и капитал, защото получават стойност без еквивалент. Търсеното на пари като такива винаги се свежда само до желанието да се превърне дадена стойност от форма на стока или на вземания във форма на пари. Затова именно, дори ако се абстрахираме от кризите, има голяма разлика между заемането на капитал и дисконта, който само постига превръщане на паричните вземания *от една форма в друга*, или в действителни пари.

{Аз — редакторът, Фридрих Енгелс — ще си позволя тук да вмъкна една забележка.

Според Норман, както и според Лойд-Оувърстън, банкерът винаги се явява като лице, което «дава в заем капитал», а неговият клиент — като лице, което иска от него «капитал». Така, според думите на Оувърстън, едно или друго лице сконтира при банкера една полица, «защото иска да получи *капитал*» (3729), и за този човек е приятно, ако «може да получи в свое *разпореждане капитал* срещу ниска лихва» (3730). «Парите са *оръдие* за получаване на *капитал*» (3736) и при паника главното желание

на деловия свят е да «получи в свое разпореждане *капитал*» (3743). При всичката обърканост у Лойд-Оувърстън по въпроса, какво е капитал, все пак от неговите думи достатъчно ясно се вижда, че той нарича капитал онова, което банкерът дава на своя делови клиент — капитал, който по-рано не се е притежавал от клиента и който му е даден в заем като добавъчен капитал към онзи, с който преди това е разполагал клиентът.

Банкерът дотолкова е свикнал да фигурира като разпределител — под формата на заем — на свободния в парична форма обществен капитал, че всяка функция, при която той дава пари, му се вижда като отпускане на аванс, на заем. Всички пари, които той изплаща, му се представят като заем, като аванс. Когато банкерът разходва пари направо за отпускане на заем, това е вярно в буквалния смисъл. Когато ги разходва за сконтиране на полици, то за самия него те действително представляват аванс, заем, отпуснат до изтичане срока на полицата. Така в главата на банкера се затвърдява представата, че той не може да извърши нито едно плащане, което да не е аванс, и при това аванс не само в смисъл, че всяко влагане на пари с цел да се получи лихва или печалба се разглежда от икономическа гледна точка като аванс, който съответният притежател на пари като частно лице отпуска на самия себе си като предприемач. А заеми в този определен смисъл, че банкерът заемообразно предава на клиента една сума, с която се увеличава намиращият се в разпореждане на последния капитал.

Именно тази представа, която се пренесе от банкерската кантора в политическата икономия, създаде объркващия спорен въпрос: онова, което банкерът предоставя в разпореждане на своя клиент като налични пари, капитал ли е, или това са само пари, средство за обръщение, *currency*? За да се разреши този — по същество прост — спорен въпрос, трябва да застанем на гледището на банковите клиенти. Всичко зависи от това, какво те искат и какво получават.

Ако банката е съгласна да отпусне на своя клиент заем просто срещу неговия личен кредит, без той да представи от своя страна гаранции, работата е ясна. Клиентът безусловно получава един аванс с определена стойностна величина, един заем като-допълнение към своя капитал, с който досега е разполагал. Той ги получава в парична форма, т.е. получа-

ва не само пари, но и паричен *капитал*.

Но ако той получава заем, отпуснат срещу залог на ценни книжа и пр., това е заем в този смисъл, че му се дават пари с уговорка, че ще ги върне обратно. Но това не е заем на капитал. Защото ценните книжа също представляват капитал, и то на по-голяма сума от заема. Следователно получателят взема по-малка капиталова стойност, отколкото дава като залог; такава операция съвсем не представлява за него придобиване на добавъчен капитал. Той извършва сделката не защото му е нужен капитал — той вече го има в своите ценни книжа, — а защото му са нужни пари. Тук следователно имаме *заемане на пари, а не на капитал*.

Ако заемът се отпуща срещу дисконт на полици, тогава изчезва и формата на аванса. Тук имаме налице чиста покупко-продажба. Посредством джирото полицата минава в собственост на банката, а парите — в собственост на клиента; за тяхното връщане от негова страна не става и дума. Ако клиентът купува налични пари с полица или с друго оръдие на кредита, това е ни повече и ни по-малко също такъв заем, както, ако купеше наличните пари с някаква друга стока: памук, желязо, жито. И най-малко тук може да става дума за заемане на *капитал*. Всяка покупко-продажба между търговец и търговец е прехвърляне на капитал. Но заем имаме само там, където прехвърлянето на капитал не става взаимно, а става едностранно и за срок. Затова заемане на капитал чрез сконтиране на полици може да става само там, където полицата е фиктивна полица, която съвсем не представлява продадени стоки и която не взема нито един банкер, щом знае що за полица е това. Следователно при нормалната дисконтна сделка клиентът на банката не получава никакъв заем нито в капитал, нито в пари; той получава пари срещу продадена стока.

По този начин случаите, когато клиентът иска от банката и получава от нея капитал, се различават много ясно от онези случаи, когато той получава пари в заем или купува пари от банката. И тъй като тъкмо господин Лойд-Овърстън имаше обичай само в най-редки случаи да отпуска в заем без покритие своите фондове (той беше банкерът на моята фирма в Манчестър) то също така е ясно, че неговите красиви описания относно масите от капитал, които великодушните банкери дават в заем на нуждаещите се от капитал фабриканти, са чиста измислица.

Впрочем в гл. XXXII Маркс казва по същество същото: «Търсенето на платежни средства е просто търсене на *превръщане на пари*, доколкото търговците и производителите могат да представят солидна гаранция; то е търсене на паричен капитал, доколкото такава гаранция липсва, доколкото следователно заемането на платежни средства им дава не само *паричката форма*, но и недостигащия им за плащането еквивалент, безразлично в каква *форма*. — После в гл. XXXIII: «При развито кредитно дело, когато парите се съсредоточават в ръцете на банките, банките поне номинално дават в заем пари. Това авансиране не се отнася до парите, които се намират в обръщение. Тук се авансира оръдието на обръщението, а не се авансират капитали, които се обръщат посредством това оръдие.» — Господни Чапмън, който трябва да знае това, също потвърждава гореизложеното разбиране на дисконтната операция:

«В. С.» 1857: «Банкерът има полицата, bankerът е *купил полицата*.»
Показания. Въпрос 5139.

Впрочем ние ще се върнем пак на тази тема в гл. XXVIII в този том. Ф.Е.}

(3744.) «Бъдете така любезни да опишете, какво действително разбирате под израза капитал?» — (Отговор на Оувърстън): «Капиталът се състои от различни стоки, чрез които се поддържа в ход дейността (*capital consists of various commodities, by the means of which trade is carried on*); има основен капитал и има оборотен капитал. Вашите кораби, вашите докове, вашите корабостроителници са основен капитал; вашите хранителни продукти, вашите дрехи и т.н. са оборотен капитал.»

(3745.) «Отливът на злато зад граница има ли вредни последици за Англия?» — «Не, ако с тази дума се свързва един разумен смисъл.» (Появява се старата теория на Рикардо за парите)... «При естествения ред на нещата парите на целия свят се разпределят в известни пропорции между различни страни; тези пропорции са от такъв род, че при едно подобно разпределение» (на парите) «взаимоотношенията между една коя да е страна, от една страна, и всички останали страни на света, от друга, се явяват като проста размяна; но има пертурбации, които от време на време влияят върху това разпределение; щом те се появят, част от парите на дадена страна се отлива в

други.» — (3746). «Вие употребявате сега израза: *пари*. Ако съм ви разбрал по-преди правилно, вие наричахте това загуба на капитал.» — «Кое съм наричал загуба на капитал?» — (3747.) «Отлива на злато.» — «Не, това не съм казвал. Ако вие употребявате златото като капитал, тогава без съмнение това ще бъде загуба на капитал; това ще бъде отстъпване на известна част от благородния метал, от който се състоят световните пари.» — (3748.) «Нима вие не казвахте по-преди, че изменението на нормата на дисконта е само признак за изменение на стойността на капитала?» — «Да.» (3749). «И че нормата на дисконта се изменя, общо взето, с изменението на златния резерв на Английската банка?» — «Да; но аз вече казах, че колебанията на лихвения процент, които произтичат от изменението на количеството на парите» (следователно той разбира тук количеството на действителното злато) «в страната, са съвсем нищожни...»

(3750) «И така вие искате да кажете, че е станало намаление на капитала, щом е станало едно по-продължително, но все пак само временно повишение на дисконта над обичайната норма?» — «Намаление в известен смисъл на думата. Изменило се е *съотношението* между капитала и търсенето на капитал; но възможно е това да се дължи на увеличение на търсенето, а не поради намаление количеството на капитала.»

(Но нали току-що капиталът се приравняваше към парите или златото и малко по-рано повишението на лихвения процент се обясняваше с високата норма на печалба, която произлиза от разширението, а не от намалението на сделките или на капитала.)

(3751). «Какъв капитал вие имате тук специално предвид?» — «Зависи напълно от това, от какъв капитал се нуждае всеки отделен човек. Това е капиталът, с който разполага нацията за водене на своята стопанска дейност, и ако тази дейност се разшири двойно, трябва да настъпи силно увеличение на търсенето на капитал, необходим за по-нататъшно продължение.»

(Този хитър банкер отначало разширява двойно дейността си и след това увеличава търсенето на капитал, необходим за това удвояване. Той вижда винаги само своя клиент, който търси от господин Лойд по-голям

капитал, за да разшири двойно своята дейност.)

«Капиталът е както всяка друга стока» (но нали капиталът, по мнението на господин Лойд, не е нищо друго освен съвкупност от стоки!); «той изменя своята цена» (следователно стоките два пъти менят цената си — веднъж като стоки и друг път — като капитал) «в зависимост от търсенето и предлагането».

(3752.) «Колебанията в нормата на дисконта са свързани, общо взето, с колебанията на златния запас в банковите хранилища. Този ли капитал имате вие предвид?» — «Не.» — (3753.) «Можете ли да посочите един пример, когато в Английската банка са били натрупани големи запаси от капитал и същевременно нормата на дисконта е стояла високо?» — «В Английската банка се натрупват не капитали, а пари.» — (3754.) «Вие дадохте показание, че лихвеният процент зависи от количеството на капитала; бихте ли имали любезността да ни кажете какъв капитал имате предвид и можете ли да приведете един пример, когато в банката са лежали големи запаси от злато и същевременно лихвеният процент е стоял високо?» — «Твърде вероятно е» (аха!), «натрупването на злато в банката да е могло да съвпадне с нисък лихвен процент, защото в един период на слабо търсене на капитал» (именно на паричен капитал; времето, за което става дума тук, именно 1844 и 1845 г., беше време на процъфтяване) «може естествено да се натрупва средството или оръдието, чрез което се осъществява командването на капитала.» — (3755.) «Следователно вие мислите, че между нормата на дисконта и количеството злато в трезорите на банката няма никаква връзка?» — «Такава връзка може би и да съществува, но това не е принципна връзка» (обаче неговият Банков закон от 1844 г. издигна именно в принцип на Английската банка регулирането на лихвения процент според количеството на намиращото се в нейно разпореждане злато); «Тези явления могат да съвпадат по време (*there may be a coincidence of time*).» — (3758.) «Следователно вие искате да кажете, че затруднението на търговците тук, в страната, във време на недостиг на пари, поради висока норма на дисконта, се състои в това, да се получи капитал, а не в това, да се получат пари?» — «Вие смесвате две различни неща, които аз в тази форма не свързвам; трудността се със-

тои в това, да се получи капитал, но също тъй е трудно да се получат пари... Трудността да се получат пари и трудността да се получи капитал е една и съща трудност, разглеждана в два различни момента на нейното развитие.»

Тук рибата пак се е хванала здраво. Първата трудност е да се сконтира една полица или да се получи заем срещу залог на стока. Трудността се състои в това, да се превърне в пари даден капитал или даден търговски стойностен знак за капитал. И тази трудност се изразява между другото във високия лихвен процент. Но щом парите са вече получени, в какво се състои тогава втората трудност? Ако става дума само за плащането, няма някой ще срещне трудност да се освободи от своите пари? А ако става дума за покупка, няма някой е срещал някога през време на криза затруднения при купуването на стока? И ако дори се допусне, че се касае до особения случай на поскъпване на житото, памука и т.н., то тази трудност би могла да се изразява не в стойността на паричния капитал, т.е. не в лихвения процент, а само в цената на стоката; а пък тази трудност е вече преодоляна с това, че нашият човек сега разполага с пари за покупката на тази стока.

(3760.) «Но няма по-високата норма на дисконта не увеличава трудността да се получат пари?» — «Тя увеличава трудността да се получат пари, но не за притежаване на парите става дума, парите са само формата» (и тази форма носи печалба в джоба на банкера), «в която се изразява увеличилата се трудност да се получи капитал в сложните отношения на културната обстановка.»

(3763.) (Отговор на Оувърстън:) «Банкерът е посредникът, който, от една страна, приема влогове, а, от друга страна, използва тези влогове, като ги поверява *във форма на капитал* в ръцете на хора, които и т.н.»

Тук узнаваме най-после какво разбира *той* под капитал. Той, превръща парите в капитал, като «ги поверява», или, казано малко по-неделикатно, като ги дава под лихва.

След като беше казал по-рано, че изменението на дисконтната норма не е по същество свързано с изменението сумата на златния запас на банка-

та или с количеството на наличните пари, а най-много съвпада по време, г. Оувърстън повтаря:

(3805.) «Ако в страната количеството на парите се намали поради отлив, то стойността им ще се повиши и Английската банка ще трябва да се приспособи към това изменение на стойността на парите» (следователно към изменението на стойността на парите като капитал, с други думи, към изменението на лихвения процент, защото стойността на парите като пари си остава в сравнение със стоките същата). «Технически това се изразява така, че банката повишава лихвения процент».

(3819.) «Аз никога не ги смесвам едно с друго.»

Именно парите с капитала. Той не ги смесва по простата причина, че никога не ги различава.

(3834.) «Много голямата сума, която трябваше да се заплати» (за жито през 1847 г.) «за необходимите средства за съществуване на страната и която в действителност беше капитал.»

(3841.) «Колебанията на нормата на дисконта имат без съмнение твърде тясна връзка със състоянието на златния резерв» (на Английската банка), «защото състоянието на резервите е показателят за увеличение или намаление на масата на намиращите се в страната пари; и в същата пропорция, в която се увеличава или се намалява количеството на парите в страната, спада или се повишава стойността на парите, а с това се съобразява и банковата форма на дисконта.»

Следователно Оувърстън признава тук онова, което категорично отричаше в своето показание № 3755.

(3842.) «Между едното и другото съществува тясна връзка.»

А именно между количеството злато в емисионния отдел на банката и банкнотния резерв в отдела за банкови операции. Тук той обяснява изменението на лихвения процент с изменението на количеството на парите. При това той казва една лъжа. Резервите могат да се намалят поради

това, че се е увеличило количеството на намиращите се в обръщение в страната пари. Това се случва, когато публиката взема повече банкноти, а металният запас не се намалява. Но тогава ще се повиши лихвеният процент, защото тогава банковият капитал на Английската банка е ограничен по закона от 1844 г. Но по това той не бива да говори, тъй като по силата на този закон двата отдела на банката нямат нищо общо помежду си.

(3859.) «Една висока норма на печалба винаги ще повлече след себе си голямо търсене на капитал; голямото търсене на капитал ще повиши неговата стойност.»

Тук най-после откриваме връзка, както си я представя Оувърстън, между високата норма на печалба и търсенето на капитал. Между другото през 1844—1845 г. цареше например в памучната промишленост висока норма на печалба, защото при силно търсене на памучни стоки суровият памук беше евтин и остана евтин. Стойността на капитала (а според едно, дадено по-рано от Оувърстън определение, капитал е това, от което всеки един се нуждае за своето предприятие), следователно в дадения случай стойността на суровия памук не се повиши за фабриканта. Нека високата норма на печалба да е подбудила някой памучен фабрикант да вземе в заем пари, за да разшири своята дейност. В такъв случай би се повишило неговото търсене на паричен капитал и на нищо повече.

(3889.) «Златото може да бъде и да не бъде пари, както хартията може да бъде и да не бъде банкнота.»

(3896.) «Правилно ли ви разбирам в смисъл, че вие се отказвате от становището, с което се аргументирахте през 1840 г., че колебанията в количеството на намиращите се в обръщение банкноти на Английската банка трябва да следват колебанията в сумата на златния запас?» — «Аз дотолкова се отказвам от него... доколкото при сегашното състояние на нашите познания ние трябва да прибавим към намиращите се в обръщение банкноти още и банкнотите, които лежат в банковия резерв на Английската банка.»

Това е превъзходно. Произволното постановление, че банката може да печата толкова книжни банкноти, колкото е златото в нейните хранилища

плюс още 14 милиона, определя, разбира се, обстоятелството, че банкнотната емисия на банката се колебае заедно с колебанията на златния запас. Но тъй като «сегашното състояние на нашите познания» ясно показва, че количеството банкноти, което банката има право съгласно това постановление да фабрикува и което емисионният отдел предава на отдела за банкови операции — че това обръщение между двата отдела на Английската банка, което се колебае с изменението на златния запас, не определя колебанията на банкнотното обръщение вън от стените на Английската банка, то последното, действителното обръщение, става сега за администрацията на банката безразлично и решаващо, става само обръщение между двата отдела на банката, чиято разлика от действителното се отразява в резерва. За външния свят това обръщение е важно само доколкото резервът показва до каква степен банката се е приближила до установения от закона максимум на банкнотна емисия и колко още могат да получат клиентите на банката от отдела за банкови операции.

За *mala fides* (*недобросъвестността. ред.*) на Оувърстън говори следният блестящ пример:

(4243.) «Колебае ли се, по ваше мнение, количеството на капитала от месец на месец в такава степен, че неговата стойност да може в резултат на това да се изменя така, както наблюдавахме това през последните години в колебанията на нормата на дисконта?» — «Съотношението между търсене и предлагане на капитал без съмнение може да се изменя дори в кратки интервали време... Ако Франция утре заяви, че възнамерява да сключи голям заем, това без съмнение веднага ще предизвика в Англия силно изменение в *стойността на парите*, т.е. в *стойността на капитала*.»

(4245.) «Ако Франция даде да се разбере, че тя веднага се нуждае за някаква цел от стоки за 30 милиона, ще възникне, ако си послужим с по-научния и по-прост израз, силно търсене на *капитал*.»

(4246.) «*Капиталът*, който Франция би желала да купи със своя заем, е *едно*; *парите*, с които Франция ще го купи, е *нещо друго*; тогава кое изменя своята стойност — *парите* ли или не?» — «Ние пак

се връщаме на стария въпрос и аз смятам, че този въпрос е по-подходящ за кабинета на учения, отколкото за тази заседателна зала на комитета.»

С тези думи той се оттегля, но не в кабинета на учения [*84](#)).

([горе](#))

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И СЕДМА

РОЛЯТА НА КРЕДИТА В КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

Общите бележки, изказани досега от нас относно кредитното дело, бяха следните:

I. Необходимост от образуване на кредит, за да съдейства на изравняване нормата на печалба или на движението на това изравняване, върху което почива цялото капиталистическо производство.

II. Намаляване разходите по обръщението.

1) Един от главните разходи по обръщението са самите пари, доколкото те самите имат стойност. Парите се икономизират чрез кредита по три начина:

A. За голяма част от сделките парите съвсем отпадат.

B. Обръщението на средствата за обръщение се ускорява [*85](#)).

Това съвпада отчасти с онова, което ще се каже в точка 2). От една страна, това ускоряване е техническо, т.е. при неизменна величина и количество на действителните стокови обороти, които свързват потреблението, по-малко количество пари или парични знаци изпълняват същата служба. Това е свързано с техниката на банковото дело. От друга страна, кредитът засилва скоростта на стоковата метаморфоза и заедно с това скоростта на паричното обръщение.

C. Заместване на златните пари с книжни.

2) Ускоряване чрез кредита на отделните фази на обръщението или на

метаморфозата на стоките, след това на метаморфозата на капитала, а заедно с това ускоряване на процеса на възпроизводство изобщо. (От друга страна, кредитът позволява да се разделят за по-дълго време един от друг актовете на покупката и продажбата и затова служи за основа на спекулата.) Съкращаване на резервните фондове, което може да се разглежда от двояко гледище: от една страна, като намаление на циркулиращите средства за обръщение, от друга — като намаление на онази част от капитала, която трябва винаги да съществува в парична форма*86).

III. Образуване на акционерни дружества. Оттук:

1) Колосално разширяване размерите на производството и възникване на предприятия, които бяха невъзможни за отделния капитал. Заедно с това такива предприятия, които по-рано бяха правителствени, стават обществени.

2) Капиталът, който сам по себе си почива върху обществения начин на производство и предпоставя обществена концентрация на средствата за производство и на работните сили, получава тук непосредствено формата на обществен капитал (капитал на непосредствено асоциирани индивиди) в противоположност на частния капитал, а неговите предприятия се явяват като обществени предприятия в противоположност на частните предприятия. Това е **отмяна на капитала като частна собственост** в границите на самия капиталистически начин на производство.

3) Превръщане на действително функциониращия капиталист в прост управител, който се разпорежда с чужди капитали, и на собствениците на капитал — в чисти собственици, в чисти парични капиталисти. Дори ако получаваните от тях дивиденди включват лихва и предприемачески доход, т.е. цялата печалба (защото издръжката на управителя е или трябва да бъде само работна заплата за известен род квалифициран труд, цената на който се регулира на пазара на труда както цената на всеки друг труд), все пак цялата тази печалба се получава само във форма на лихва, т.е. просто като възнаграждение за собствеността върху капитала, която по този начин съвсем се отделя от функцията в действителния процес на възпроизводство, както тази функция в лицето на управляващия се отделя от собствеността върху капитала. Така печалбата се явява (вече не само една част от нея, лихвата, която получава своето оправдание в пе-

чалбата на наемателя) като просто присвояване на чужд принадлеен труд, което възниква от превръщането на средствата за производство в капитал, т.е. от тяхното отчуждаване от действителните производители, от тяхната противоположност като чужда собственост спрямо всички действително участващи в производството индивиди, от управителя до последния надничар. В акционерните дружества функцията е отделена от собствеността върху капитала, следователно и трудът е съвсем отделен от собствеността върху средствата за производство и върху принадлежния труд. Това е резултат на най-високо развитие на капиталистическото производство, необходим преходен пункт към обратното превръщане на капитала в собственост на производителите, но вече не в частна собственост на разединени производители, а в собственост на асоциирани производители, в непосредствена обществена собственост. От друга страна, акционерните дружества са преходен пункт към превръщане на всички функции в процеса на възпроизводство, които досега са още свързани със собствеността върху капитала, просто във функции на асоциираните производители, в обществени функции.

Преди да отидем по-нататък, ще отбележим още следния икономически важен факт: тъй като печалбата приема тук чистата форма на лихва, то подобни предприятия се оказват възможни дори когато носят само лихва; това е една от причините, които задържат спадането на общата норма на печалба, тъй като не е необходимо тези предприятия, където постоянният капитал се намира в такава колосална пропорция към променливия, непременно да участват в изравняване на общата норма на печалба.

{От времето, когато Маркс написа тези редове, се развиха, както е известно, нови форми на промишленото предприятие, които представляват втора и трета степен на акционерно дружество. На всекидневно увеличаващата се бързина, с която може сега да расте производството във всички отрасли на едрата промишленост, противостои постоянно забавяне на разширяването на пазара за тези умножили се продукти. Това, което промишлеността създава за месеци, пазарът едва може да консумира за няколко години. Към това се присъединява политиката на защитни мита, в резултат на която всяка промишлена страна се огражда от всички други и особено от Англия и изкуствено повишава отечественото производство. Последниците от това са общо хроническо свръхпроизвод-

ство, ниски цени, спадаща и дори съвсем изчезваща печалба; накратко, много отдавна прославената свобода на конкуренцията съвсем издиша и трябва сама да признае своя явен скандален банкрут. Този банкрут се изразява именно в това, че във всяка страна едрите промишленици от определен отрасъл се обединяват в картели за регулиране на производството. Един комитет установява точно количеството на стоките, които трябва да произведе всяко предприятие, и разпределя в последна сметка постъпващите поръчки. В отделни случаи възникваха от време на време дори международни картели, както например между английската и германската желязна промишленост. Но и тази форма на обобществяване на производството не беше достатъчна. Противоположността на интересите на отделните предприятия твърде често ги разкъсваше и отново възстановяваше конкуренцията. Стигна се дотам, че в отделни отрасли, където степента на развитие на производството допускаше това, започнаха да съсредоточават общото производство на този отрасъл от предприятия в едно голямо акционерно дружество под единно ръководство. В Америка това беше вече многократно осъществявано, в Европа най-големият пример от този род си остава досега «*United Alkali Trust*», който съсредоточи цялото английско производство на алкали в ръцете на една единствена фирма. Предишните притежатели на отделните заводи — повече от тридесет — получиха за целия инвентар по оценената му стойност акции за общо около 5 милиона фунта стерлинги, които представляват основният капитал на тръста. Техническото управление остава в ръцете на предишните ръководители, а ръководството на работата е концентрирано в ръцете на генералната дирекция. Оборотният капитал (*floating capital*), на сума около един милион фунта стерлинги, беше предложен на публиката за покритие. Следователно целият капитал на тръста възлиза на 6 милиона фунта стерлинги. Така в този отрасъл, който образува основата на цялата химическа промишленост, конкуренцията в Англия е заместена от монопола и по най-задоволителен начин се подготвя бъдещата експроприация от страна на цялото общество, на нацията. Ф.Е. }

Това е **отмяна** на капиталистическия начин на производство в рамките на самия капиталистически начин на производство и оттам едно само себе си унищожавашо противоречие, което *prima facie* (*преди всичко. ред.*) се представя просто като преходен пункт към една **нова форма на производство**. Като такова противоречие то изпъква и в своя-

та проява. В известни сфери то води към установяване на монопол и затова изисква държавна намеса. То възпроизвежда нова финансова аристокрация, нова разновидност от паразити в образа на фантазьори, грюндери и чисто номинални директори; цяла система от мошеничество и измама във връзка с учредяването, издаване на акции и търговия с акции. Това е частно производство без контрола на частната собственост.

IV. Ако оставим настрана акционерното дело — което е **отмяна на капиталистическата частна промишленост** на база самата капиталистическа система и което според това, доколкото се разширява и обхваща нови сфери на производство, **премахва частната промишленост, — кредитът дава възможност на отделния капиталист или на онзи, който се смята за капиталист, да се разпорежда абсолютно в рамките на известни граници с чужд капитал и с чужда собственост и в резултат на това с чужд труд*87)**. Разпореждането с обществен, а не със собствен капитал му дава възможност да се разпорежда с обществен труд. Самият капитал, който лицето действително или според мнението на публиката владее, става само основа за кредитната надстройка. Това се отнася особено до търговията на едро, през която преминава най-голямата част от обществения продукт. Тук изчезва всяко мерило, всички повече или по-малко обосновани в рамките на капиталистическия начин на производство оправдания. Спекулиращият търговец на едро рискува не със своя, а с обществена собственост. Фразата за произхода на капитала от спестяванията става също цинична, тъй като спекулиращият иска тъкмо другите да пестят за него.

{Както неотдавна цяла Франция бе спестила един и половина милиарда франка за панамските мошеници. С каква точност е изобразено тук цялото панамско мошеничество цели двадесет години, преди то да бъде извършено! Ф.Е.}

На другата фраза относно въздържанието пряко противоречи присъщият на капитала разкош, който сега сам става средство на кредита. Представа, крило на едно по-малко развито стъпало на капиталистическо производство имаха още известен смисъл, стават тук съвсем безсмислени. Успех и неуспех еднакво водят тук към централизация на капиталите, а поради това и към експроприация в най-колосален мащаб. Експроприаци-

ята се разпростира тук от непосредствения производител върху самите капиталисти, дребни и средни. Тази експроприация е изходна точка на капиталистическия начин на производство; осъществяването на тази експроприация е негова задача, и то в последна сметка експроприацията на всички индивиди от средствата за производство, които с развитие на общественото производство престават да бъдат средства на частното производство и продукти на частното производство и могат да бъдат средства за производство само в ръцете на асоциираните производители, т.е. тяхна обществена собственост, както са и техен обществен продукт. Но тази експроприация в рамките на самата капиталистическа система се изразява в антагонистична форма, във форма на присвояване на обществена собственост от малцина; а кредитът все повече придава на тези малцина характер на авантюристи. Тъй като собствеността съществува тук във форма на акции, то нейното движение и прехвърляне става просто резултат на борсова игра, където малките риби се поглъщат от акулите, а овцете — от борсовите вълци. В акционерното дело вече съществува противоположност на старата форма, при която обществените средства за производство се явяват във вид на индивидуална собственост; но самото превръщане във формата на акция е още стеснено от капиталистическите граници; ето защо, вместо да преодолее противоречието между характера на богатството като обществено богатство и като частно богатство, то само развива това противоречие в нов вид.

Кооперативните фабрики на самите работници са в рамките на старата форма първият пробив в старата форма, макар че те навсякъде в тяхната действителна организация възпроизвеждат, разбира се, и трябва да възпроизвеждат всички недостатъци на съществуващата система. Но антагонизмът между капитал и труд се премахва в рамките на тези фабрики, макар и отначало само в такава форма, че работниците като асоциация се явяват като свой собствен капиталист, т.е. употребяват средства за производство за използване на своя собствен труд. Те показват как на известно стъпало на развитие на материалните производителни сили и на съответстващите им обществени форми на производство с естествена необходимост възниква и се развива от един начин на производство нов начин на производство. Без фабричната система, която възниква от капиталистическия начин на производство, както и без кредитната система, която възниква от същия този начин на производство, кооперативната

фабрика не би могла да се развие. Кредитната система, която образува главната основа за постепенно превръщане на капиталистическите частни предприятия в капиталистически акционерни дружества, е също така и средство за постепенно разширение на кооперативните предприятия в повече или по-малко национален мащаб. Капиталистическите акционерни предприятия, както и кооперативните фабрики, трябва да се разглеждат като преходни форми от капиталистическия начин на производство към асоциирания, само че в едните противоречието е отстранено, а в другите — не.

Досега ние разгледахме развитието на кредитното дело и съдържащото се **скрито** в него премахване на капиталистическата собственост главно по отношение на промишления капитал. В следващите глави ще разгледаме кредита по отношение на лихвоносния капитал като такъв, неговото влияние върху последния, формата, която той тук приема; при това изобщо ще трябва да направим още няколко бележки от специфично икономически характер.

Засега само следното:

Ако кредитното дело е главен лост на свръхпроизводството и на прекомерната спекула в търговията, това е само защото процесът на възпроизводство, който по своята природа е еластичен, се форсира тук до крайни предели и при това се форсира, защото значителна част от обществения капитал се прилага от негови несобственици, които поради тази причина се впускат в работа съвсем различно от собственика, който, доколкото функционира сам, боязливо пресмята ограничените възможности на неговия частен капитал. Това само потвърждава, че основното върху противоречивия характер на капиталистическото производство нарастване на стойността на капитала допуска едно действително, свободно развитие само до известна граница и следователно всъщност създава за производството присъщи окови и граници, които постоянно се разкъсват от кредита*[88](#)). Затова кредитното дело ускорява материалното развитие на производителните сили и създаването на световния пазар, довеждането на които — като материални основи на новата форма на производството — до известно стъпало на развитие съставлява историческата задача на капиталистическия начин на производство. Същев-

ременно кредитът ускорява насилствените взривове на това противоречие, кризите, и с това засилва елементите на разложение на стария начин на производство.

Присъщият на кредитната система двойствен характер: да развива, от една страна, движещата сила на капиталистическото производство, обогатяването чрез експлоатация на чуждия труд, до най-чиста и най-колосална система на хазарт и мошеничество и все повече да съкращава броя на малцината, които експлоатират обществено богатство; а, от друга страна, да образува преходната форма към нов начин на производство — тази именно двойственост придава на главните предвестници на кредита от Лоу до Исак Перейра присъщия им приятен смесен характер на мошеник и пророк.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ОСМА СРЕДСТВА ЗА ОБРЪЩЕНИЕ И КАПИТАЛ; ВЪЗГЛЕДЪТ НА ТУК И ФУЛЕРТЪН

Разликата между средствата за обръщение и капитала, тъй както я описват Тук^{*89}), Уилсън и други, които при това безразборно смесват различията между средствата за обръщение като пари, като паричен капитал изобщо и като лихвоносен капитал (*moneyed capital* в английския смисъл), се свежда до следните два пункта.

Средствата за обръщение се обръщат, от една страна, като *монета* (пари), доколкото те обслужват *изразходването на доходите*, следователно размяната между индивидуални потребители и търговци на дребно, към която категория трябва да се причислят всички търговци, които продават на потребителите — на индивидуалните потребители за разлика от производствените потребители или производителите. Тук парите се обръщат във функцията на монета, макар че те постоянно *възстановяват капитал*. Известна част от парите в страната винаги се предназначава за тази функция, макар че тази част се образува от постоянно сменящи се отделни парични единици. Напротив, доколкото парите осъществяват *прехвърляне на капитал*, било като покупателно средство (средство за обръщение) или като платежно средство, те са *капитал*.

Следователно не функцията на парите като покупателно средство и не функцията на парите като платежно средство ги отличава от монетата, защото парите могат да функционират като покупателно средство дори между търговец и търговец, доколкото те купуват един от друг срещу заплащане в брой, и могат да функционират като платежно средство също и между търговец и потребител, доколкото се дава кредит, и доходите отначало се консумират, а след това се изплащат. Следователно разликата се състои в това, че във втория случай тези пари не само възстановяват капитал за едната страна, за продавача, но и се изразходват, авансират се като капитал от другата страна, от купувача. Следователно това е разлика всъщност на *паричната форма на дохода от паричната форма на капитала*, а не разлика на средствата за обръщение от капитала, защото като посредник между търговци, както и като посредник между потребители и търговци, се *обръща* една определена по своето количество част от парите и затова и в *двете* функции еднакво фигурират *средствата* за обръщение. Но във възгледите на Тук се примесват различни видове обърканост:

- 1) поради смесване на функционалните определения;
- 2) поради примесване на въпроса за количеството на обръщащите се пари, взети заедно в двете функции;
- 3) поради примесване на въпроса за относителната пропорция на количеството на средствата за обръщение, които се обръщат в двете функции, а затова и в двете сфери на процеса на възпроизводство.

По точка 1) относно смесването на функционалните определения, че парите се явяват в едната форма като средство за обръщение (*currency*), а в другата форма — като капитал. Доколкото парите служат в едната или в другата функция за реализация на доход или за прехвърляне на капитал, те функционират в покупката и продажбата или в плащането като покупателно средство или като платежно средство и в по-широкия смисъл на думата като средство за обръщение. По-нататъшното определение на парите, което те имат в сметката на лицето, което ги разходва или получава, че те представляват за него капитал или доход — не изменя тук абсолютно нищо; това се разкрива също двойко. Макар че видовете пари, които се обръщат в двете сфери, е различно, една и съща парична

единица, например една петфунтова банкнота, преминава от една сфера в друга и едно след друго изпълнява двете функции; това е неизбежно вече поради самото обстоятелство, че търговецът на дребно може да придаде на своя капитал парична форма само във формата на монета, която той получава от своите купувачи. Може да се приеме, че същинската разменна монета има център на тежестта на своето обръщение в областта на търговията на дребно; тя е постоянно нужна на търговеца на дребно за размяна и той постоянно я получава обратно в платежите от своите клиенти. Но той получава също пари, т.е. монета в метала, който служи за мерило на стойността; следователно в Англия — стерлинги и дори банкноти, а именно банкноти на дребни суми, например по 5 или 10 фунта. Той депозира тези златни монети и банкноти заедно с излишните разменни монети всеки ден или всяка седмица в своята банка и плаща с тях своите покупки, като издава чекове срещу своя банков влог. Но същите тези златни монети и банкноти също така постоянно, пряко или косвено, се изтеглят от банките от цялата публика като потребител като парична форма на дохода (например фабрикантите теглят дребни пари за изплащане на работна заплата) и постоянно се стичат обратно към търговците на дребно, за които те по този начин наново реализират част от своя капитал, а заедно с това и част от своя доход. Това последно важно обстоятелство съвсем убягва на Тук. Само когато парите се изразходват като паричен капитал в началото на процеса на възпроизводство («Капиталът», кн. II, отд. I), капиталовата стойност съществува като такава в нейния чист вид. Защото в произведената стока се съдържа не само капитал, но вече и принадлежна стойност, стоката не е само капитал в себе си, но вече осъществил се капитал, капитал с присъединения към него източник на доход. Следователно онова, което търговецът на дребно дава срещу обратно стичащите се към него пари — своята стока, — представлява за него капитал плюс печалба, капитал плюс доход.

По-нататък, намиращите се в обръщение пари, стичайки се обратно към търговеца на дребно, отново възстановяват паричната форма на неговия капитал.

Следователно съвсем неправилно е да се превръща разликата между обръщението като обръщение на доход и обръщението като обръщение на капитал за разлика между средство за обръщение и капитал. Такъв

начин на изразяване произлиза у Тук поради това, че той просто застава на гледището на банкера, който издава собствени банкноти. Сумата на неговите банкноти, която се намира постоянно в ръцете на публиката (макар че се образува постоянно от други банкноти) и която функционира като средство за обръщение, не му струва нищо освен хартията и печата. Банкнотите са издадени срещу самия него обръщащи се дългови документи (полици), които обаче му носят пари и по този начин служат като средство за увеличаване стойността на неговия капитал. Но те се различават от неговия капитал, бил той собствен капитал или капитал, взет в заем. Оттук произлиза за него специална разлика между обръщението и капитала, която обаче няма нищо общо със значението на тези понятия сами по себе си, а най-малко с онова тяхно значение, което те са получили при Тук.

Различното предназначение на парите — безразлично дали те функционират като парична форма на доход или като парична форма на капитал — преди всичко не изменя нищо в характера на парите като средства за обръщение; те запазват този характер безразлично дали изпълняват едната или другата функция. Впрочем, когато парите се явяват като парична форма на доход, те функционират повече като същинско средство за обръщение (като монета, като покупателно средство) поради раздробяването на тези покупки и продажби и поради това, че мнозинството от онези, които разходват доход — работниците, — сравнително малко могат да купят на кредит, докато при оборотите на търговския свят, където средството за обръщение е парична форма на капитала, парите, отчасти поради концентрацията [на капитала], отчасти поради преобладаването на кредитната система, функционират главно като платежно средство. Но разликата между парите като платежно средство и парите като покупателно средство (като средство за обръщение) е разлика, принадлежаща на самите пари, а не разлика между пари и капитал. От това, че в търговията на дребно се обръща повече медната и сребърната монета, а в едрата търговия — повече златната, разликата между сребърна и медна монета, от една страна, и златна, от друга, не става разлика между средство за обръщение и капитал.

По точка **2)** относно примесването на въпроса за количеството на парите, които се обръщат заедно в двете функции. Доколкото парите се обръщат

като покупателно средство или платежно средство — безразлично в коя от двете сфери и независимо от тяхната функция да реализират доход или капитал, — законите, развити по-рано при изследване на простото стоково обръщение (книга I, гл. III, 2, b), запазват своята сила за количеството на обръщащите се пари. Масата на обръщащите се пари, *currency*, се определя в двата случая от степента на скоростта на обръщението, т.е. от броя на повторенията на една и съща функция като покупателно средство и платежно средство от една и съща парична единица в даден интервал време, от количеството на едновременните покупки и продажби, съответно — платежи, от сумата на цените на обръщащите се стоки, най-после, от платежните баланси, които подлежат на едновременно погасяване. Дали така функциониращите пари представляват за платеца или получателя капитал или доход — това е безразлично, това с нищо не изменя положението. Масата на парите се определя просто от тяхната функция като покупателно средство и платежно средство.

По точка 3) по въпроса за относителната пропорция на количеството на средствата за обръщение, които се обръщат в двете функции, а затова и в двете сфери на процеса на възпроизводство. Двете сфери на обръщение се намират във вътрешна връзка, защото, от една страна, количеството на подлежащите на изразходване доходи изразява размера на потреблението, а от друга — величината на обръщащите се в производството и търговията маси капитал изразява размера и скоростта на процеса на възпроизводство. Въпреки това едни и същи обстоятелства влияят различно и дори в противоположна посока върху количеството на паричните маси, които се обръщат в двете функции или сфери, или, както казват англичаните на своя банков език, върху количеството на обръщението. И това отново дава на Тук повод за вулгарно разграничаване между средства за обръщение и капитал. (Обстоятелството, че господата от лагера на «паричната школа» смесват две различни неща, съвсем не дава основание да бъдат те изобразявани като различни понятия).

В периоди на процъфтяване, на голямо разширение, ускорение и енергичност на процеса на възпроизводство работниците са заети напълно. В повечето случаи настъпва и повишение на работната заплата, което донякъде изравнява нейното спадане под средното равнище в други периоди на комерческия цикъл. Заедно с това значително растат доходите на

капиталистите. Потреблението се повишава навред. Стоковите цени също редовно се повишават, поне в различните решаващи отрасли на предприемаческа дейност. В резултат на това нараства количеството на обръщащите се пари, поне в известни граници, защото по-голямата скорост на обръщение поставя от своя страна граница на нарастването на количеството на средствата за обръщение. Тъй като частта от обществения доход, която се състои от работна заплата, първоначално се авансира от промишления капиталист във форма на променлив капитал и винаги във форма на пари, то в периоди на процъфтяване тя изисква повече пари за своето обръщение. Но ние не трябва да ги смятаме два пъти: един път като пари, необходими за обръщението на променливия капитал, и втори път като пари, необходими за обръщението на дохода на работниците. Заплащаните на работниците пари във вид на работна заплата се изразходват в търговията на дребно и приблизително всяка седмица се връщат в банките като влогове на търговците на дребно, след като предварително са осъществили в малки кръгообороти редица разнообразни междинни сделки. В периоди на процъфтяване връщането на парите към промишлените капиталисти протича гладко, така че тяхната нужда от парични заеми нараства не от това, че те трябва да изплатят повече работна заплата, а че им са нужни повече пари за обръщението на техния променлив капитал.

Общият резултат е този, че в периоди на процъфтяване масата на средствата за обръщение, които служат за изразходване на доходи, решително нараства.

Що се отнася до обръщението, необходимо за прехвърляне на капитал, следователно до обръщението само между самите капиталисти, то времето на оживена дейност е същевременно и период на най-гъвкав и лесен кредит. Скоростта на обръщение между капиталист и капиталист непосредствено се регулира от кредита и масата на средствата за обръщение, които се изискват за покриване на плащанията и дори за покупки в брой, сравнително намалява. Абсолютно тя може да се увеличи, но относително в сравнение с разширяването на процеса на възпроизводство тя при всички обстоятелства намалява. От една страна, големите масови плащания се ликвидират без всяко посредничество на пари; от друга — поради силното оживление на процеса движението на едно и също коли-

чество пари като покупателно средство, така и като платежно средство се ускорява. Една и съща маса пари осъществява обратния приток на по-голямо количество отделни капитали.

Общо взето, в такива периоди паричното обръщение е пълно (*full*), макар че част II от същото (прехвърлянето на капиталите) се съкращава, поне относително, докато част I (изразходването на доходите) абсолютно се разширява.

Обратният приток на парите изразява обратното превръщане на стоковия капитал в пари, $II—C—II'$, както видяхме това при изследване на процеса на възпроизводството (книга II, отдел I). Обратният приток в парична форма става благодарение на кредита, независим от времето на действителното връщане както за промишления капиталист, така и за търговеца. Всеки от тях продава на кредит; следователно тяхната стока се отчуждава, преди да се превърне за тях в пари, т.е. преди да се върне обратно към самите тях във форма на пари. От друга страна, всеки от тях купува на кредит и по този начин стойността на тяхната стока извършва за тях обратно превръщане в производствен капитал или в стоков капитал, преди тази стойност действително да се превърне в пари, преди да настъпи падежът за плащане на стоките и да бъде заплатено за тях. В такива периоди на процъфтяване обратното връщане на капитала протича лесно и гладко. Търговецът на дребно плаща с пълна сигурност на търговеца на едро, той пък — на фабриканта, фабрикантът — на вносителя на суровини и т.н. Илюзията за бърз и сигурен обратен приток на капитала се запазва още дълго, след като в действителност това вече не става, посредством открития вече кредит, защото връщането посредством кредита замества действителното връщане. Банките започват да предчувстват опасността, когато техните клиенти започнат да плащат повече с полици, отколкото с пари. Виж приведеното по-горе показание на ливърпулския банков директор, с. 398.

Тук следва да се прибави още онова, което споменах по-рано:

«В периоди, когато преобладава кредитът, скоростта на паричното обръщение расте по-бързо, отколкото цените на стоките, докато при намаляване на кредита цените на стоките спадат по-бавно, отколкото скоростта на обръщението» («Към критика на политическата

икономия». Берлин, 1859, с. 83, 84).

В периода на кризата отношението става обратно. Обръщението №I се съкращава, цените спадат, спада и работната заплата; броят на заетите работници намалява, масата на оборотите намалява. Напротив, в обръщение №II със съкращаването на кредита се увеличава нуждата от парични заеми — пункт, на който сега ще се спрем по-подробно.

Няма никакво съмнение, че с намаляване на кредита, което съвпада със застой на процеса на възпроизводство, намалява масата на средствата за обръщение, които се изискват за №I, за изразходване на доходите, докато за №II, за прехвърляне на капитали, тя се увеличава. Но трябва да се изследва доколко това положение е идентично с положението, изложено от Фулертън и др.:

«Търсенето на заеман капитал и търсенето на добавъчни средства за обръщение са съвсем различни неща и не се срещат често заедно» [*90](#)).

Преди всичко ясно е, че в първия от двата горепосочени случая, в периоди на процъфтяване, когато масата на намиращите се в обръщение средства за обръщение трябва да расте, търсенето на такива се увеличава. Но пък също така е ясно, че ако един фабрикант тегли от своя влог в банката повече злато или банкноти, защото му предстои по-голям разход на капитал в парична форма, то от това не расте неговото търсене на капитал, а расте само търсенето на онази специална форма, в която той изразходва своя капитал. Търсенето се отнася само до техническата форма, в която той хвърля своя капитал в обръщение. Точно така, както например при различно развитие на кредитното дело един и същ променлив капитал, едно и също количество работна заплата, изисква в една страна по-голямо количество средства за обръщение, отколкото в друга: в Англия например повече, отколкото в Шотландия, в Германия повече, отколкото в Англия. По същия начин в селското стопанство един и същ капитал, действащ в процеса на възпроизводство, изисква за изпълнение на своята функция в различните времена на годината различно количество пари.

Но противоположната постановка, която дава Фулертън, е неправилна.

Съвсем не голямото търсене на заеми, както казва той, отличава периодите на застой от периодите на процъфтяване, а лекотата, с която това търсене се задоволява във време на процъфтяване, и трудността, с която то се задоволява при настъпил застой. Защото именно огромното развитие на кредитната система в периодите на процъфтяване, а следователно и колосалното увеличение на търсенето на заеман капитал и готовността, с която предлагането се поставя на негово разположение в такива периоди, създават кредитните затруднения в период на застой. Следователно не разликата във величината на търсенето на заеми характеризира двата периода.

Както вече бе казано по-рано, двата периода се различават преди всичко по това, че в период на процъфтяване преобладава търсенето на средства за обръщение между потребители и търговци, а в период на депресия — търсенето на средства за обръщение между капиталисти. В период на застой в дейността първото търсене намалява, а второто расте.

Това, което на Фулертън и на други се струва като решаващо важно, е феноменът, че в такива времена, когато размерите на *securities* — на залозите срещу заеми и полиците — в разпореждане на Английската банка се увеличават, нейното банкнотно обръщение намалява и обратно. Но размерът на *securities* отразява обема на паричните операции, на сконтираните полици и на заемите срещу търсени ценни книжа. Така Фулертън в приведеното по-горе място (забележка 90,) казва, че «ценните книжа (*securities*), намиращи се в разпореждане на Английската банка, обикновено се колебаят в посока, противоположна на нейното банкнотно обръщение, и това потвърждава изпитаното правило на частните банки, че никоя банка не може да увеличи количеството на своите банкноти, ако това количество отговаря на обикновените цели на едно банково обръщение; а ако банката «иска да дава заеми над тази сума, тя трябва да върши това със своя капитал, т.е. или да пусне в оборот ценни книжа, или да употреби за тази цел парични постъпления, които иначе би вложила в ценни книжа».

Тук обаче се изяснява какво разбира Фулертън под капитал. Какво се нарича тук капитал? Това, че банката не може повече да дава заеми със свои собствени банкноти, с платежни обещания, които, разбира се, нищо

не ѝ струват. Но в такъв случай, с какво тя дава заеми? Тя ги дава от средствата, получени от продажба на намиращите се в запас *securities*, т.е. държавни ценни книжа, акции и други лихвоносни ценни книжа. Но срещу какво продава тя тези книжа? Срещу пари, срещу злато или банкноти, доколкото банкнотите се явяват законно платежно средство, каквито са банкнотите на Английската банка. Следователно онова, което тя дава в заем, е във всеки случай пари. Но сега тези пари образуват част от нейния капитал. Ако тя дава в заем злато, тогава това е очевидно от само себе си. Ако дава банкноти, то сега тези банкноти са капитал, защото банката е дала за тях действителна стойност, лихвоносни ценни книжа. В частните банки банкнотите, които се стичат към тях от продажба на ценни книжа, могат да бъдат в по-голямата си част само банкноти на Английската банка или техни собствени, тъй като други едва ли се приемат за плащане срещу ценни книжа. Но ако тази операция върши самата Английска банка, то нейните собствени банкноти, които тя получава обратно, ѝ струват капитал, т.е. лихвоносни книжа. Освен това тя по този начин изтегля от обръщение своите собствени банкноти. Следователно, ако тя наново пуска тези банкноти или вместо тях нови банкноти за същата сума, то те сега представляват капитал. И при това те еднакво представляват капитал както в случая, когато се дават в заем на капиталисти, така и в случая, когато по-късно, при намалено търсене на такива парични заеми, те отново се употребяват за покупка на ценни книжа. Във всички тези случаи думата «капитал» се употребява тук само в банкерски смисъл, при което тя означава, че банкерът е принуден да отпусна заем на по-голяма сума, отколкото е неговият кредит.

Както е известно, Английската банка отпусна всички свои заеми в свои банкноти. Но ако въпреки това банкнотното обръщение на банката като правило намалява в пропорция, в която се увеличават в нейните ръце сконтираните полици и залозите срещу заеми, следователно се увеличават отпуснатите от нея заеми, то какво става с банкнотите, пуснати в обръщение, по какъв начин те се стичат обратно в банката?

Преди всичко, ако търсенето на парични заеми произлиза от неблагоприятен национален платежен баланс и следователно предизвиква отлив на злато, то работата е много проста. Полиците се сконтират в банкноти. Банкнотите се обменят в самата банка, в емисионния отдел, срещу злато

и златото се изнася зад граница. Това е все едно, ако банката при самото сконтиране на полиците изплащаше направо със злато, без посредничеството на банкноти. Едно такова засилено търсене, което достига в известни случаи от 7 до 10 милиона фунта стерлинги, не прибавя, разбира се, към вътрешното обръщение на страната нито една петфунтова банкнота. Но когато казват, че банката дава в заем капитал, а не средства за обръщение, това има двойк смисъл. *Първо*, че тя дава в заем не кредит, а действителна стойност, част от своя собствен или от депозирания при него капитал. *Второ*, че тя дава в заем пари не за вътрешно, а за международно обръщение, дава световни пари; а за тази цел парите винаги трябва да се намират в своята форма на съкровище, в своето метално тяло, във форма, в която те не само представляват форма на стойността, но сами са равни на стойността, чиято парична форма са те. Макар че това злато представлява както за банката, така и за износителя на злато капитал — банкерски капитал или търговски капитал, — обаче търсенето му възниква не като търсене на капитал, а като търсене на абсолютната форма на паричния капитал. То възниква именно в момента, когато чуждестранните пазари са препълнени с ненамиращ реализация английски стоков капитал. Следователно тук се търси не капитал като капитал, а капитал като пари, във формата, в която парите са всеобща стока на световния пазар; а това е първоначалната форма на парите, благородният метал. Следователно отливът на злато не е «*a mere question of capital*» («*просто въпрос на капитал*». ред.), както казват Фулертън, Тук и др., а е «*a question of money*» («*въпрос на пари*». ред.), макар и в тяхната специфична функция. обстоятелството, че това е въпрос на вътрешно обръщение, както твърдят представителите на «паричната школа», не доказва, разбира се, че това е просто «*question of capital*», както мислят Фулертън и др. Това е «*a question of money*» във форма, в която парите служат като международно платежно средство.

«Дали този капитал» (покупната цена на милионите квартали чуждестранна пшеница след лоша реколта в страната) «се прехвърля в стоки или в пари — това обстоятелство ни най-малко не влияе върху характера на сделката» (Fullarton, цит. произв., с. 131).

Но това е твърде важно по отношение на въпроса, става ли отлив на злато или не. Капиталът се прехвърля във форма на благороден метал,

защото във форма на стоки той или съвсем не може да бъде прехвърлен, или само с твърде големи загуби. Страхът на съвременната банкова система пред отлив на злато превъзхожда всичко, което са сънували някога представителите на монетарната система, за които благородният метал е единственото истинско богатство. Да вземем например следното показание на управителя на Английската банка Морис пред парламентарната комисия относно кризата през 1847 г.

(3846. Въпрос:) «Ако говоря за обезценяване на запаси (*stocks*) и на основен капитал, то не ви ли е известно, че целият капитал, вложен в запаси и продукти от всякакъв вид, също се обезцени така, че суровините — суров памук, сурова коприна, сурова вълна, се изпращаха на континента също на безценица и че захар, кафе и чай се разпродаваха публично с големи загуби?» — «Страната неизбежно трябваше да понесе значителни жертви, за да се справи с отлива на злато, предизвикан от колосалния внос на хранителни продукти.» — (3848.) «Не мислите ли, че би било по-добре да се позасегнат 8-те милиона фунта стерлинги, които лежат в банковите хранилища, вместо да се опитваме да върнем златото с такива жертви?» — «Не, аз не мисля това.»

Тук на златото се придава значение на единствено действително богатство. Цитираното от Фулертън откритие на Тук, че

«с едно или две изключения, които при това допускат задоволително обяснение, всяко придружавано с отлив на злато забележимо спадане на курса, което е ставало през последното пол у столетие, е съвпадало с относително ниско равнище на средствата за обръщение и *vice versa* (*обратно. ред.*) (Fullarton, с. 121),

доказва, че такива отливи на злато в повечето случаи настъпват след период на оживление и спекулация като

«признак на вече започващ упадък. . . като проява на препълване на пазарите, на прекратяване на търсенето на наши продукти от чужбина, на забавяне на оборотите и като необходима последица от всичко това недоверие в търговията, затваряне на фабрики, гладуване на работниците и общ застои на промишлеността и търговията» (с. 129).

Това е, разбира се, същевременно и най-доброто възражение против твърдението на представителите на «паричната школа», че

«едно пълно обръщение предизвиква отлив на злато, а слабото обръщение го привлича».

Напротив, макар че Английската банка разполага с голям запас злато, най-вече във време на процъфтяване, този запас обаче се образува винаги във време на вялост, в период на застой, който следва след буря.

Следователно цялата мъдрост по отношение на отлива на злато се свежда до това, че търсенето на *международни* средства за обръщение и на платежи се различава от търсенето на вътрешни средства за обръщение и на платежи (от което също следва от само себе си, че «наличието на отлив не предполага непременно намаление на вътрешното търсене на средства за обръщение», както казва Фулертън, с. 112) и че изпращането на благородните метали вън от страната, хвърлянето им в международното обръщение, не е тъждествено с хвърлянето на банкноти или монети във вътрешното обръщение. Впрочем аз вече по-рано посочих, че движението на съкровището, което е концентрирано като резервен фонд за международни плащания, няма самò по себе си нищо общо с движението на парите като средство за обръщение. Наистина работата се усложнява поради това, че различните функции на съкровището, които аз изведох от природата на парите: неговата функция като резервен фонд на платежните средства за срочни плащания вътре в страната; като резервен фонд на средствата за обръщение; най-последно, като резервен фонд на световните пари — всички тези функции са възложени на един единствен резервен фонд, от което също така следва, че при известни обстоятелства отливът на злато от банката вътре в страната може да се комбинира с отлив на същото зад граница. Още едно усложнение възниква в резултат на новата функция, която съвсем произволно бива възлагана на това съкровище — да служи като гаранционен фонд за обменемостта на банкноти в страни с развита кредитна система и кредитни пари. После към всичко това в края на краищата се присъединява **1)** концентрацията на националния резервен фонд в една единствена главна банка, **2)** неговото свеждане до възможния минимум. Оттук и оплакването на Фулертън (с. 143):

«Виждайки пълното спокойствие и лекота, с които обикновено преминават курсовите изменения в континенталните страни в сравнение с трескавото безпокойство и шум, които всеки път възникват в Англия, когато има изгледи, че банковата наличност е близка до пълно изтощение, не можем да не се удивляваме на големите изгоди, които има в това отношение металното парично обръщение.»

Но ако оставим настрана отлива на злато, как може тогава една банка, която издава банкноти, така например Английската банка, да увеличава сумата на отпусканите от нея парични заеми, без да увеличава емисията на своите банкноти?

Извън стените на банката всички банкноти, безразлично дали се обръщат или спокойно почиват в частни хранилища, по отношение на самата банка се намират в обръщение, т.е. не са в нейно владение. Следователно, ако банката разширява своите дисконтни и ломбардни операции, отпускането на заеми срещу гаранции, то издаваните за тази цел банкноти трябва да се стичат обратно към нея, защото иначе те увеличават сумата на обръщението, което именно и не трябва да става. Този обратен приток може да се извършва по два начина.

Първо: банката плаща на *A* банкноти срещу ценни книжа; *A* плаща с тях на *B* по полица при настъпване на падежа, а *B* отново ги депозира в банката. По такъв начин обръщението на тези банкноти е завършено, но заемът си остава.

(«Заемът си остава, а средството за обръщение, ако от него няма нужда, се връща обратно към заемотателя», Fullarton, с. 97.)

Банкнотите, дадени в заем от банката на *A*, сега са се върнали обратно към нея, обаче банката е кредитор на *A* или на лицето, от което е издадена сконтираната от *A* полица, и длъжник на *B* за стойностната сума, изразена в тези банкноти, а *B* разполага по този начин със съответна част от капитала на банката.

Второ: *A* плаща на *B*, а сам *B* или *C*, на когото *B* на свой ред плаща с банкноти, плаща с тях пряко или косвено на банката по полица, на които е настъпил падежът. В този случай на банката се плаща с нейните собс-

твени банкноти. И тогава сделката по този начин завършва (с изключение на обратното плащане на банката от A)...

Но доколко заемът на банката на A може да се разглежда като заем на капитал и доколко — просто като заем на платежни средства?[*91](#))

{Това зависи от природата на самия заем. При това трябва да изследваме три случая.

Първи случай. — A получава от банката известна сума в заем срещу своя личен кредит, без да предоставя за тази цел никаква гаранция. В този случай той е получил в заем не само платежно средство, не безусловно и нов капитал, който той може да приложи в своето предприятие като добавъчен капитал и да увеличава, неговата стойност, докато го върне обратно на банката.

Втори случай. — A е заложил в банката ценни книжа, облигации от държавен заем или акции, и е получил срещу тях, да кажем, до две трети от тяхната курсова стойност, заем в налични пари. В този случай той е получил платежни средства, от които се нуждае, но не добавъчен капитал, защото той е дал на банката по-голяма капиталова стойност от онази, която е получил от нея. Но, от една страна, той не е можел да използва тази по-голяма капиталова стойност за своите нужди в дадения момент — за нуждите от платежни средства, — защото тази капиталова стойност е била лихвоносно вложена в определена форма; от друга страна, A е имал свои основания да не превръща тази стойност чрез продажба направо в платежни средства. Неговите ценни книжа са имали между другото предназначение да функционират като запасен капитал и той ги е заставил да функционират именно като запасен капитал. Следователно между A и банката е станало временно, взаимно прехвърляне на капитали, при което A не е получил добавъчен капитал (обратно!), но е получил, разбира се, необходимите за него платежни средства. Напротив, за банката сделката е представлявала временно солидно влягане на паричен капитал във форма на заем, превръщане на паричен капитал от една форма в друга, а именно това превръщане съставлява съществената функция на банковото дело.

Трети случай. — *A* е сконтирал в банката една полица и е получил при това след приспадането на дисконта определена сума в брой. В този случай той е продал на банката паричен капитал в несвободна форма срещу една стойностна сума в свободна форма; той е продал срещу налични пари неизтеклата още полица. Полицата е сега собственост на банката. Работата с нищо не се изменя от това, че в случай на неплащане на полицата последният джирант *A* отговаря пред банката за сумата на полицата; тази отговорност той разделя с другите джиранти и с лицето, което е издало полицата, срещу които той може своевременно да заведе иск. Следователно тук нямаме заем, а съвсем обикновена покупко-продажба. Затова *A* не е длъжен да плаща нищо на банката: при настъпване на падежа банката получава своята сума чрез инкасиране на полицата. И тук е станало взаимно прехвърляне на капитал между *A* и банката, и то също както при покупка и продажба на всяка друга стока, и именно затова *A* не е получил добавъчен капитал. Той е имал нужда и е получил платежни средства и ги е получил поради това, че банката е превърнала за него едната форма на неговия паричен капитал, полицата, в другата форма, в пари.

Следователно за действителен заем на капитал може да става дума само в първия случай. Във втория и третия случай може да се говори за заем на капитал най-много само в този смисъл, както се говори за «авансиране на капитал» при всяко капиталовложение. В този смисъл банката дава в заем на лицето *A* паричен капитал; но за *A* той представлява паричен *капитал* най-много в този смисъл, че той изобщо е част от неговия капитал. И той го получава и употребява не специално като капитал, а специално като платежно средство. Иначе всяка обикновена продажба на стока, чрез която се получават платежни средства, би трябвало също да се смята като получен в заем капитал. Ф.Е. }

За частната банка, която издава банкноти, разликата се състои в това, че ако нейните банкноти не остават в местно обръщение и не се връщат при нея във форма на влогове или плащания по полици, на които е настъпил падежът, тези банкноти попадат в ръцете на лица, на които банката в обмяна на същите трябва да плаща в злато или в банкноти на Английската банка. По такъв начин в този случай заемът на нейните банкноти всъщ-

ост представлява заем на банкноти на Английската банка, или — което за банката е същото — заем на злато, следователно на част от нейния банков капитал. Същото нещо става в случая, когато самата Английска банка или някоя друга банка, подчинена на закона за максимума на банкнотната емисия, трябва да продава ценни книжа, за да изтегли от обръщението своите собствени банкноти и след това отново да ги дава в заем; в този случай нейните собствени банкноти представляват част от нейния мобилизиран банков капитал.

Дори ако обръщението беше чисто метално, то едновременно

1) отливът на злато би могъл да опустоши банковите трезори {тук очевидно се има предвид такъв отлив на злато, при който поне една част от него отива зад граница. Ф.Е.} и 2) тъй като златото би било нужно на банката главно само за изплащане на разликата по платежите (за приключване на минали сделки), то нейните заеми срещу ценни книжа биха могли силно да нараснат, но биха се връщали към нея във форма на влогове или плащания по полици, на които е изтекъл падежът; така че, от една страна, при увеличаване количеството на ценните книжа в банковия портфейл общата сума на нейния златен запас би се намалила, а, от друга страна, същата сума, която банката по-рано е държала като неин собственик, сега тя би я държала като длъжник на своите вложители и, най-после, общата маса на средствата за обръщение би намаляла.

Досега ние приемахме, че заемите се дават в банкноти, следователно пораждат поне временно, макар и веднага отново изчезващо увеличение на банкнотната емисия. Но това не е необходимо. Вместо да дава книжни банкноти, банката може да открие на лицето *A* кредитна сметка, с което *A*, длъжникът на банката, става неин мним вложител. Той плаща на своите кредитори с чекове срещу банката, а получателят на тези чекове плаща на свой ред с тях на своя банкер, който ги обменя в клиринговата палата с чекове, издадени срещу него. В този случай няма никакво участие на банкноти и цялата сделка се ограничава с това, че вземанията, които банката трябва да получи, се салдират с чекове срещу самата нея, а нейната действителна рекомпенсация се състои от кредитното вземане срещу *A*. В този случай банката му е дала в заем част от своя банков капитал, защото тя му е дала част от своите вземания.

Доколкото това търсене на парични заеми представлява търсене на капитал, то е търсене само на паричен капитал, на капитал от гледна точка на банкера, именно на злато — при отлив на злато зад граница — или на банкноти на националната банка, които частната банка може да получи само чрез покупка срещу еквивалент; следователно за нея те представляват капитал. Или, най-после, работата се отнася до лихвоносни книжа, държавни фондове, акции и т.н., които трябва да бъдат продадени, за да може банката да привлече към себе си злато или банкноти. Но ако това са държавни книжа, те са капитал само за онзи, който ги е купил, за когото те следователно представляват цената, за която ги е купил, представляват неговия капитал, вложен в тези книжа; сами по себе си те не са капитал, а обикновени вземания. Ако това са ипотечи, те са просто свидетелства за получаване на бъдеща поземлена рента, а ако са акции, те са просто титули за собственост, даващи право за получаване на бъдеща принадлежна стойност. Всички тези неща не са действителен капитал, не образуват съставна част ма капитала и сами по себе си не са стойност. Чрез подобни сделки могат да се превърнат във влогове и пари, които принадлежат на банката, така че банката вместо собственик ще стане длъжник на тези пари, ще ги притежава въз основа на друг титул. Колкото и да е важно това за самата банка, то ни най-малко не изменя количеството на запасния капитал и дори на паричния капитал, който се намира в страната. Следователно тук капиталът фигурира само като паричен капитал, а ако не съществува в действителна парична форма, той съществува като прост титул на капитал. Това е твърде важно, тъй като недостигът на банков капитал и засиленото търсене на такъв се смесват с намалението на действителния капитал, който във формата на средства за производство и продукти се намира, напротив, в такива случаи в изобилие и задушава пазара.

И така, много просто се обяснява по какъв начин нараства количеството на ценните книжа, които се задържат от банките като покритие, следователно много просто се обяснява и това, по какъв начин банките могат да задоволяват нарастващото търсене на парични заеми при неизменна или намаляваща обща маса на средствата за обръщение. А именно в такива периоди на парично затруднение тази обща маса се държи в известни граници по два начина: **1)** чрез отлива на златото; **2)** чрез търсенето на пари просто като платежни средства, при което пуснатите банкноти вед-

нага се връщат обратно или пък сделката се извършва посредством кредита по книгите на банката без всякакво отпускане на банкноти, следователно една проста кредитна сделка обслужва плащания, чието уреждане е единствената цел на операцията. Особеността на парите е такава, че когато те функционират само за салдиране на плащания (а във време на кризи заеми се вземат, за да се плаща, а не за да се купува; за да се приключат стари сделки, а не за да започват нови), тяхното обръщение е мимолетно и дори ако това салдиране става не чрез чисто кредитна операция, а се извършва без всяко участие на пари; следователно при силно търсене на парични заеми огромна маса такива сделки могат да се извършат, без да се увеличава обръщението. Но самият факт, че обръщението на Английската банка остава стабилно или дори намалява едновременно със силното увеличение на отпусканите от нея парични заеми, съвсем не доказва *prima facie* (*преди всичко. ред.*) — както приемат Фулертън, Тук и др. (поради тяхното погрешно схващане, че паричният заем е тъждествен със заем на добавъчен капитал, на *capital on loan*) — че обръщението на парите (банкнотите) в тяхната функция на платежно средство не се увеличава и не се разширява. Тъй като обръщението на банкнотите като покупателно средство намалява в периоди на стопански застои, когато са нужни толкова значителни заеми, то тяхното обръщение като платежно средство може да се увеличава, а цялата сума на обръщението, сумата на банкнотите, функциониращи като покупателни средства и платежни средства, все пак може да остава неизменна или дори да намалява. Обръщението на банкноти като платежни средства, които веднага се връщат обратно в банката, която ги пуска, не е никакво обръщение в очите на споменатите икономисти.

Ако обръщението на парите като платежни средства би се увеличило в по-висока степен, отколкото то би намаляло като обръщение на покупателни средства, то цялото обръщение би нараснало, макар че количеството на парите, функциониращи като покупателно средство, би намаляло значително. И това действително настъпва в известни моменти на криза, именно при пълно сгромолясване на кредита, когато става невъзможно не само да се продават стоки и ценни книжа, но и да се сконтират полици, и когато не остава нищо друго, освен да се плаща в брой или, както казват търговците: каса. Тъй като Фулертън и други не разбират, че обръщението на банкнотите като платежни средства е характерно за такива пери-

оди на парична нужда, те разглеждат това явление като случайно.

«Що се отнася до примерите на силна конкуренция за получаване на банкноти, която характеризира периодите на паника и която понякога, както в края на 1825 г. може да доведе до внезапно, макар и само временно, увеличение на емисията, дори при продължаващ отлив на злато, то, струва ми се, на това не трябва да се гледа като на едно от явленията, които естествено или по необходимост съпровождат niskия курс; търсенето в такива случаи е търсене не на средства за обръщение (би трябвало да се каже: не на средства за обръщение като покупателни средства), а на съкровище, търсене от част разтревожени банкери и капиталисти, което възниква обикновено в последния акт на кризата (следователно търсене на резерви от платежи и средства), след продължителен отлив, и е предвестник на неговия край?» (Fullarton, цит, произв., с. 130).

Още при изследването на парите като платежно средство («Капиталът», кн. I, гл. III, 3, *b*) ние показахме как при рязко прекъсване на веригата на плащанията парите се превръщат по отношение на стоките от чисто мисловна форма във вещна и заедно с това в абсолютна форма на стойността. Пак там ние приведохме няколко примера за това в забележки 100 и 101. Самото това прекъсване е отчасти следствие, отчасти причина за разклащане на кредита и съпровождащите го обстоятелства: препълване на пазарите, обезценяване на стоките, прекъсване на производството и т.н.

Ясно е обаче, че Фулертън превръща разликата между парите като покупателно средство и парите като платежно средство в погрешната разлика между средството за обръщение (*currency*) и капитала. Но в основата на това пак лежи тясната, присъща на банкера представа за обръщението.

Би могло още да се запита: какво липсва в такива трудни времена, капитал или пари в тяхната определена форма на платежно средство? Както е известно, в това се заключава спорът.

Преди всичко, доколкото затрудненото състояние се проявява в отлив на злато, ясно е, че са нужни именно международни платежни средства. Но парите в своята определена форма като международно платежно средс-

тво са злато в неговата метална реалност, като сама преизпълнена със стойност субстанция, като материя на стойността. Същевременно (те) са капитал, но капитал не като стоков капитал, а като паричен капитал, капитал не във форма на стока, а във форма на пари (и при това пари в онзи възвишен смисъл, в който те съществуват като всеобща стока на световния пазар). Тук няма противоположност между търсенето на пари като платежно средство и търсенето на капитал. Противоположността съществува между капитал в неговата форма на пари и капитал в неговата форма на стока; и формата, в която той се търси в дадения случай и в която само може да функционира, е неговата паричка форма.

Оставяйки настрана това търсене на злато (или сребро), не може да се каже, че в такива периоди на криза се чувства по какъвто и да е начин недостиг на капитал. Това може да се случи при извънредни обстоятелства, като например поскъпване на житото, недостиг на памук и т.н.; но такива обстоятелства съвсем не са необходими или обичайни спътници на подобни периоди; и съществуването на такъв недостиг на капитал не може поради това от самото начало да се извежда от това, че се наблюдава силно търсене на парични заеми. Напротив, пазарите са препълнени, наводнени са със стоков капитал. Следователно затруднението се дължи във всеки случай не на недостиг на стоков капитал. На този въпрос ще се върнем по-късно.

([горе](#))

* БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ) „бележки под линия“

[*54] Тук биха могли да се цитират няколко места, в които икономистите именно така разбират въпроса. — «Вие» (Английската банка) «правите твърде голяма търговия със стоката капитал, нали?» — такъв въпрос е бил зададен при разпита на свидетелите във връзка с отчета по банковото законодателство (камара на общините, 1857) на един от директорите на тази банка {«Report on Bank Acts», 1857, p. 104}.]

[*55] «Обстоятелството, че един човек, който взема пари в заем, за да извлече от тях печалба, трябва да даде част от печалбата на кредитора, е едни от само себе си разбиращ се принцип на естествената справедливост»

вост» (Gilbart. «The History & Principles of Banking», London, 1834, p. 163).]

[*56] Така че, ако се разсъждава като Прудон, то «къща», «пари» и т.н. не се дават в заем като капитал», а се отчуждават като «стока... по производствените разходи» (с.44). Лутер стоеше малко по-високо от Прудон. Той вече знаеше, че получаването на печалба не зависи от формата на заема или на покупката: «От купуването също правят лихварство. Но това е твърде много наведнъж. И когато сега ни се пада да говорим за такова нещо като лихварството при заема, то, след като се опълчихме (неотдавна) против, него, трябва да привлечем към отговорност и търговското лихварство» (M. Luther. An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen Vermanung. Wittenberd, 1540).]

[*57] «Основанието да се взема лихва зависи не от това, дали някой произвежда печалба или не, а от неговата» (на онова, което е взето в заем) «способност да произвежда печалба, ако се употребява правилно». («An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the Sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered». London, 1750, p.49. Автор на анонимното съчинение е Дж. Меси.)]

[*58] [Пак там, с. 49] «Богатите хора, вместо да работят сами със своите пари... ги дават в заем на други, за да могат последните да произвеждат печалба, като оставят на притежателите част от произведената по този начин печалба» (пак там, с. 23—24).]

[*59] «Изразът стойност (value), приложен към *currency* [средства на обръщението] има три значения... 2) *currency actually in hand* [средства на обръщението, които действително са в наличност] за разлика от същата тази сума *currency*, която трябва да постъпи в един от следващите дни. Тогава тяхната стойност се измерва с лихвения процент, а лихвеният процент се определя от отношението между целия капитал, който се дава в заем, и търсенето по такъв» (Полковник R. Torrens. «On the Operation of the Bank Charter Act of 1844 etc.» 2nd ed. [London], 1847 [p.5,6]).]

[*60] «Двусмислието на термина: стойност на парите или на средствата за обръщение, който се употребява безразборно за обозначаване както за обръщение, който се употребява безразборно за обозначаване както

на разменната стойност на стоките, така и на потребителната стойност на капитала, е постоянен източник на обърканост» (Tooke. *Inquiry into the Currency Principle*, p. 77). — Но тук не забелязва главната обърканост (лежаща в самото същество на работата), че стойността като такава (лихвата) става потребителна стойност на капитала.]

[*61] «Естествената норма на лихвата се регулира от печалбата на отделното предприятие» (Massie, цит. произв., с.51).]

[*62] Тук в ръкописа се намира следната бележка: «От изложението на тази глава става ясно, че все пак ще бъде по-добре, преди да се изследват законите за разпределянето на печалбата, отначало да се изложи по какъв начин количественото разделяне става качествено. За да се премине към това от предишната глава, не е нужно нищо друго, освен да се представи лихвата отначало като известна част от печалбата, без тази част да се определя по-точно.» {Ф.Е.}]

[*63] «През първия период, непосредствено след периода на депресия, пари има достатъчно, няма спекула; през втория период пари има достатъчно и спекулата процъфтява; през третия период спекулата започва да отслабва и има търсене на пари; през четвъртия период парите са редки и настъпва депресия» (Gilbart. «*Practical Treatise on Banking*», 5nd. ed. t vol. I, London, 1849, p. 149).]

[*64] Тук обяснява това «с натрупването на допълнителен капитал, което по необходимост съпровожда ограничеността за неговото изгодно приложение през изтеклите години, с освобождаване на парични запаси и с възкръсване на надеждите за процъфтяване на търговията» («*History of Prices from 1839 to 1847*». London, 1848, p.54).]

[*65] «Един банкер отказал да отпусне на едни свой стар клиент заем срещу залог на ценни книжа на стойност 200 000 ф.ст. Когато този клиент възнамерявал вече да си отиде и да обяви, че прекратява плащанията, банкерът му казал, че не е необходимо да прави това, при условие че продаде на банкера своите ценни книжа за 150 000 ф.ст. [H. Roy]. (*Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844*». London, 1864, p.80).]

[*66] Тъй като лихвеният процент се определя общо взето от средната норма на печалба, то с ниския лихвен процент твърде често могат да бъдат свързани извънредни спекулативни машинации. Например железопътните спекулации през лятото на 1844 г. Лихвеният процент на Английската банка беше повишен на 3% едва на 16 октомври 1844 г.]

[*67] Така например Дж. Ъпдайк в произведението си «A Treatise on Political Economy», New York. 1851, прави крайно несполучлив опит да обясни всеобщността на лихвения процент от 5% с действието на вечни закони. Несравнено по-наивно разсъждава господин Карл Арнд в «Die naturgemasse Volkswirtschaft gegenüber dem Monopoliengeist und dem Kommunismus etc.» Hanau, 1845. Тук може да се прочете следното: «В естествения ход на производство на стоки съществува само едно явление, което като че ли е призвано да регулира до известна степен лихвения процент в напълно развитите страни; това е отношението, в което се увеличават дървесинните маси на европейските гори поради годишния прираст. Този прираст се получава съвсем независимо от тяхната разменна стойност» (смешно е, че дърветата дават своя прираст независимо от своята разменна стойност!) «в отношение 3—4 към 100. Изхождайки от това (тъй като прирастът на дърветата е съвсем независим от тяхната разменна стойност, толкова повече тази разменна стойност може да зависи от техния прираст), «не би могло да се очаква едно спадане на лихвения процент под равнището, което той достига понастоящем в най-богатите страни» (с. 124—125). Това заслужава названието: «лихвен процент, израстващ в гората», а неговият изобретател прави в същото произведение още по-голяма услуга на «нашата наука» като «философ на кучешкия данък».]

[*68] Английската банка повишава и понижава нормата на своя дисконт според прилива и отлива на злато, макар че тя, разбира се, винаги взема под внимание нормата, която господства на открития пазар. «Поради това спекулирането с дисконта чрез предугаждане промените на банковата норма е станало сега едно от главните занятия на едрите капиталисти от паричния център» т.е. от лондонския паричен пазар [H. Roy] «The Theory of the Exchanges etc.», p. 113).]

[*69] «Цената на стоките се колебае постоянно; те всички са предназна-

чени за различен вид потребление; а парите служат за всякаква цел. Стоките дори от един и същ вид се различават по качество; наличните пари притежават винаги еднаква стойност или трябва да притежават такава. Оттук следва, че цената на парите, която се обозначава с думата «лихва», притежава по-голямо постоянство и равномерност, отколкото цената на всеки друг предмет» (J. Steuarl. «Recherche des principes de l'economie politique». Paris, 1789, p. 27).]

[*70] «При все това този закон за разделянето на печалбата не може да се приложи към всеки заемодател и заемополучател поотделно, но той е приложим към заемодатели и заемополучатели изобщо... изключително големите и изключително ниските печалби са награда или наказание за ловкост или за недостатъчно разбиране, с които заемодателят няма нищо общо, тъй като, щом той не страда в единия случай, то той не трябва да получава изгоди и в другия. Казаното за отделните личности, заети с една и съща дейност, е приложимо и към различните видове дейност. Ако търговците и промишлениците, заети в някой промишлен отрасъл, получават с помощта на взетия в заем капитал по-голяма от обикновената печалба, която произвеждат други търговци и промишленици в същата страна, то извънредната печалба принадлежи на тях, макар че за нейното получаване е било нужно само обикновена ловкост и разбиране, а не принадлежи на заемодателите, които са дали в заем парите... заемодателите не биха дали своите пари в заем на някое промишлено или търговско предприятие на по-изгодни условия от обичайните, затова те не трябва да получават повече от това, каквато и да бъде печалбата, получена с помощта на техните пари» (Massie, цит. съч., с. 50, 51.)]

[*71]

Банкова норма	5%
Пазарна норма на дискон за 60 дни.....	3 ⁵ / ₈ %
" " за 3 месеца.....	3 ¹ / ₂ %
" " за 6 месеца.....	3 ⁵ / ₁₆ %
Заеми на маклери на менителници за 1 ден...	1-2%
" " за 1 седмица.....	3%
Последна норма за 2 седмици	
заеми на маклери на ценни книжа.....	4 ³ / ₅ -5%
Влогове до поискване (банки).....	3 ¹ / ₂ %
(дисконтни учреждения).....	3-3 ¹ / ₄ %

Колко голяма може да бъде тази разлика през един и същи ден, показват гореприведените норми на лихвата на лондонския паричен пазар на 9 декември 1889 г., взети от рубриката за положението в Сити на «Daily News» от 10 декември. Минимумът е 1%, максимумът 5%. {Ф.Е.]

[*72] «Печалбата на предприятието зависи от чистата печалба на капитала, а не последната от първата.» (Ramsay. «An Essay on the Distribution of Wealth», p.214. У Рамсей чистата печалба е винаги = лихвата).]

[*73] «Всяка нужда от надзор тук» (при селянина-земевладелец) «е съвсем отстранена» (J. E. Cairnes. «The Slave Power». London, 1862, p. 48).]

[*74] «Ако естеството на работа изисква да се разпределят работниците» (именно робите) «върху едно голямо пространство, то броят на надзирателите, а оттук и разходът за заплащане на труда, който се изисква за този надзор, трябва съответно да нараснат» (J. E. Cairnes. The Slave Powers. London, 1862, p. 44).]

[*75] А. Ure. «Philosophy of Manufactures». Tome I, Paris, 1836, p. 67— 68, където този Пиндар на фабрикантите им показва в същото време, че повечето от тях нямат ни най-малка представа за механизма, който те прилагат.]

[*76] В един известен на мен случай след кризата от 1868 г. един фалирал фабрикант беше постъпил при своите бивши работници като платен, наемен работник. След банкрута фабриката се пое от едно сдружение на работниците, а бившият притежател стана неин управител. Ф.Е.]

[*77] Приведените тук данни от отчетите достигат най-много до 1864 г., тъй като текстът бе написан през 1865 г. Ф.Е.]

[*78] «Стопаните са също работници, както и надничарите. В това отношение техните интереси са същите, както и интересите на техните работници. Но те са и капиталисти или агенти на капиталистите и в това отношение техните интереси са решително противоположни па интересите на работниците» (Hcd.gskin. «Labour defended against the Claims of capital etc.» London 1825, p. 27

«Широкото разпространение на образованието сред работниците механици на тази страна, като увеличава броя па специалистите, всекидневно намалява стойността на труда и на изкуството на почти всички стопани и предприемачи» (с. 30).]

[*79] «Общото разхлабване на условните прегради, увеличаващата се възможност да се получи образование има тенденция да намали заплатата за квалифицирания труд, вместо да повиши заплатата за неквалифицирания» (У. Ст. Мил. «Principles of Political Economy»)- 2nd ed. vol I, London, 1849, p. 479).]

[*80] Richard Price. «An Appeal to the Public on the subject of the National Debt». London. 1772 [p.19]. Той казва следната смешна наивност: «Трябва да се вземат в заем пари срещу проста лихва, за да се увеличават, като се дават в заем срещу сложна лихва» (Вж. R. Hamilton: An inquiry into the Rise and Progress of the National Debt of Great Britain», 2nd ed. Edinburgh, 1814 fr. 133]). Ако е така, то заемите биха били изобщо и за частните лица най-сигурното средство за забогатяване. Но ако аз взема в заем например 100 ф.ст. срещу 5% годишна лихва, то в края на годината трябва да заплатя 5 ф.ст., и ако приемем, че този заем е сключен за 100 милиона години, то в този интервал време аз мога да давам всяка година в заем все същите 100 ф.ст. и точно така всяка година трябва да заплащам по 5 ф.ст. Така че аз никога няма да бъда в състояние, след като съм взел 100 ф.ст., да дам в заем 105 ф.ст. Но от кой източник трябва да заплащам тези 5%? От нови заеми или ако съм държава, от данъци. Но ако промишленият капитал взема пари в заем, то при печалба например от 15% той ще трябва 5% да заплаща като лихва, 5% — да консумира (макар че апетитът му нараства заедно с дохода) и 5% — да капитализира. И така налага се да се приеме печалба от 15%, за да могат постоянно да се плащат 15% като лихва. Ако процесът се продължи, то нормата на печалбата ще спадне в резултат на изложените вече причини, например от 15% на 10%. Но Прайс съвсем забравя, че лихвеният процент, равен на 5%, предпоставя норма на печалбата от 15% и го оставя същия и при натрупването на капитала. Той изобщо не се интересува от действителния процес на натрупване, неговата работа е само да дава пари в заем, за да се връщат те обратно с лихви на лихвите. Как става това, за него е безразлично, защото нали това е вроденото свойство на лихвоносния капитал.]

[*81] Вж. Мил и Кери, както и дължащия се на неразбиране коментар към това на Рошер.]

[*82] «Ясно е, че никой труд, никоя производителна сила, никой талант и изкуство не могат да задоволят всепоглъщащите претенции на сложната лихва. Но всяко спестяване се образува от дохода на капиталиста и за това тези претенции действително се предявяват постоянно и производителната сила на труда никога не ги задоволява. Ето защо създаваното донякъде равновесие постоянно се нарушава» («Labour Defended against the Claims of Capital» [London, 1825], p. 23 — Книгата на Ходскин.)]

[*83] Т.е. по-рано се определяше първо дивидентът и след това при изплащането на дивидента се удържаше от всеки акционер данъкът върху дохода; а след 1844 г. се изплащаше първо данъкът от брутната печалба на банката, а след това вече се разпределяше дивидентът «free of Income Tax» («свободен от данък върху дохода»). Следователно номинално едни и същи проценти във втория случай са по-високи със сумата на данъка. Ф.Е.]

[*84] Още относно объркаността на понятията у Овърстън по въпросите за капитала — на края на глава XXXII. {Ф.Е.}]

[*85] «Средното банкотно обръщение на Френската банка възлизахе през 1812 г. на 106 538 000 франка; през 1918 г. на 101 205 000 франка, докато паричното обръщение, общата сума на всички постъпления и платежи възлизахе през 1812 г. на 2 837 712 000 франка; през 1818 г. на 9 665 030 000 франка. Следователно интензивността на обръщението във Франция през 1818 г. се е отнасяла към интензивността през 1812 г. както 3:1. Големият регулатор на скоростта на обръщение е кредитът... С това се обяснява защо силният натиск върху паричния пазар обикновено съвпада с едно запълнено обръщение» («The Currency Theory reviewed etc.» p. 65). — «Между септември 1833 г. и септември 1843 г. във Великобритания възникнаха около 300 банки, които издаваха собствени банкноти; в резултат от това се яви едно намаление на банкнотите в обръщение с 2½ милиона; в края на септември 1833 г. то възлизахе на 36 035 244 ф.ст., а в края на септември 1843 г. на 33 518 554 ф.ст.» (пак там, с. 53).

— «Удивителната интензивност на шотландското обръщение му позволява да извърши със 100 ф.ст. същото количество парични сделки, за което в Англия се изискват 420 ф.ст.» (пак там, с. 55. Последното се отнася само до техническата страна на операцията).]

[*86] Преди учредяване на банките сумата на капитала, необходима за функциониране на средството за обръщение, беше винаги по-голяма, отколкото изискваше действителното стоково обръщение.» «Economist» [от 15 март) 1845 г., с. 238.]

[*87] Погледнете например в «Times» списъците на фалитите за една такава година на криза, както 1857, и сравнете собственото имущество на фалиралите с размера на техните дългове. — «Наистина покупателната сила на хората, които се ползват с капитал и кредит, далеч надхвърля всичко, което могат да си представят онези, които не познават практически спекулативните пазари» (Tooke «An Inquiry into the Currency Principle, p. 79). «Един човек, който се ползва със славата, че притежава достатъчен капитал за своето постоянно предприятие и разполага в своя отрасъл с добър кредит, може, ако той чувства сангвинична увереност в повишаването на конюнктурата на произвежданата от него стока и ако в началото и през време на неговата спекула му благоприятстват обстоятелствата да извърши покупки от колосални размери в сравнение със своя капитал» (пак там, с. 136). — «Фабрикантите, търговците и т.н. — всички вършат сделки, които далеч превишават техните капитали... В днешно време капиталът е по-скоро основата, върху която се изгражда солиден кредит, отколкото границата на оборотите на което и да «било търговско предприятие» («Economist», [20 ноември] 1847 г., с. 1333).]

[*88] Th. Chalmers («On Political Economy etc.» Glasgow, 1832).]

[*89] Ще приведем в оригинал съответното място от Тук, цитирано като извадка на немски. [«Банкерското дело, ако оставим настрана издаването на банкноти, платими на предявителя, може да бъде разделено на два вида операции, които отговарят на установеното от д-р (Адам) Смит деление на сделки между търговци и търговци и между търговци и потребители. Единият вид банкерски операции се състои в това, да събира *капи-*

тал от ония, които не намират за него непосредствено приложение, и да се разпределя или предава на ония, които могат да го употребят. Другият вид операции се състои в това да се приемат влогове от доходи на банкови клиенти и да им се изплащат суми, необходими за покупка на предмети за потребление... Първата е обръщение на *капитал*, втората — обръщение на *средства за обръщение*»]. Тооке. «Inquiry into the Currency Principle». London, 1844, p. 36. Първият вид операция представляват «съсредоточаване на капитала, от една страна, и неговото разпределяне, от друга», вторият — «регулиране на обръщението за местни нужди на окръга». (Пак там, с. 37.) — Много по-близо до истинското разбиране на въпроса се приближава Кинир в следното място: «Парите се употребяват за две съществено различни операции. Като средство за размяна между търговец и търговец те са оръдие, чрез което се осъществява прехвърляне на капитал, т.е. размяна на определена сума капитал в пари срещу равна сума капитал в стоки. Но парите, изразходвани за изплащане на работна заплата и за покупка и продажба между търговец и потребител, не са капитал, а доход; това е частта от дохода на цялото общество, която е предназначена за всекидневно изразходване. Тези пари се обръщат в непрекъсната всекидневна употреба и само тези пари могат да бъдат наречени в строгия смисъл на думата средства за обръщение (*currency*). Заемите на капитал зависят изключително от волята на банката и на другите притежатели на капитал — заематели винаги ще се намерят; по сумата на средствата за обръщение зависи от потребностите на обществото, в границите на които парите се обръщат с цел да бъдат всекидневно изразходвани» J. G. Kinnear: «The Crisis and the Currency». London, 1847 {p. 3—4}.

[*90] A demand for capital on loan and a demand for additional circulation are quite distinct things, and not often found associated — (Fullarton. «On the Regulation of Currencies». London, 1845, p. 82. Заглавие на гл. 5.). — «Всъщност голяма грешка е да си въобразяваме, че търсенето на паричен заем» (т.е. на заем на капитал) «е идентично с търсенето на добавъчни средства за обръщение или че едното и другото често се явяват заедно. Всяко от тях възниква от свои собствени обстоятелства и е твърде различно от другото търсене. Когато всичко се представя в състояние на разцвет, когато работната заплата е висока, цените се повиша-

ват и фабриките работят, допълнителното предлагане на средства за обръщение се изисква обикновено за изпълнение на допълнителните функции, които са неотделими от необходимостта да се извършват по-големи и по-многобройни плащания, а главно на един по-късен стадий на комерческия цикъл, когато започнат да се явяват затруднения, когато пазарите са препълнени и обратните постъпления се задържат, лихвата се повишава и към банките се предявява усилено търсене на заем на капитал. Няма съмнение, че банката освен пускане на банкноти няма друго средство, с което тя обикновено отпуска в заем капитал; и че следователно отказът на банкноти означава отказ на заем. Но щом заемът е разрешен, всичко се съобразява с потребностите на пазара; заемът остава, а средството за обръщение, ако от него няма нужда, се връща обратно към заемодателя. Съгласно с това дори един повърхностен поглед върху парламентарните отчети може да убеди всеки, че количеството ценни книжа, намиращи се в разпореждане на Английската банка, обикновено се колебае в посока, противоположна на нейното банкотно обръщение, а не в една посока с него, и че следователно примерът на това голямо учреждение потвърждава изпитаното правило на провинциалните банки, че никоя банка не може да увеличи количеството на своите банкноти, ако това количество отговаря на обикновените цели на едно банкотно обръщение; а ако банката иска да дава заеми над тази сума, тя трябва да върши това със своя капитал, т.е. или да пусне в оборот ценните книжа, които са служили за обезпечение, или да употреби за тази цел паричните постъпления, които иначе тя би вложила в ценни книжа. Съставената по данните на парламентарните отчети за периода 1833—1840 г. таблица, на която аз се позовах на една от предишните страници, постоянно дава примери от тази истина; но два от тях са така характерни, че не мога да ги отмина. На 3 януари 1837 г., когато ресурсите на банката бяха напрегнати до крайна степен за поддържане на кредита и за противодействие на затрудненията на паричния пазар, ние намираме, че нейните заеми и дисконти са достигнали огромната сума от 17 022 000 ф.ст., сума, едва ли наблюдавана след двойната и почти равна на цялата сума на издадените банкноти, която между впрочем си остана непроменена на много ниско равнище, а именно 17 076 000 ф.ст.! От друга страна, на 4 юни 1833 г. имаме средства за обръщение на сума 18 892 000 ф.ст. при наличност на частните гаранционни ценни книжа на много ниска сума, ако не най-нис-

ката през последното полустолетие, ненадвишаваща 972 000 ф.ст.!» (Fullarton, пак там, с. 97, 98). — От следните показания на господин Уегелин, управител на Английската банка, се вижда, че съвсем не е нужно, «demand for pecuniary accomodation» [търсенето на парични заеми] да бъде тъждествено с «demand for gold» [търсенето на злато] (което Уилсън, Тук и др. наричат капитал). «Дисконтирането на полица до тази сума» (до един милион всекидневно в продължение на три последователни дни) «не би намалило запаса» (от банкноти), «ако публиката не би изисквала по-голяма сума активно обръщение. Банкнотите, издадени при сконтиране на полиците, биха се връщали обратно при посредничеството на банките и чрез влоговете. Ако целта на тези сделки не е да се изнася злато и ако вътре в страната не цари такава паника, че публиката да държи здраво своите банкноти, вместо да плаща с тях на банката, то такива грандиозни обороти не биха повлияли на запаса.» — «Банката може всекидневно да сконтира за един и половина милиона и това става постоянно, без ни най-малко да засяга нейните запаси. Банкнотите се връщат обратно като влогове и единственото изменение, което става тук, е простото прехвърляне от една сметка на друга» («Report on Bank Acts». 1857. Evidence, N 241,500). Следователно банкнотите служат тук просто като средство за прехвърляне на кредити.]

[\[*91\]](#) Мястото, което следва тук в оригинала, е неразбираемо в дадената връзка и до затварянето на скобите е наново разработено от редактора. В друга връзка този въпрос беше вече засегнат в гл. XXVI (настоящия том). Ф.Е.]

[\(горе\)](#)

[**Назад към всички части**](#)

[**АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА**](#)

когато публикуваме нещо ново,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.